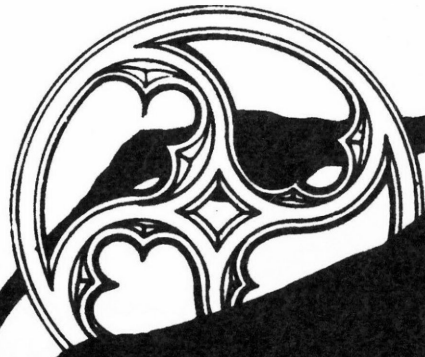
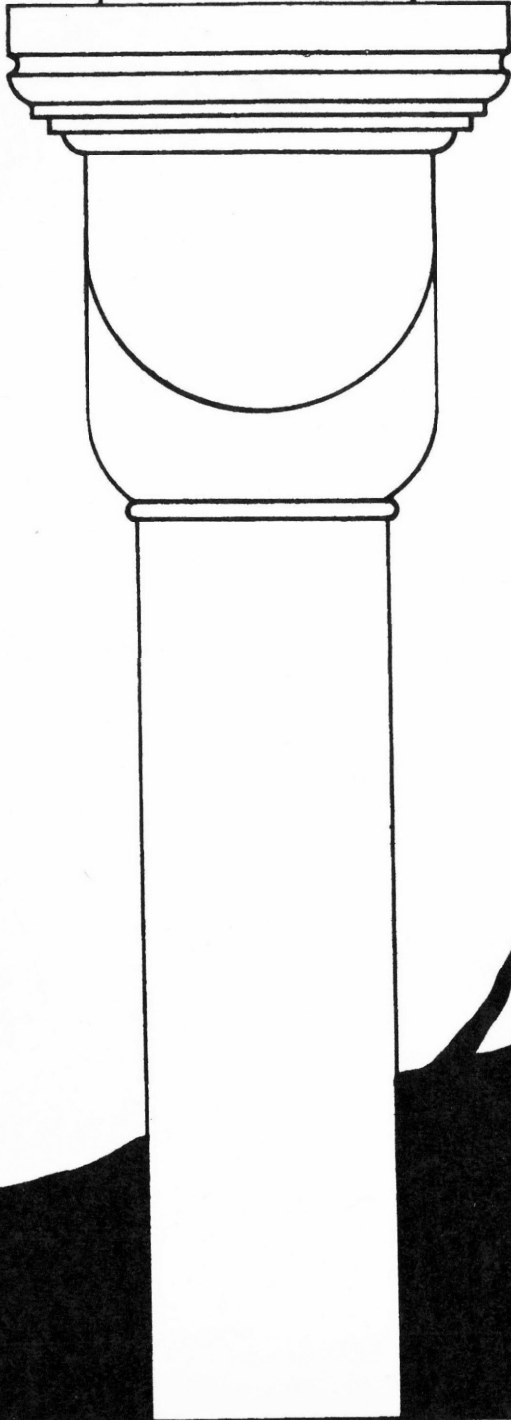

AETAS

Aetas Juvenum
1986

AETAS-ACTA IUVENUM

/különszám 1986/

Szerkesztők Koszta László főszerkesztő
 Bárdi Nándor
 Bellavics István
 Greksza Attila

Tanárszerkesztő Dr. Tóth Sándor

A szerkesztőség címe: JATE Bölcsészettudományi Kar
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.
Történettudományi Szakkönyvtár

Tisztelt Olvasó !

A JATE Bölcsészettudományi Kar Tudományos Diákköri Tanácsának felkérésére szerkesztőségünk vállalta az Acta Iuvenum. Sectio Historica összeállítását, amelyet az "AETAS" külön számaként adunk közre. Hasonló kiadvány vállalkozó szerkesztők hiányában az utóbbi négy évben nem jelent meg.

Kiadványunk a korábbi hagyományoktól két szempontból tér el. Az országos konferenciát megelőzve kerül az érdeklődőkhöz. Az előzetes megismertetés lehetőséget ad arra, hogy a konferencián érdembeli viták alakuljanak ki. Másrészt minden olyan dolgozat ismertetésére törekedtünk, amelyek történeti kérdésekkel foglalkoznak. A történész felolvasó ülésen elhangzott munkákat egy kivételével közöltük, illetve ismertettük, a régészet, a kultúr- és művészettörténet, politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus anyagából pedig fent említett követelményeknek megfelelő írásoknak adtunk helyet.

Három munka teljes terjedelmű közlésére volt lehetőségünk. A többi dolgozat gondolatmenetét bővebb ismertetéseken keresztül mutattuk be. Az említett három tanulmány kiválasztásánál a következő szempontokat vettük figyelembe: a források és a szakirodalom alapos ismerete és feldolgozásának színvonala, új szempontok felvetése.

A Karunkon végzett hallgatói történész TDK munka megismerését segítheti elő, hogy közöltük az Acta Iuvenumokban megjelent írások jegyzékét.

Az "AETAS" ezen száma a bölcsészkar TDK Tanácsának anyagi támogatásával készült.

A szerkesztők

Tartalom

ELŐSZÓ		5
TANULMÁNYOK		
Orbán Imre:	Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez	7
Fischer Lajos:	A jaguáristentől Viracocháig. Integráló és legalizáló erők az inka birodalom vallásában	31
Szabó P.Csaba:	A századelő magyar válsztási rendszerének néhány problémája	66
ISMERTETÉSEK		
Orbán Imre	Adatok Antiochiai Szent Margit kultuszához	117
Rácz Lajos :	Éghajlatingadozások a Kárpát-medencében 1490-1779 között	125
Sebők Ferenc:	Megjegyzések az 1518-as év eseménytörténetéhez	135
Szilasi László:	Két szomszédúr a hódoltság idejéből /II. Batthyány Ferenc és Mehemet beglerbég levélváltása 1622-ben/	138
Gácsi Hedvig:	A XVII. századi erdélyi főúri peregrinációs irodalom művészettörténeti vonatkozásairól	144
Barta Zsolt:	A szovjet diplomácia törekvései a genovai konferencia előtt /1920-22/	150
Tomka Béla:	Az 1931-es német bankválság	161
Hornnyák Csaba:	Kísérlet a Kárpátalja birtokbavételére /1938 november/	167

Löffler Tibor:	Létező szocializmus és modernizációs elméletek	176
	Az Acta Iuvenumokban megjelent történelmi vagy régészeti tárgyú cikkek jegyzéke	183
MUNKATÁRSAINK		190

A kiadvány borítóját Schulcz Péter tervezte.

Tanulmányok

ORBÁN IMRE:

ADATOK ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT TISZTELETÉHEZ

Árpád-házi Szent Margit kultuszával kapcsolatban eddig több kiváló munka született, azonban a rendelkezésre álló adatok alapján lehetséges a kialakult kép pontosítása, kiegészítése. E dolgozatban nem kívánjuk áttekinteni a tisztelet egészét, az említett pontosítás, kiegészítés a célunk.

IV. Béla király és felesége Mária királyné a nem sokkal korábban elhalt leányuk után, a tatárjárás viszontagságai között, 1241-ben született és az ország megszabadulásáért följánlott gyermeküket nyilvánvaló szakrális okból újólaj Antiochiai Szent Margit oltalmába ajánlották. Ennek megfelelő háttérrel biztosított az antiochiai szűz és vértanú körül a XIII. századra kibontakozott, ezután is egyre csak erősödő és egészen a reformáció térhódításáig s a török háborúkig meglévő tisztelet.

A kis Margitot korán, három és fél éves korában a veszprémi domonkos apácák nevelésére bízták. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen Béla már trónralépése előtt különös szeretettel fordult a prédikátor rend felé. Feleségével együtt domonkos gyóntatókat választott, támogatta a rend keleti akcióit, adományokat tett számukra. A rend viszont a tatár pusztítás idején mutatta meg a király iránti hűségét. A pápa utasítása alapján a királyt támogatta a menekülésben a domonkos rend perjelje és alperjelje, valamint a Zábráb melletti csázmái kolostor, melyet a király még 1241-ben megadómanyozott./1/

De ugyancsak domonkosok vitték az uralkodó immár harmadik, az említett kolostor mellett 1242. január 19-én írt segélykérő levelét a pápához. /2/ IV.Ince viszont 1243-ban fölhatalmazta a Béla kíséretében lévő "Albenensis" domonkos perjelt, hogy a királyt három évig olyan gyónási esetekben is föloldozza, melyek egyébként püspöki vagy pápai joghatóság alá tartoztak volna. /3/ Az uralkodó később is szíven viselte a domonkosok sorát, s ezt az adományokon, a szigeti kolostor fölépítésén kívül az is jelzi, hogy kérésükre tartotta meg a rend 1254-ben generális congregatioját Budán, a Szent Miklós templomban. /4/ Ugyancsak a jó viszonyra utal egy 1256. március 14-én kelt oklevél, amelyben IV. Béla közölte a rend nagymestereivel és a strassburgi generális káptalan definitoraival János volt boszniai püspöknek, a rend nagymesterének csodatételét /ő gyógyította meg a királyt/, és fölhívta őket a csodás élet nyilvánosságra hozására. /5/ Ugyanebben az ügyben írt levelet Mária királyné is. /6/

A viszony későbbi megromlása a király házassági terveivel van kapcsolatban. IV. Béla az ország politikai érdekeit szem előtt tartva igyekezett Margitot a cseh királyhoz férjhez adni, és abban, hogy ez a terv megghiúsult, Margit ellenállása mellett az udvar akaratával szembekerülve a rend és személyesen a királynő lány gyóntatója, Marcellus játszhatta a döntő szerepet.

De miért is ellenezte a rend, és nyugodtan mondhatjuk az egész magyar egyház Margit házasságát?

A domonkosok esetében egy fiatal koldulórendről van szó, s mint minden új szerzetesrendnek, nekik is szükségük volt nagyhatású, a nép körében népszerűsége szert tevő szentekre.

Ugyan, ebben az időben Domonkoson kívül is tiszteltek már domkos szenteket illetve boldogokat - Magyarországon Pált, Ilo-
nát s a tatárjárás vértanút -, de olyan előkelő és annyira
népszerű szentjük, mint amilyent Margit kanonizációjától vár-
hattak, még nem volt. Éppen ezért Margit esetében a rend törek-
vései tovább mutatnak az egyszerű tökéletes szerzetesi életre
való serkentésen, és az adatok fényében fölvethető a tudatos
szentté nevelés gondolata.

A veszprémi kolostor hangulatán kívül erre indították a
szentek lelki vezetője által közvetített példái is. Így Becket
Szent Tamás canterbury-i érsek ~~ve~~klővének csodás híre "...eze-
ket haluan jgen meg erevshtyk vala es vigan zenuedy az cilici-
omnak gevtrelmet" /7/, és Szent Jakabnak, a numidiai mártirnak
története, kit a hitért kegyetlenül megkínóztak és megöltek.
A legenda tanúsága szerint soror Alinka, Ajkai Péter lánya cso-
dálkozva kérdezte Margitot: "zeretey atyamfya kellemeteyssevke
ezek te nekevď kyket hallaz"? Margit így felelt: "kellemetessevke
azzonyom. de myt haznal ennekem. Ha en jllyen kenokat nem zen-
vedhetevk, mykeppen ez zent martir zenuedevt" és kifejtette,
hogy ő is szívesen vállalná a hitért a szenvedést, testének
ízenként, foltonként való metélését és a vértanúhalált. /8/

Más esetek is bizonyítják a szentség irányába való tudatos
vezetést.

Történt egyszer, hogy a provinciális sokat töprengve, mi is
a szerzetesi élet igazi titka, álmot látott. Egy angyal könyvet
hozott neki, melyben ez a következőképpen volt összefoglalva:
"Ez az regy zent atyoknak tevkelle tevssegevk. istent zeretnye.
evnen magat meg vtalny. Senkyt meg nem vtalny. Senkyt meg nem

itylny." /9/ Később mindezt gyakran elmesélte Margitnak lelke erősítése végett, és ez olyannyira hatott rá, hogy még lángolóbban szerette Istent.

Másszor egy fráter betegedett meg, akit Marcellus, a rend perjelje küldött Margithoz mondván, kérje az ő imádságát, és bizton meg fog gyógyulni. Később ugyancsak Marcellus parancsolta Margitnak, imádkozzék négy beteg rendtársáért, akik természetesen hamarosan fölgyógyultak. S hogy gyóntatójának döntő hatása volt Margit lelki alakulására, azt maga a legenda is bizonyítja: "Ez pro vincialisnak frater marcialisnak tanalchyval ta-nehtasyval jgekevzyk myelkevydya. zent margit azzon jelenben kezdettvöl fogna mynden ev napyban" /10/

1276-ban, a második szentté avatási eljárással kapcsolatos vizsgálaton a szigeti apácákon kívül vallomást tettek a rend magasrangú képviselői is. Mindannyian több csodáról számoltak be. Megjelent Mihály volt provonciális, /ő hozta Veszprémből Margitot a szigetre/ Jordan szerzetes, a királyné gyóntatója, aki gyakran találkozott Margittal, de vallott Felicián, a szigeti monostor perjelje, Péter volt magyarországi rendfőnök és Marcellus, Margit volt gyóntatója.

Ezen adatok megengedik a föltevést, miszerint a rend tudatosan törekedett Margit szentté nevelésére, és ezért ellenezte a házassági terveket. Ebben a törekvésében élvezte a magyar egyház támogatását, hisz Margit fölszentelési szertartásán, amelyről a király és a királyné tüntetőleg távol maradt, a váci és a nyitrai püspökön kívül az esztergomi érsek is megjelent. Ez haragította meg IV. Bélát, ki elfordul a lányától és az egész rendtől. Talán magára Bélára, de ha őrá nem is, akkor

udvartartására utal a legenda azon megjegyzése, miszerint Margit a belső harcok idején elfordul mindazoktól, akiktől annyi rossz eredt, még ha nagyméltóságú urak voltak is. Az ellentéteket csak fokozta, hogy IV. Béla és V. István viszályában a királyi családból egyedül Margit állt az ifjabb király pártjára. A domonkosokkal való szakítás után nő meg IV. Béla környezetében a ferencesek száma, és V. Istvánnal való kibékülésekor már ferencesek veszik körül. Ennek egyenes következményeként a király és a királyné szeretett fiuk mellé, az esztergomi Szűz Mária ferences templomba temetkezett, míg István, nővére, Margit sírja mellett jelölte ki saját nyughelyét.

Margit példájára az ország legelőkelőbb családjai bízták lányaik nevelését a dömés apácákra.

Ha megvizsgáljuk az 1276-os szentté avatási eljárás alkalmával vallomást tevő negyven apáca kolostorbalépésének időpontját, rögtön szemünkbe tűnik, hogy a szigeti zárda benépesítésének két nagyobb, minden bizonnyal tervszerű hullámáról beszélhetünk, melyek kapcsolatban lehettek a kolostori építkezések előrehaladásával. 1252-ben Margittal tizenhat idősebb apáca jött a szigetre, ugyancsak ekkor csatlakozott hozzájuk három előkelő lány, és így ők lettek a Szűz Mária-kolostor első lakói. 1255-56-ban újból sokan, tizenketten kerültek ide. A később belépett szerzetesnők /négyen/ kivétel nélkül idősebbek, huszonnyolc-harmincnyolc évesek, és az előzőekhez hasonló arányú beköltözésről nem tudunk.

A fennmaradt csodaleírások alapján fölvezölhatjuk a tisztelet kezdeti formáit és bizonyos, a csodákkal kapcsolatos né-

pi s egyházi szokásokat.

Margit már életében nagy hírré tett szert, s ezt a szigetre látogatókon, a domonkosokon és más szerzetesrendieken /ferencesek, premonstreiek/ kívül terjesztették a különböző adományai, melyekkel a szegényebb egyházakat /pl. a pesti Szent Antal-templomot, kolostorokat, így a fehérvári döméseket stb./ támogatta kelyhek és öltözékek vásárlása végett. Az ő kérésére ajándékozta meg az apja a kolostor szolgálatában álló Károly vitézt is. Gyakran járt közben Margit halálra vagy súlyos büntetésre ítélték érdekében. Szívén viselte a betegek, az özvegyek, az árvák és a szegények sorsát, és egy idősebb frátert kért föl, hogy képében betegeket látogasson és támogasson. Margit ismertségét a halálával kapcsolatban följegyzett csodák is alátámasztják. A szentté avatási jegyzőkönyv, de legendája szerint is ekkor több, egymástól távol lakó embernek jelent meg, hogy közölje halálhírét. A csodák szaporodása után híre még fokozottabban terjedt. A második szentté avatási jegyzőkönyv tanúinak lakóhelyéből is úgy tűnik, valóban országos méretű volt. Több egyházi ember tett vallomást ügyében: papok, szerzetesek, távolabb élő apácák. Sokan jöttek Budáról, Pestről, a szigetről és közeli településekről /Budaváraljáról, Felhévízről, Szenterszébetfalváról/. Ők helyzetüknél fogva könnyen szerezhettek tudomást Margit csodálatra méltó életéről, így nem meglepő magas számuk. Sok tanú volt a veszprémi egyházmegyéből, ahol a csodák megszorodását Margit neveltetésével kapcsolatos helyi hagyományok is segíthették. De a váci, az esztergomi, a kalocsaí és a váradi egyházmegyék területéről is számosan megjelentek.

Az emberek a szentek segítségéhez többnyire csak igen súlyos esetekben fordultak. Saját bevallásuk szerint kezdetben

különböző gyógyszerekkel és nem egyszer orvosokkal is próbálkoztak. Ha mind ez nem vezetett eredményre, csak akkor kérték a szentek segítségét, a mi esetünkben Margitét. Általában elzarándokoltak vagy elvitették magukat a sírhoz, ahol azonnal, máskor hosszabb idő után meggyógyultak. Egyes esetekben, amikor a bajt különösen nagynak ítélték, fogadalmat is tettek a segítségért cserében. Legtöbbször hálaadó zarándoklatot, hírnök terjesztését, emléknapjának böjttöléssel való ünneplését ígérték, de olykor a kolostor szolgálatát, esetleg apácaságot és a szüzesség vállalását is kilátásba helyezték a csoda megtörténének esetére. Az eseményekben különösen fontos szerep jutott Margit sírjának, és az így fokozatosan zarándokhelyé változott. A meggyógyultak sokszor plébánosuk vezetésével, nagy sokadalommal együtt zarándokoltak a csoda színhelyére, és processióban egyházi énekeket énekelve vonultak a kopcsóhoz, illő ajándékot hozva a kolostornak is. A körmenetben gyakran maga a meggyógyult vitte a keresztet, vezetve az egész menetet. Különös erőt tulajdonítottak tehát a helynek, hiszen ha beteg nem tudott eljönni, akkor helyette valaki, többnyire rokona, pl. édesapja futott a sírhoz imádkozni.

A sírnak, mint helyszínek a fontosságát húzzák alá Margitnak azon csodái, melyekben szentünk a benne bízónak a sír meglátogatását parancsolja.

A sírt a betegek megérintették, sőt volt, akif fölfektettek rá, és úgy nyerte vissza egészségét. A zarándoklatok alkalmával gyertyát gyújtottak, és természetesen imádkoztak. Az imákat nagy siralmak közepette, a földre borulva hangosan mondták. A jegyzőkönyv szerint szívesen imádkozták háromszor az "Ave-Maria"-t és szintén háromszor a "Pater Noster"-t. Mások vallomásukban

csak ennyit közöltek: "... et rogavimus istam sanctam Margarethem" vagy "Rogavi Deum quod in nomine sancte Margarethe me sanaret, sicut multos alios infirmos sanaret." /11/ Ismét más csak ennyit mond: "Ad invocationem dicte beate Margarethe" folyamodott. De maradtak bővebb; közvetlenül Margithoz forduló imádságok is: "O sancta Margarethe, tu es misericordiosa omnibus, sis e misericordiosa mihi et isti puero, qui est filius" /12/ egy másik így szól: "O sancta beata Margaretha, si placet sit, ut filia mea sit spiritualis, sicut tibi promisit, reddas sibi visum, et si debet stare in seculo, non redda sibi" /13/ A bekövetkezett csodákért hálát adtak, ismét csak a földre borulva hangos szóval dicsőítették Istent és Margitot. Gyakran háromszor megkerülték a sírt és viaszfigurát: lábat, kezét hagytak ott gyógyulásuk jeleként. A gyógyultak sokszor a sírnál maradtak, és még napokig hirdették a rendkívüli esetet, így terjesztették és növelték Margit népszerűségét. Később újabb zarándoklatokkal tértek vissza, és ismét előadták a csodás eseteket.

A gyógyulásokban fontos szerep jutott a különböző, Margithoz kapcsolódó tárgyakkal; fátylának, övének, melyeket erekként kezdtek tisztelni. E tárgyakat előkelőbb emberek a sírnál megkaphatták, beteg tagjaikkal érinthették, sőt, igaz csak kísérettel, kölcsön is adták ezeket. Gyógyultak meg emberek Margit hajának mosadékvizétől is, ami alapját képezhette a pozsonyi Szent Margit-víz készítésének.

A kialakuló népi hiedelmek érdekes példájával találkozhatunk a veszprém egyházmegyei Fajszról jött tanúk vallomásában. A csoda Leopárd és Venis fiával, Leóval történt 1275-ben, ki

súlyos betegségbe esett. Édesanyja először imádkozott fiáért, majd a nála lakó szegény özvegyasszonytól kapott száraz, fekete kenyérből etetett vele, melyet az özvegy állítólag Boldog Margit egy csodatételének helyén talált, és ettől lázas betegségben szenvedett fia meggyógyult. Az anya határozottan hirdette a kenyér csodatévő erejét. /14/ A legenda szerzője, Marcellus talán megbízhatatlannak vagy a hittel össze nem egyeztethetőnek tartotta az eseményt, s kihagyta az általa írt vitából.

Ezen adatok is körvonalazzák azt a széles körben kibontakozó kultuszt, melynek kezdeti lendülete különböző okok miatt megtorpant, majd pedig időszerűtlenné vált az új misztikus domonkos szent, Sienai Katalin tiszteletének terjedésével.

Az évszázadok során Árpád-házi Szent Margit-kultusz számos helyen érintkezett más szentek tiszteletével.

A középkor igen népszerű szentje Ferenc s Margit életrészei közötti kapcsolatot már korán észrevették, és talán ez az oka a föllelhető szinkrétizmusoknak. Frater Laurentius Pignon, a domonkos rend XV. században élt történetírójánál a következőket olvashatjuk: "S. Margarita Ungarica, filia regis Ungarie, guae in monasterio virgo... permanens, cum stigmatibus pingitur beatus Franciscus" /15/ /ki szűz maradt, és megkapta a szent sebeket, mint Boldog Ferenc/. Egy 1435-ben festett, a firenzei dómban lévő " Föltámadt Krisztus " című képen is stigmákkal ábrázolták. Mivel legendájában stigmák nem szerepelnek, a hagyomány keletkezhetett Szent Ferenc analógiájára, de Magyarországi Boldog Ilonával való összekeverése is eredményezhette a szent sebek föltüntetését.

Boldog Ilona XIII. század első felében élt, talán egyetlen igazi misztikus szentünk, igaz vitáját csak később egészítették ki a benne szereplő rendkívüli csodákkal. Érdekességként megjegyezhetjük, az első seb Szent Ferenc ünnepének éjszakáján keletkezett a jobb kezén.

Ilona és Margit között kapcsolatot tétéleztek föl, hiszen mindketten egy ideig a veszprémi domonkos kolostorban éltek, s talán emiatt állítja Ranzanus - tévesen - , hogy Ilona volt Margit magistraja./16/

Érdekes adatokra bukkantunk. Antiochiai Szent Margittal kapcsolatban is.

Antiochiai Szent Margit szűz és vértanú tisztelete Magyarországon a XI. századtól kimutatható. Népszerűsége fokozatosan növekedett, a XIII-XIV. századra érte el csúcsát. A kultusz a XVI. századig egyenletesnek és erősnek mondható. E század zavarai azonban egy csapásra véget vetettek tiszteletének. A középkorban a tizennégy segítség-szent egyikeként, mint a szülő nők védőszentjét tisztelték. A tisztelet a XVII. századra teljesen megszűnt, de az előző időszakban olyannyira mély és erős kultuszának nyomai kultuszkeveredés és népi imádságok útján tovább éltek, s egyes vonásai a mai napig kimutathatók.

A kultuszkeveredés a mi Árpád-házi Margitunk alakjával kapcsolatos, akit erre az időre minden pápai intézkedés nélkül, csak a hagyomány alapján boldognak, illetve szentnek tartottak. Tiszteletének központja a török előrenyomulásáig a nyulak-szigeti domonkos zárda volt, ahová temették. Innen az apácáknak menekülniük kellett, és hosszú bolyongás után 1618-ban Pozsonyban kaptak menedéket a klarissza szüzeknél, akik 1297 óta éltek a városban. /17/ A hozott Margit-ereklyék közül a legbecsesebb-

bet, a szűz fejét a kóruson helyezték el, és 1643. január 18-án tették ki először tiszteletre. /18/ Ettől fogva a kultusz fokozatosan terjedt, és teljesen Antiochiai Szent Margit helyébe lépett. Ez utóbbi szent korábbi pozsonyi tisztelete bizonyítható. Tudunk egy elenyészett Pozsony melletti Szent Margit-templomról, melynek július 13-i búcsújára a környék népe szívesen járt. Van adat arra, hogy 1526-ban maga a pozsonyi bíró is részt vett az ünnepen. /19/ Miséjét a városban is megtartották, Fönnmaradt egy falképe is, mégpedig éppen a klarisszák templomából, ahol a templom egyik fő helyére, a belső porta fölé festették. /20/

Valószínű az emberek tudatában Antiochiai Szent Margit csak egyszerűen Szent Margitként élt és az újabb /Árpád-házi/ Margit jelentkezésekor minden probléma nélkül azonosították a kettőt. Erre a legmeggyőzőbb bizonyíték egy 1689-es levélváltás. 1689. november 21-én Eszterházy Mária Magdolna pozsonyi klarissza nővér visszakérte a gróf feleségének szüléséhez kölcsönadott vezeklő övet /Árpád-házi Margitét/, mivel azt szintén szülés megkönnyítése végett "Ezen idő alatt - ti. míg az öv távol volt - hány rendbeli úri asszonynak is kérték immár..." s "... kezünknel nem lévén, oda nem adhattuk." /21/ Világos tehát, hogy Antiochiai Szent Margit fő föladatát, a szülő nők patronálását ezután, legalább is az ereklje hatáskörzetében Árpád-házi Margit vette át. És hogy ez Antiochiai Szent Margit tiszteletének analógiájára történt, azt valószínűvé teszi az a tény is, hogy nincs sem Árpád-házi Margit legendáiban, sem szentté avatási jegyzőkönyvében olyan csoda, mely szüléssel lenne kapcsolatban. Mindössze egy halott csecsemő föltámasztásánál vélték közbenjárónak.

A két szent kultuszának keveredését csak erősítette az a szokás, miszerint Árpád-házi Margit koponyáját nemcsak emléknapján, január 18-án tették ki közszemlére, hanem július 13-án, az antiochiai szent ünnepén is, sőt a XVII. század első felében élt domonkos rendi Ferrárius Zsigmond a szentek általános katalógusát összeállító munkájában megjegyzi, noha Veszprém-ben január 18-án, de "Posonii in Pannonia B. Margaritae Virginis, filiae belae Regis Hungariae, Ord. Praedicatorum" július 13-án ülték meg az általa olyannyira tisztelt Árpád-házi Margit emléknapját. /22/ Az ekkor kitett relikviát virágfüzérekkel ékesítették, a város előkelői megcsókolták, a papság és a hívők rózsafüzérükkel érintették. /23/ Megindultak a zarándoklatozók, tiszteletére körmeneteket rendeztek. Ez 1713 után vált tömegessé, amikor a városban tomboló pestis megszűnését Margit közbenjárásának tulajdonították. Itt készítették az apácák az ugyancsak lázas betegségek gyógyítására használt Margit-vizüket. Margit ereklyéit vízbe mártották, három Miatyánkot, három Üdvözlégyet és egy Hiszekegyet mondtak, amely imádságokat a betegek is meg kellett ismételnie a víz ivásakor. /24/

Így Margit-kultusz valóságos központjává alakult a város, ahol több ábrázolása, szobra és ereklyetartója volt. Ezek közül a leghíresebb a klarisszák faliképe, mely későbbi szentképek mintájává vált.

Rábukkantunk egy gyengén élő népi hagyományra, mely egészen odáig megy, hogy Pozsonyt jelöli meg Szent Margit szülőhelyeül. Valószínű, ilyen korai néphagyományból merítve állítja a már említett Ferrarius, hogy Margit teste Pozsonyban van, ott, ahol élt és meghalt. /"Corpus Posonii, ubi obiit anno aetatis 28, in coenobio S. Mariae Magdalenaee, in quo vixit condito"/. /25/

Egy föllelt másik néphagyomány szerint Margit Vágsellyén született. Ezzel kapcsolatban csak egy adatra bukkantunk, mégpedig 1252-ből. Ebben az évben említetik a helység Antiochiai Szent Margit patrocíniuma, mely a mai napig megőrződött. A hagyomány kialakulását segíthette a király itt tartózkodása, hisz IV. Béla a muhi csatából menekülve erre vette útját. Erről maga a király is megemléskszik egy 1253-ban kelt oklevelében, miszerint a Vág menti Újhely polgárait a tatárjárás alatt tanúsított hűségükért különböző kiváltságokban részesíti. /26/

Érdekes adatok vonatkoznak a Zniónak nevezett Turóc várára is. A vár építéséhez fűződő népmonda szerint a "jó Béla király" a tatár elől menekülve Turóc jelentéktelen kis faházához érkezett, s néhány napig ott rejtőzködött. "Csak ez a kis kunyhóm van itt a Fátra ölében - mondta András vitéz - ..., de amim van szívesen osztom meg veled, királyom, amíg tovább nem indulsz. - Ha megsegít a magyarok Istene, s újból szabad király leszek, építek itt nagy kővárat neked - felelte a király - templomot is, szépet, lenn majd a faluban, kolostort és rangot, gazdag prépostságot. Be is váltotta később a király a szavát, hű maradt fogadalmához." /27/ Az ígért monostor 1252-ben már állt, mikoris a király birtokot, a salai révet és hídvámot, a Vág vámjainak kétötödét adományozta a kolostornak. /28/ Hogy Turócban megfordult, azt bizonyítja 1243. január 29-én kiállított oklevele, mely Mária királyné aranyművesét a tatárjárás alatt tett szolgálataiért a nemesek közé emeli. /29/ Többen azon a véleményen vannak, hogy Margit itt született.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a várban nem volt ismeretlen Antiochiai Szent Margit tisztelete, amely csak támogatta a szentek összekeverése révén az Árpád-házi királylány-

ra vonatkozó hagyományok kialakulását. Itt ugyanis két szentélyt emeltek Margit szűznek és vértanúnak. Az egyik, a régebbi a várban állt, míg a másik, az újabb /Margit állítólagos keresztelési helye/ a vár alján volt. Ez utóbbihoz "... posterius populi etiam processio solenio XIII. fieri solet." /30/, azaz július 13-án a nép körmenetben szokott vonulni. A XIX. században a vár alján Árpád-házi Margit tiszteletére kápolnát emeltek, s a XX. század elején elkészült oltárképe is, és ez az évszázadok folyamán kialakult és őrzött környezetben ábrázolja.

Az emlékek alapján Margitnak a következő ikonográfiája állítható össze.

Képein igen változatos formában jelenik meg. Ábrázolták egyedül teljes alakban, főleg a Szent Domonkos-családfákon. Ha társakkal jelenik meg, magyar vagy domonkos szentekkel szerepeltetik.

Mindig egyszerű rendi ruhában van, vállán fekete köpeny, fején szintén fekete fátyol, melyeket sokszor csillagok díszítenek. Ez nem egyedi sajátosság, hiszen a rend címerére és a Domonkos-legendára utalva más domonkos szentek képein is megfigyelhető. Feje fölött gyakran láthatunk glóriát, de ez olykor, talán a kanonizáció hiánya és a tiszteletnek kizárólag hagyományon való alapulása miatt elmarad. Ha koronát visel, ez királyi származására és mennyei dicsőségére utal.

Több apáca vallotta a szentté avatás alkalmával, hogy látták szentek, sőt Mária alászállását az égből, amint koronát hoztak a súlyosan beteg, ágyban fekvő Margitnak. Kezében életének legfontosabb mozzanataira utaló attribútumokat tart,

így szüzessége jelképét, a lilomot, valamint a keresztet és a könyvet. A "Szent Kereszt" különös tisztelete legendáiból kitűnik, a könyv pedig arra a mozzanatra utal, miszerint mindig kezében látták a zsoltáros könyvet, kivéve az étkezéseket és a karimákat. A rózsafüzér a későbbi időkben jelenik meg, hogy ezután a Margit-képek és -szobrok elmaradhatatlan kellékévé váljon. A külföldi ábrázolásokon, magyar származására utalva, föltűnik koronás, kettős keresztos címerünk is. Lábai előtt gyakran királyi és hercegi kérők visszautasítását jelképező koronák hevernek.

Kedvelt téma imádkozás közben való megjelenítése. Ekkor angyal tartja előtte a keresztet, míg egy másik angyal vagy angyalok önmegtágadó életének kellékeit: az ostort, a vezeklőövet tartják. Képein, és ez a kései ábrázolásaira jellemző, föltűnik a Szentlelket megtestesítő galamb, de többször szerepel feje fölötte lángcsóva is.

Legendájának jeleneteit alig festették meg. Kifejezetten ritkaság számba megy a peruggai kolostor faliképe, melyen Margit halálos ágyán fekszik, körülötte imádkozó rendtársai és fölötte Krisztus látható. Ugyancsak kivételes a nyulak-szigeti kolostor 1282-ből fennmaradt pecsétje, melyen a térdelő királyi párt láthatjuk, amint följánlják gyermeküket az ország megszabadulásáért. Ezeken kívül csak Krakkóból és Wesenből vannak emlékeink. A legendaábrázolások elszaporodása Magyarországon figyelhető meg a szentté avatási törekvésekkel párhuzamosan, illetve ünnepének bevezetése után. Ilyeneket találunk Budapesten a Rózsafüzérek Királynője templomban /Kontuly Béla: Szent Margit élete, 1942./ a pécsi székesegyházban /Székely Bertalan: Szent Margit megérkezése/, a szegedi dómban / legendájá-

nak jelenetei/ stb.

Külföldön a Margit-tisztelet terjesztését érthető módon a domonkosok és a magyar királyi udvar egyes tagjai végezték. Alakja a rend legjelentősebb tartományaiban volt az ismertebb, így az itáliai és a német területeken, de számon tartották Angliában, Franciországbban és Spanyolországban is. Külön érdemes kiemelni a lengyelországi adatokat.

Európában legendájának számos latin változata volt forgalomban, az említett rendi tartományok saját nemzeti nyelvükre is lefordították ezeket.

Kultuszának sajátos vonásaként szerepel számos martirológiumban, így a XVI. századi "Martirologium Germanicum"-ban: "In Hungaria /ti.festum/ illustris et sanctae Virginis Margaretae Ordinis Praedicatorum: quae Regina Hungariae nata orationi, humilitati, et religiosae vitae totam se dedit." /31/, a kölni karthauziak is így emlékeztek meg róla. Olykor összekeverték családi kapcsolatait, "filia Andrae Regis Hungariae"-nak nevezik, de legtöbbször egyszerűen a magyar király lányának hívták. Ebben a tévedésben a nyugati egyházban olyannyira népszerű Szent Erzsébet kultusz hatásáról van szó, ki Margit nagynénje és valóban II. András király lánya volt. A német területeken való ismertségéhez hozzájárult III. András király lányának, a tössi domonkos kolostor apácájának, Árpád-házi Boldog Erzsébet itteni élete is.

Számos ábrázolás maradt fenn német területről, de most csak egy kultusztörténeti szempontból kiemelkedő, a wesseni kolostor könyvtárából való XVII. századi, pergamenre festett képével foglalkozunk. A kép központi alakja Margit, amint egy

angyal által tartott kereszt előtt térdel. Lábánál a királyi kérők visszautasítását jelképező koronák hevernek, míg egy másik angyal "kincseit": ostorát, sünbőrből készült vezeklóövet nyújtja felé. Ruhája a szokásos domonkos öltözék csillogással díszítve. Fölötte a szentként tisztelt Árpádok égi csoportját láthatjuk, az ikonográfiája által világosan fölismerhető Imre herceget, Szent István királyt és az éppen adományt osztó Szent Erzsébetet.

Fontosak a központi alakot körülvevő képek, számszerint öt, melyek Margit életének egy-egy jelenetét ábrázolják. Jelentőségüket csak aláhúzza, hogy ebből az időből másik ilyen jellegű ábrázolást nem ismerünk. A jelenetek csak egyszerűen Margit szentségét vannak hivatva bizonyítani, és az összeállításban sajátosabb program nem fedezhető föl. Ezeknél sokkal érdekesebb a kép alatt szereplő szöveg. "B.MARGARITA Virgo, Hungariae Regis Belae IV.Filia, Vitae sanctitate, et Miraculis Conspicua, specialis Febricitantium Patrona", tehát úgy említik, mint a lázas betegek "speciális" védőszentjét. A korábbiakban láttuk, e szerep nem idegen Magyarországon sem szentünktől, hiszen a XVII. századból is, igaz csak Pozsonyból, vannak erre adataink. Legendájában, a szentté avatási jegyzőkönyvben több csodás gyógyulás fordul elő lázas betegekkel, melyek között a legnevezetesebb IV. László király esete. A király hosszan és sokat szenvedett, s midőn a fejét betakarták Szent Margit velumával /apácafátylával/, azonnal meggyógyult. Úgy tűnik, erre a sajátságra külföldön is fölfigyeltek.

Érdekes és fontos adatok vonatkoznak Lengyelországra is, ahol szintén a domonkos rend révén kezdték megismerni Margitot. Tisztelete már a korai időktől bizonyosnak látszik a rend e je-

lentős keleti tartományában, hisz azon túl, hogy az itteni kolostornak is értesülniük kellett a szentté avatási eljárásokról, Lengyelországban élt IV. Béla király két lánya, Jolán és Kinga, az utóbbi 1695-től az ország egyik patrónusa. Itt keletkezett legendája is megemlékezik Margitról: "Margareta seculum et omnes pompas ejus perosa, Ordinem praedicatorum in monasterio sanctimonialium Budae professa. dum annum decimum octavum ageret, morte immatura sed salutari assumpta est". Életének példáját annyira fontosnak tartotta a rend, hogy legendáját 1610-ben Vilnóban lengyelre is lefordították.

Ebből az időből /1608/ maradt fenn egy, ezideig Magyarországon ismeretlen Margit-ábrázolás. A krakkói domonkos kolostor folyosóján látható egy Szent-Domonkos-családfa, melyen a mi Margitunk is szerepel. A geneologiai fák általában a rendhez tartozó, boldogemlékezett rendtagokat ábrázolják. Ez a kép azonban eltér ettől a szokástól. Maga a fa nem is Domonkosból fakad, hanem nagyapjából /DON RODRICUS NVGES GVSMAN AVVS B/eati/D/omi/NICI/, s rögtön két ágra szakad. Don Rodricus fölött láthatjuk a rend címerét, egy alul lekerekített, haránt osztásos dobor pajzsot, mely két, enyhén ívelt ékformában összefutó vonal három részre oszt. Az így keletkezett három mesteralak közül a középső csúcán láthatjuk a Domonkoshoz kapcsolódó csillagot, alatta ugyanabban a mezőben szájában égő fáklyát tartó kutya /dominicanus, domini canis, canes Domini/ címerképet. Ez a domonkosok térítő, világosságot vivő szerepére utal, s éppen ezért a középső mesteralak, a fényt jelképező, ezüst színű, míg a másik kettő mint egy szétnyílván s utat adva a világosságnak, fekete. A címeren a rend rangját jelző bíborosi kalapot, pápai tiarát és püspöki süveget helyeztek el.

A fa bal oldalán világi előkelőségek: katonák, hercegek, királynők, királyok és császárok sorakoznak. A fa külön kiemeli D. Leonora Gusman és XI. Alfonz kasztíliai király házasságát, mely megnyitja a Szent Domonkos rokonságába tartozó uralkodók sorát. A katonák természetesen páncélban vannak és kezükben kardot tartanak, míg a hercegek, királyok és császárok különbözőségeikre utaló uralkodói jelvényeket viselnek. A hercegek rangját egy sapkaszerű, míg a királyokét nyitott korona és jogar jelzi. A császárok fejükön zárt koronát hordanak, kezükben kardot és országalmát tartanak. Az alakok öltözködésükben a XVII. század elejének divatját követik. A képet valószínűleg nem egyetlen mester készítette, mivel az utolsó két alakot, III. Ferdinándot és Izabellát kísérő szöveg nem az eddig jellemző reneszánsz betűkkel, hanem neogót írással került a képre.

Jobb oldalt foglalnak helyet a rend kiválóságai életük legfontosabb mozzanataira utaló jelképeikkel. A szentek, valószínűleg a hivatalos kanonizációra utalva, glóriát viselnek, míg a többiek feje fölül ez a dicsfény elmaradt. A felső három sorban a rend legnevesebb és legmagasabb egyházi tisztséget elért tagjai: püspökök, pápák és bíborosok láthatók, s rögtön utánuk következik a sorban a mi Margitunk is / B. MARGARETA HUNGARICA 1270/, egyszerű domonkos ruhában. Két fő attributumával szerepel, a rangjára utaló koronával és egy könyvvel, melyből éppen olvas. Ez a megjelenítés beleillik a Szent Domonkos-fákon megfigyelhető ábrázolások sorába. Hasonló módon jelenik meg más képeken. Így például a XV. századi berni festményen vagy az 1472-ből való londoni metszeten stb. azzal a többlettel, hogy ezeken mellette látható a kettős kereszt magyar

címer is. Margiton kívül még két, nála népszerűbb női domonkos szent foglal helyet a bemutatott képen, Montepualcianoi Boldog Ágnes és a XIV. század nagy misztikusa Sienai Szent Katalin. Viszont más magyar vonatkozású és ugyancsak boldog emlékezetű domonkossal Magyarországi Pállal, Magyarországi Boldog Ilonával vagy Árpád-házi Boldog Erzsébettel nem találkozunk e képen.

A kép felső részén Mária látható a kis Jézussal. Jézus a világiaknak koronát, jogart és kardot nyújt, míg Mária rendnek, mely igen sokat tett népszerűsítéséért, rózsafüzéért ad. A Mária feje fölött lebegő angyalok mennyei dicsőségét jelző koronát tartanak.

Ugyancsak itt maradt fenn Árpád-házi Margitnak egy másik, ezideig nálunk szintén ismeretlen ábrázolása. Egy nagy alakú festményről van szó, mely ma is a kolostor első emeleti folyosóján látható. A XVII-XVIII. század fordulóján készítette valószínűleg Kazimierz Gisawski szerzetes barokk stílusban. A kép azért is jelentős, mert a már említett wesseni szentképen kívül itt találkozunk Margit életéből vett jelenetekkel, számszerint kettővel. 1. A szigeten Margit egy kútból kimentett lányt az édesanyja imádságára föltámaszt. Háttérben a Duna és budai épületek láthatók. Ilyen csodáról a magyar legendában nem olvashatunk, de a kolostorban Ágnes szolgálóval történt hasonló eset. 2. Fényesen föltűnő kereszt előtt elragadtatásában imádkozik.

1850-ben leégett a kolostori templom belseje. Az újjáépítés folyamán neogótikus oltárral, gyóntató székekkel, kórossal és padokkal rendezték be. Ezekben részben az 1870-es években készült tárgyakon az apostolok mellett domonkos szenteket és néhány vértanút /pl. Alexandriai Szent Katalint/ faragtak meg. Közöttük attributumai alapján több helyen fölismerhető a már

említett Boldog Ágnes és Sienai Katalin, de előfordulnak olyan alakok is, melyek az ismertető jegyek alapján /korona, könyv/ Margittal azonosítható a Domonkos-fán szereplő képekhez hasonló programot követnek.

A felsorolt emlékek /1608., 1610., XVII-XVIII. század, 1870-es évek/, tehát bizonyítják Margit folyamatos tiszteletét, ha nem is egész Lengyelországban, de Krakkóban föltétlenül.

A rend próbálkozott a magyar rendtartomány visszaállításával és a szentté avatással. 1642-ben intézkednek "Pro provincia hungarica S.Martini novita iterum restituta", de a probléma a következő generális kongregáción, 1644-ben már nem is szerepel. Nem feledkeztek meg teljesen a szentté avatás problémájáról sem. Próbálkoztak 1717-ben, 1725-ben, amikor is a rendi gyűlés célul tűzte ki Margit testének visszaszerzését a pozsonyi Szent Klára szüzektől /32/, és 1777-ben római gyűlésükön. Ekkor határozottan sürgették a szentté avatás ügyének előmozdítását és kérték, hogy a magyar rendtartomány küldjön az ügyvel kapcsolatos dokumentumokat /34/. Margit kialakuló rendi tiszteletét 1804-ben VII. Pius rendezi megengedve, hogy Margit ünnepét a magyar egyházmegyében megüljék, és emléknapiját a rend fő ünnepként megtarthassa /35/. Ezután bekerült a domonkos breviáriumba, amelyben "In Festo B. Margaritae ab Hungaria, Virg. Ord. Praed." külön könyörgéssel fordulnak hozzá /36/. Ünnepe kiemelt volt, hiszen semiduplexként tartották meg a breviárium és a domonkos kalendárium szerint január 26-án /37/. Ebben változást csak az 1944-es szentté avatási határozat hozott, mikor is tiszteletét XII. Pius pápa az egész világra kiterjesztette, és ünnepét a magyarországi szokásoknak megfelelően január 19-re, halálának napjára tette.

J E G Y Z E T E K

1. Pfeiffer Miklós: A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. 70.
2. Szentpéteri Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Bp. 1943. 214.
3. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. Budapestini, 1896. /a továbbiakban MEV I./117.
4. Acta Captulum Generalium Ordinis Praedicatorum I. Romae, 1898. 166.
5. Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis I-XI Budae, 1829-1844 /a továbbiakban: Fejér:CD / IV/3. 22. Szentpéteri véleménye szerint 1256-ban kelt az oklevél, amelyet alátámasztani látszanak a dolgozat adatai is.
6. Uo. 68.
7. Nyelvelméltár VIII. Bp. 1879. 15.
8. Uo. 7.
9. Uo.
10. Uo. 21.
11. MEV I. 351.
12. Uo. 342.
13. Uo. 297.
14. Uo.
15. Laurentii Pignon Catalogi et Chronica, Romae, 1936. 5.
16. Acta Sanctorum Januarii III. 522.
17. Wenzel Gusztáv: Árpádkori Új Okmánytár /a továbbiakban: Wenzel AUO/ XII. Pest, 1874. 601.
18. Szyllaba Emil: A pozsonyi klarissza-templom története.

- Pozsony, 1944. 44.
19. Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagelló-korban
Bp. 1940. 134.
 20. Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei. Bp.1954.
198.
 21. A levelet Király Ilona közli az "Árpádházi Szent Margit és
a sziget" c. munkájában, Bp. 1979. 167.
 22. Acta Sanctorum Januarii III. Parisiis, 514.
 23. Szyllaba i.m. 43-44.
 24. Uo. 45.
 25. Acta Sanctorum Januarii III. uo.
 26. Fejér: CD IV/2. 174.
 27. Szombathy Viktor: Száll a rege várról várra. Pozsony, 1979.
332.
 28. Fejér: CD IV/2. 135. VII/5. 294.
 29. Wenzel: ÁUO/VII. Pest, 1869. 131.
 30. Bolandi, Joannis: Acta Sanctorum Ungariae I. Tyrnaviae,
MDCCXLIV. 23.
 31. Acta Sanctorum Januarii III. 514.
 32. Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum IX. Romae,
1904. 74.
 34. Uo. 356.
 35. MEV I. CXV-CXVII.
 36. Breviarium Sacri Ordinis Praedicatorum I. Mechliniae,
M.D.CCCL.
 37. Uo.

A latin idézetek fordítása:

14. old. "... és kértük Szent Margitot"

"Kértém Istent, hogy Szent Margit nevében gyógyítson"

meg engem, ahogy már sok más beteget meggyógyított."

"... a mondott boldog Margit segítségül hívásához"

"Ó Szent Margit, te mindenkinek irgalmas vagy, légy hozzám és ehhez a fiúhoz is az, aki az én fiam."

"Ó Szent Boldog Margit, ha neked úgy tetszik, hogy lányomból apáca legyen, ahogy neked fogadta, add vissza látását, és ha vakságra kárhoztatott, ne add vissza neki."

FISCHER LAJOS:

A JAGUÁRISTENTŐL VIRACOCCHÁIG

INTEGRÁLÓ ÉS LEGALIZÁLÓ ERŐK AZ INKA BIRODALOM VALLÁSÁBAN

/Néhány megjegyzés a téma német nyelvű irodalma alapján./

"Az aztékok és az inkák katonailag és állampolitikailag is csak tehetséges epigonok voltak: olyan ősbibb, magasabb kultúrák örökébe léptek, amelyek már jóval a fehér ember megjelenése előtt letűntek."/1/ - írja Gerdt Kutscher. A következő írás e tétel igazságtartalmát vizsgálja egy olyan részterületen, amely nagyon fontos szerepet játszott az inka /2/ állam életében: a vallás területén. Célunk az inkák birodalmi vallásában rámutatni azokra az öröklött és átvett elemekre, amelyek beépítésével olyan vallási struktúra született, amelyben különösen hangsúlyossá váltak az integráló és legalizáló funkciók.

A pánperui kultúrák főisten alakjai

Írásunk első részében figyelemmel kísérjük a főisten alakok változását az ősi Peru történetében és az ezekben rejlő integrációs erőket, különös figyelmet fordítva a három pánperui kultúra vallására. A népi vallás elemeinek bemutatására nem vállalkozunk, ennek csak a három "birodalmi vallás" szempontjából érdekes elemeire utalunk.

Az ősi Peru vallási elképzeléseiben témánk szempontjából a legősibb rétegbe az állatistenek széles tábora tartozik. Ezek legtöbbje már a paleolit kortól kezdődően totem szerepet töltött be, a nemzetségek és törzsek tőlük eredeztették magukat.

A Chavin-kultúra^x kiemelte ezen istenségek közül a legjelentősebbet, a jaguáristent, és kultusza középpontjába helyezte. Ezt az istenalakot jeleníti meg a Chavin de Haantar főtemplomának középpontjában talált "El Lanzón"-nak elnevezett öt méter magas istenkép, a szintén ebben a szentélyben talált "Raimondi-sztéle" félig ember, félig jaguár alakja, és a Julio Cesar Tello perui régész által a templomon kívül föllelt "Obeliszka" is. A jaguáristen mellett már a Chavin periódusban is fontos szerepet játszott a kondor, ennek legfőbb bizonyítéka, hogy Kunturhuasi - mint a név is mutatja: 'a kondor háza' - a kondor tiszteletére emelt háromszintes templomának keletkezése szintén ehhez a kultúrához köthető. A Chavin civilizáció képviselői az említett főisten alakon kívül gyakran véstek kőbe kígyókat, aligátorokat, ragadozómadarakat vagy ezek egyes testrészeit, például ragadozófogakat.

A jaguár- és kondoristenek tisztelete a következő történeti periódusban is széles körben fennmaradt, más, hasonló típusú istenek kultuszával együtt. A Mochikák vallásában központi helye van az ún. kígyóöviszternek /3/ és a szarvaskígyóistennek./4/ A Costán^{xx} nagyon kedvelték a rókát, például a Mochevölgyi Huaca de la Luna alatt is találtak egy rókaidolt./5/ A Nazca kerámiák gyakori motívumai a halak, százlábúak, madarak. Carcia Gutierrez de Toledo, amikor már másodszer rabolta ki 1563-ban a Huaca de Llomayoahuan nevű piramist, legértéke-

x Az ősi Peru történelem főbb kultúráinak vázlatát a tanulmány végén találhatók. / I.sz. melléklet /

xx A fontosabb fogalmak és kifejezések magyarázata a tanulmány végén található. /II. sz. melléklet/

sebb találmányának egy színaranyból készült halistent tartott /6/. A Mochika kerámiákon is gyakori motívumok a haldémonok /7/. Jauja vidékén, a Huanca és a Mantaro folyók völgyében Huallato kutyaistennek mutattak be áldozatokat az indiánok /8/. A példákat sorolhatnánk még egy ideig, de inkább térjünk rá arra, mi lett ezekkel az istenekkel a későbbi időkben: Az eddigi főistenek fokozatosan valamilyen reszortos istenekké váltak, illetve az új főistenek segítő-szolgáló démonjaivá alakultak át. Az átalakulás vallási síkon legalizálta, segítette a meghódított törzsek, nemzetségek integrálását, esetleg asszimilálását is egy a hódítók által szervezett nagyobb politikai egységbe.

Erre vonatkozóan a legklasszikusabb példát a tiahuanacoi Inti punku /'Napkapu'/ domborműveiről olvashatjuk le: A központi figura egy újabb típusú főistent ábrázol, akinek az alakjára a későbbiekben még visszatérünk. Kezében kondorfejű kígyókat tart, a monolittomb egyébként is változatos és számban is gazdag kígyóábrázolást tartalmaz. A főalak irányába haladó segédhadban kondorokat ismerhetünk fel. A főalakon jaguár-, a mellékalakokon halfejeket is találunk. Összességében megállapíthatjuk, hogy a második pánperui kultúra vallása egy új típusú főisten kultuszának elterjesztése mellett integrálta a korábbi idők legjelentősebb totem isteneit: a jaguárt, a kondort, a halistent és a kígyóistent.

Hasonló motívumot fedezhetünk fel Huarochiri vidékének teremtetőistene, Pariacaca mítoszában, amelyben a szép Chuquisuso zsarolásának engedve megépíti a vidék csatornáit. A mítoszból itt csupán két mondatot idézünk: "Pariacacának sikerült min-

den állatot megnyernie arra, hogy segítsenek neki. Különböző fajtájú pumák, rókák, kígyók és madarak segítettek a csatorna építésében és fenntartásában." /9/

Az e típusba tartozó istenek integrálásának Tiahuanaco volt a klasszikus példája, az inka birodalmi vallásban alig találunk rájuk vonatkozó utalásokat, ekkor már csak a törzsi-nemzetségi huacák közt szerepeltek. Ezeket a huacákat viszont összegyűjtötték Cuzcóban, ami mögött két dolgot vehetünk észre: 1. ezen istenfigurák kultusza törzsi-nemzetségi szinten erős lehetett, különben nem lett volna szükség erre az erőszakos intézkedésre, 2. az inka birodalmi vallás nem integrálta őket.

Az inka mítoszokban hasonló totemörsre vonatkozóan csupán egyetlen utalást találunk: Sarmiento de Gamboa szerint /10/ Manco Capac, az első inka és felesége sólyomszerű madara volt Inti, akitől a vezérséget kapták. Ugyanezt a madarat Manco Capac ábrázolásán is láthatjuk. /11/ Salentiny szerint /12/ a sólyom totemöst Roca inka idején szorította háttérbe a Nap kultusza. Az a tény, hogy az inkák vallásában a 14. században még erősen élt és elsődleges volt a sólyom totem elképzelés, valószínűleg önmagában cáfolja azt az elméletet /13/, mely szerint az inkák őseit a Tiahuanaco birodalomban kellene keresni, abban a Tiahuanacóban, amely már jóval az ezredforduló előtt más típusú istent helyezett a kultusz középpontjába.

Az ősi totemizmusra vezethető vissza az inka kultuszba módosított formában felvett huarachicuynak nevezett iniciációs szertartás is.

Az ősi Peru vallása legmeghatározóbb istentípusának, a termékenységisteneknek a megjelenése a neolitikus korhoz köthető. A főistenek szempontjából e típuson belül az ún. "egyetemes termékenységistenek" /14/ kultuszával kell foglalkoznunk. A Sierra és a Costa természeti viszonyaiban, éghajlatában és ökológiájában rejlő különbözőségek magyarázzák, hogy a hegyvidéki övezetben a Napisten, a tengerparton a Hold vált a legjelentősebb termékenységistenné. A két istenség harcából az utolsó két pánperui kultúra esetében a Nap került ki győztesen.

A Tiahuanaco előtti időszakból a Mochikák vallási képzetét ismerjük a legjobban. Vallásukban kiemelkedő szerepet töltött be a Si holdisten, de mint már említettük, még erősen meghatározó volt például a kígyóövisten. A Nazca-kultúra vallásában is sok asztrális elemet fedezhetünk fel.

A Tiahuanaco kultúra emelte először a kultusz középpontjába a Napistent, Viracochát. Az Inti punku főalakja feje körüli napsugárszerű kiképzés egyértelműen utal a főisten Napisten voltára. Az inka teremtésmítosz kozmikus elemei is tiahuanacoi eredetűek, egyértelműen Viracocha figurájához kapcsolódnak. Egy Sarmiento de Camboa által közvetített mítoszváltozat szerint /15/ Viracocha teremtette az eget és a földet, valamint az első, óriás testalkatú embereket, akikben azonban csalódnia kellett, ezért néhányat kővé változtatott, a többire pedig vízözönt küldött. Ezután megteremtette a Napot, a Holdat és a csillagokat, majd újjáteremtette az emberiséget.

Tiahuanaco Viracochája az állatisteneken és a Napistenen kívül magába olvasztott egy harmadik istentípust is: a kultúr-

héroszt. A fenti mítosz folytatása egyértelműen jelzi ezt: Viracocha az emberiség újjáteremtése után járta az országot és bölcsességre tanította az embereket. A következőkben néhány hasonló kultúrhéroszi istenalakra hívjuk fel a figyelmet az ősi Peru vallásaiból: A Lambayeque-völgy lakóinak Miguel Cabello de Balboa által közvetített eredetmondája szerint /16/ őseik északról érkeztek balzáikon a bátor és tehetséges Naymlap vezetésével, akinek a kultúrmissziója a letelepülésre legmegfelelőbb hely megtalálásában és a letelepülés irányában teljesedett ki. Balboa leírása szerint első uralkodójuk Llampallec nevű idolját a völgy lakói a későbbiekben istenként tisztelték. A már említett Pariacaca, igaz, hogy csak a női csábításnak engedve, de a csatornák megépítésével lerakta a Huarochirivölgyi civilizáció alapjait /17/. Az aymarák istenvilágából is ismerünk egy Thunupa nevű, északról érkező, szakállas, fehér kultúrhéroszt /18/. Összegezve elmondhatjuk tehát, hogy a második pánperui civilizáció főistene három elemet olvasztott magába: 1. az ősi állatdémonokat, 2. a Napistent, 3. a kultúrhérosz figuráját.

A Chimu birodalom főisten figurájára vonatkozóan Antonio de la Calanchát idézzük, aki az 1638-ban írt "Coronica Moralizada del Orden de San Agustin en el Peru" című művében a Pacasmayo-völgyében élő indiánok életének leírásán keresztül a legbővebb képet adja a birodalom vallását illetően: "Pacasmayo és más tengerparti völgyek indiánjai a holdat imádták, mint a legfontosabb és legnagyobb istenséget. Mert - gondolták ők - ő uralkodik az elemek fölött, az ő hatására nőnek a föld gyümölcsei és ő hozza mozgásba a tengert, ő hívja életre

a d ö r g é s t é s a villámlást. Szentélyül egy huaca szolgál, amit Sian-nak neveznek, ami a yunkák nyelvén a 'Hold házat' jelenti. Hatalmasabbnak tartották a Napnál, mert az nem süt éjszaka, míg a Hold éjszaka és nappal is látható. /19/ A Costa indiánjai más csillagokat is nagy tiszteletben részesítettek, magukat négy csillagtól származtatták, amelyek közül az első kettőtől a királyok, kacikák és más előkelők, a másik kettőtől a munkások és szegények eredtek./20/

Hogy jelentkeztek a fenti jegyek az inka birodalom vallásában? Arról már szóltunk, hogy az inka birodalmi kultuszban az állatistenségek nem kaptak helyet, erre vonatkozóan legfeljebb a korai történetükben figyelhető meg valamiféle törekvés Inti és a sólyomős azonosítására. A kultúrheroszi funkciót inkább az első sapay inka, Manco Capac alakjára vitték át: Az inka teremtésmítosz-változatok többségének kiindulópontja Inti; aki gyermekeit, Manco Capacot és annak feleség-nővérét, Mama Occlu Huacot, az első coyát több testvérükkel együtt a civilizálatlan emberek közé küldte, hogy azokat Carcilaso de la Vega szerint "...a Nap megismerésére oktassák, hogy őt istenüknek elfogadják és imádják, hogy értelmesen és polgáriasultan, emberként éljenek, parancsokat meg törvényeket adjanak nekik. Hogy benépesült községekben, házakban lakjanak, a földeket műveljék, növényeket és gabonát termeljenek, lábasjóságot tenyészsenek, s értelmes emberként és ne állatként élvezzék a föld minden gyümölcsét!"/21/

Inti figurája összességében sok mesterséges, erőszakkal terjesztett elemet hordott magában, több vonatkozásban másolta a Chimu birodalom Sijét mint Tiahuanaco Viracocháját!

Ennek egyik fontos jeleként foghatjuk fel, hogy az inka panteonban második helyre került Inti feleségeként Quilla holdisten-

nő. A mesterséges jelleget bizonyítja az is, hogy Inti nagyon kevés antropomorf vonással rendelkezik, ebben a vonatkozásban elég, ha a vele kapcsolatos mítoszok rendkívül alacsony számára utalunk.

Inti és Viracocha közül az inka panteonban Inti kapott hangsúlyosabb szerepet. Mason szerint /22/ Viracocha, a szakirodalom nagyobb része szerint /23/ Pachacutec Yupanqui inka uralkodása alatt Viracocha kultuszának egyfajta reneszánsza következett be, módosult tartalommal, az uralkodó elit szűk rétege számára hozzáférhető módon. Ezen új típusú, monoteisztikus vonásokat mutató istent legjobban a "Manko Kapak imája" című verssel jellemezhetjük /24/:

"Ó, Viracocha,
aki mondod:
"ez fiú legyen,
ez leány legyen,"
szent forrás ura,
jégesőn is
aki úr vagy,
hol rejtőzöl?
nem láthatlak meg téged?
Hol van: fent-e,
avagy lent-e,
vagy középen
bírói széked?

Hallgass meg engem,
te, küsszintűgy vagy
ég-tengerben,

amiként ott vagy
föld-tengerben.
Világvigyázó,
emberteremtő,
mint az Inka urak,
én is kiszikkadt szemmel
áhitlak meglátni.
Ha láthatlak,
ismerhetlek,
jelezhetlek,
megéghetlek,
te is meglátsz,
tudsz majd rólam.

Nap és Hold,
nap és éj,
ősz és tél
nem oktalan vannak,
céllal váltakoznak,
kitűzött úton,
kimért ütemben
érkeznek.

Tetőled nyertem én
fejedelmi pálcámat.
Hallgass hát meg,
adj választ, vagy
lerogyok,
s meghalok."

/Csala Károly fordítása/

Erről az új típusú Viracocha istenről nincs túl sok ismeretünk. Mindössze két neki emelt templomról tudunk, egyrészt Cachában /25/, ahol állítólag megjelent az emiatt Viracochának nevezett inkáknak, másrészt Cuzcoban. Az alakjában rejlő elvont istenfogalom felé való törekvésről és ennek ellentmondásairól magyar nyelven is kitűnő elemzést olvashatunk Csejtei Dezső tollából. /26/

Az Inti alakjával legalizált birodalmi erők

Dolgozatunk második részében az inka birodalmon belül azokat az elemeket emeljük ki illetve elemezzük, amelyeket Inti alakjával legalizáltak.

I. Az uralkodói hatalom

Az inka eredetmítosz szerint a sapay inkák vagy a Napisten fiai /"intip churin"/ vagy vele azonosult istenek. Egyes mítoszváltozatokban ezt a közvetlen leszármazástudatot zavarja egy ősbibb eredetű réteg beékelődése, tudniillik például a Paucartampu barlangjából való eredeztetés motívuma. /27/ Az inka liturgikus naptárban két ünnep fontos eleme volt az Inti és a sapay inka közti kapcsolat: a téli napfordulókor tartották az Inti tiszteletére rendezett Intip raymi, a nyári napfordulókor a Manco Capac és utódai tiszteletére rendezett Capac raymi ünnepét. Az utóbbi valószínűleg az év legnagyobb ünnepe volt, Christobal de Molina leírása szerint rövid megszakításokkal 23 napig tartott. /28/ Ez ünnep alkalmával minden kuraka és kacika számára kötelező volt megjelenni Cuzcoban és hódolatot tenni a sapay inka előtt! Ekkor is, és minden nagyobbünnephez kapcsolódóan végighordozták Cuzco utcáin az előző sapay

inkák múmiáit. A múmiákat egyébként a Corcanchában őrizték, istenként tisztelték őket. Az uralkodói múmiáknak tulajdonított rendkívüli jelentőség fejeződik ki abban az Atahuallpa halálához kapcsolódó történetben, mely szerint a sapay inka alávetette magát a keresztség megalázó szertartásának, hogy a máglyahalállal szemben kiérdemelje a hurkot./29/ Az Intip raymi előkészítése a sapay inka feladata volt, a szintén több napig tartandó ünneppsorozat is ő nyitotta meg, oly módon, hogy tükörrel /a Nap fényével!/ meggyújtotta az első áldozati oltáron fölhalmozott javakat.

A sapay inka beiktatása után kiszakadt rokonsági köréből, a család rá eső javait testvérei kapták /30/; ez a mozzanat is jelzi, hogy átkerült Inti nemzetségébe, az istenek világába.

Manco Capac kultúrhéroszi funkciójára az előzőekben már utaltunk, itt csupán az ebben rejlő hála motívumra és az ebből következő felsőbbrendűség tudatot legalizáló erőre hívjuk fel a figyelmet.

Tudjuk, hogy a sapay inkával való érintkezést meghatározott, merev normákhoz kötötték, ugyanaz jellemezte az uralkodó udvartartását is.

A sapay inka halála után tartották a mallqui ünnepét. A legenda szerint amikor Manco Capac halála közeledtét érezte, magához hívatta fiait és "...megmondotta... nekik ,,, , hogy a Nap magához hívja, ő pedig elmegy megpihenni nála... Az égből vigyáz majd rájuk, minden szükségben támogatja és megsegíti őket." /31/ A nép irányába fontos lehetett annak a magyarázata, hogy Inti fián miért tud erőt venni a kor, saját erőtlensége, ember mivolta. Naymlap mondája is tartalmaz hasonló ma-

gyarázó elemet: "Miután ez a nép sok éven át békében és egyetértésben élt, fejedelmük és uralkodójuk, akinek közben számos gyermeke született, megtudta, hogy közeledik a halála napja. Hogy alattvalói ne tudják meg, hogy erőt vett rajta a halál, tisztségviselői titokban eltemették... De az egész országban azt a hírt terjesztették, hogy - varázserejének köszönhetően - szárnyat növesztett és elrepült." /32/ A sapay inkák testét haláluk után bebalzsamozták, a gyászszertartáson asszonyai, szolgálói, stb. közül sokan követték a halálba. Maga az áldozatok ténye is bizonyítja, hogy az inkák a túlvilágot az evilág szerves folytatásaként képzelték el. Azt, hogy a halál után ki jut a "hanac pachá"-ba /'felső világ'/ illetve az "ukhu pachá"-ba /'alsó világ'/ a származás határozta meg. /33/

Garcilaso de la Vega írja: "Manco Capac inka ... coya Mama Occlu Huacotól származó elsőszülött fiát, Sinchi Rocát tette meg örökösévé." /34/ A valóságban is ilyen egyértelmű volt az öröklés vagy az elsőszülött öröklésének spanyol mintára való tükröződésével állunk szemben? Valószínűleg ez utóbbival: Salentiny szerint épp az öröklési szabályok nemléte jelentette a birodalom Achillesz sarkát /35/! Egy-egy sapay inka halála után trónharcok törtek ki a volt családtagjai és a legelőkelőbb kacikák közt, aminek következtében a harc lezáruláig megbénult a birodalom. Szerinte a spanyol hódítást erősen elősegítette ez a tény is. Véleményünk szerint az új sapay inka meghatározott személyek viszonylag szűk köréből kerülhetett ki és az esetek többségében az előző időszak legsikeresebb hadvezérének volt a legtöbb esélye; ezért a sapay inka fiai apjuk életében próbálták a fővezéri posztot megszerezni

és ebben a pozícióban sikereket elérni. Elég, ha Pachacutec Yupanqui vagy Tupac Yupanqui trónra kerülésére illetve ennek előzményeire gondolunk.

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy a sapay inka személyében az "ázsiai termelési módra" jellemző istenkirályság intézményének egyik latin-amerikai megszemélyesítőjével van dolgunk!

II. Az inka klán hatalma

Az "intip churin" jelzõt az inka nemzetség tagjaira is kiterjesztették. Garcilaso szerint Manco Capac leghűbb alattvalóit "címeikkel és a fején viselt jelvényekkel nemessé emelte."/36/ Az inka klánhoz való tartozás főbb külső jegyei az átfurt fülcimpa, a jellegzetes fülbevaló, a mesterségesen nagyra növesztett fül, a rövidre nyírt haj és a jellegzetes hajfonat voltak. A spanyolok az inka előkelőket jellegzetes fülviseletük miatt "orejones"nek, "hosszfülűeknek" nevezték. Az uralkodó klánhoz való tartozás jelzésére szolgáló öncsonkítások jellegzetes fajtájával van dolgunk, amit párhuzamba hozhatunk a korábbi kultúrákra /főleg a Paracasra/ jellemző koponyadeformálással, a primitív népekre jellemző tetoválásokkal, az előkelő kínai családok gyermekeire jellemző, az arisztokratikusan tipegő járást biztosító hátrakötött lábujjakkal, az európai középkorra jellemző "ólmofehér " használatával, stb. /37/

Az inka klánba tartozásnak a birodalom idején már nem a vérségi kapcsolat volt az egyetlen kritériuma, mint ahogy ez a régi, sólyomtötem elsődlegessége idején valószínűleg jellemző volt. Maga a Napistentől való származástudat is egy mesterségesen teremtett intézmény volt, nem csoda tehát, hogy a mítoszokból több olyan esetet ismerünk, ahol egyes falvak

lakosságát, egyes kurakákat fogad be a sapay inka a nemzetségbe, mint ahogy ez például Ocros egyik kurakája /38/ vagy Anta falu lakói /39/ esetében történt.

Az inka klánhoz tartozók gyermekeit és a kurakák gyerekkorukban "túszként" Cuzcoba vitt gyerekeit gyermek- és ifjúkorukban a yachahuasi /'a tudás háza'/ nevű intézményben oktatták. /40/ A felnőttkor határára ért ifjakat aztán Capac raymi ünnepén erőpróbák sorozatának vetették alá a Ohacaquana-cauri huaca közelében. /41/ A próbát kiállt ifjakat a már említett huarachicuy szertartás keretében a Nap fiaivá avatták, ezáltal gyakorlatilag az urakodó elit tagjává váltak.

III. A papság felsőbb rétegeinek hatalma

A papság felső rétege a Turpuntay ayllu tagjaiból került ki /42/, természetesen őket is a Nap fiainak tartották. Hatalmuk az inka birodalom idején a sapay inkáétól függött, feladatuk az ő hatalmának legalizálása volt. Ismerünk olyan esetet is, amikor a sapay inka /Huayna Capac/ a főpapi funkciót is magához vonta. /43/ Az uralkodó rétegek közül az inka birodalomban a katonai réteg volt a meghatározóbb. Az ősi Peru korábbi történetére jellemző teokrácia időszaka már régen, átütően a Tiahuanaco birodalom idején, a múlt homályába tűnt.

A papi hierarchia szervezeti felépítését lényegében két tényező határozta meg: igazodnia kellett 1. az állami közigazgatás szervezetéhez, 2. a kultusz megmegfelelő szintjeihez. A hierarchia csúcsán a villac uma, a Főpap, általában az inka testvére állt, aki egy vele együtt tíz főből álló papi tanács élén irányította a birodalom vallási ügyeit. A birodalmi irányítás alatt álló papok többsége a fővárosi és tartományi szen-

télyekben teljesített szolgálatot. Feladataik közé tartozott a szertartások levezetésén kívül a gyónások lebonyolítása, a gyógyítás, stb. A következőkben a papi hierarchia három, a birodalmi integrációban jelentős szerepet betöltő rétegével foglalkozunk némileg részletesebben:

Az oraculumok papjai /umuk/

A sapay inkák politikai hatalma alátámasztásának egyik legjobb és leghatásosabb eszköze az oraculumok fenntartása és az azok papjaival való állandó kapcsolattartás volt. Az inka birodalom legjelentősebb oraculumává Pachacamac szentélye vált. Ebben az esetben sem egy eredeti inka intézményről van szó, mint ahogy ez Pachacamac nevének jelentéséből /'világteremtő'/ is kiderül, hanem a Costa középső részének ősi teremtő istenével van dolgunk, akinek az alakja egyfajta rezortváltáson keresztülmenve jósistenné alakult át, még az inka hódítás előtt nagy hírnévre téve szert. Az inkák Pachacamac szentélye mellé is emeltek egy Napszentélyt, de az oraculumot nem bántották, sőt a birodalom hivatalos jósdájává emelték, aminek a véleményét minden jelentősebb politikai döntés előtt kikérték. Pachacamacon kívül jelentős szerepet töltött be a Chimu birodalomból átvett Apurimac /Lima névadója!/ és a Cuzcohoz legközelebb fekvő Huaru oraculum is. Az umuk az áldozatok véréből, beleiből, növényi levelekből, égi jelekből, tűzből, stb. jósoltak általában bódító italok hatása alatt.

Az amauták

Az amauták a birodalom "tudósai" voltak, jelentős szerepet töltöttek be a birodalmi vallás rendszere kidolgozásában, ők voltak a sapay inkák hivatalos "történetírói" és az irodalom fő művelői is. Bár az inkák az írást nem ismerték, szóban terjesz-

tett műveik jelentős befolyást gyakoroltak a birodalmi tudat kialakulása irányába. A különböző cuzcoi "iskolák" /yachahuasi, accla huasi, stb./ tanárainak jó része is közülük került ki.

A napszüzek /acclák/

A már említett fiútuszonokon kívül lánytúszokat is szedett az inka állam: nyolcéves korukban lévő, általában előkelő származású és szép lányokat gyűjtöttek össze évente, és Cuzcoba, az "accla huasi"-nak nevezett "zárdába" vitték őket, ahol napszüzeket neveltek belőlük. Az átnevelés befejeződése után két csoportba osztották őket: a többség "intip huarmicuná"-vá /'a Nap menyasszonya'/ vált és kizárólag a sapay inkát szolgáltatta, többiek az "intip chinan" /'a Nap szolgálója'/ címet kapták, őket az inka bármikor az uralkodó elit tagjai rendelkezésére bocsáthatta. A napszüzek élén a közülük kikerült "coya pacha" állt, az inka klán tagja, akit a Nap földi feleségének tartottak. Az acclák feladatai közé tartozott a különféle szertartások előkészítése, az inka és a főpapok ruháinak varrása, a rájuk való főzés, stb. Közülük kerültek ki az inka ágyasai; ritka, nagyobb jelentőségű alkalmakkor pedig áldozati oltárra is kerülhettek!

+ + + + +

A papi hierarchia alsóbb rétegei a helyi kultuszok szolgálatában álltak, az államtól támogatást nem kaptak, de működésüket sem tették lenetlenné. Ezek a papok, varázslók gyakran az egyes törzsek már munkaképtelen öregjeiből kerültek ki.

IV. A törvények

Az inka birodalom törvényeit is isteni eredetűnek nyilvánították, ebből következően rendkívül szigorúak, a büntetések

alig differenciáltak voltak. Hasonlóan szigorú büntetések ábrázolásait láthatjuk már a Mochica kerámiákon is, amelyek ábrázolásain gyakran találkozhatunk lenyúzott árcbőrű, megkövezett, a madaraknak kitett, vagy testrészeiben megcsonkított elítéltekkel. A törvények betartását, ennek ellenőrzését szolgálta az ichurinak vagy chatay-cuscaynak nevezett gyónási szertartás is, amelynek során "nem a cselekedet szubjektív megítélése a lényeges, hanem az államilag szankcionált etikai imperatívusok pusztá be nem tartása, elmulasztása. Így a gyónás... az inka uralkodó osztály és a főpapság informatív forrásává, a mulasztások regisztrálásának eszközévé változott... az állami kötelezettségek elmulasztásáért az állam részéről gyakorolt büntetés követi." /44/

Integrált termékenységekultuszok

A főisten alakok változásának tárgyalása során megállapítottuk, hogy az ősi Peru történetének kezdeti időszakában a vallási integrációra törekvő civilizációnál a helyi kultuszok állat totemjeinek a felvétele állt a középpontban. Az erre vonatkozó tipikus példát a Chavin-kultúra adta, a Tiahuanaco birodalomban ezek az elemek már segítő-szolgáló démonokká degradálódtak, az inka birodalom vallásában pedig a háttérbe szorításukra törekedtek. A főisten szerepkörét a legjelentősebb termékenységekistenek, a Nap- és a Holdisten vették át. Ezzel összefüggésben a korábbi, illetve a helyi kultuszokból ezután elsősorban a termelékenység-kultuszhoz kapcsolható elemeket integrálták, az ebbe bele nem férőket kiszorították. A legjobb példát erre vonatkozóan az inka birodalmi vallás adja!

A következőkben az ebbe integrált termékenységek kultusz elemeiről lesz szó.

Az inka panteonban Intin és Quillán kívül jelentős szerephez jutottak más asztrális jelenségekhez kapcsolódó istenek is; bizonyítja ezt, hogy a cuzcoi Coricanchában a főisten pár mellett egy-egy szentélyt kapott Illapa, a villámlás, mennydörgés és mennykő istene /aymara megfelelő Thonapa, az esőt adó viharisten/; a szivárvány; valamint a csillagok, amik közül kiemelkedő tisztelet övezte az esthajnal-csillagot. Ezek az istenek kevésbé voltak személytelenek, mint Inti; több hozzájuk kapcsolódó népi mítoszt, hiedelmet ismerünk. Illapát például buzogánnyal és dárdával felfegyverzett, fénylő ruhás férfiként képzeltek el, aki az emberek kérésére széttörte egy dárdadobással a nővére által őrzött, esővizet tartalmazó korsót. A villámlásban Illapa ruhájának ragyogását látták, a dörgésben a dárda és a korsó találkozásakor keletkezett hangot hallották az inkák./45/

Az "egyetemes termékenységek istenek" közül jelentős szerep jutott az inka vallásban Pacha mamának, a Földanyának, aki az adakozó és termékeny természet fő jelképévé, a szülő anyák istennőjévé is vált; valamint Mamacochának, a Tengeranyának, aki főleg a halászberekek vallási képzeletében foglalt el előkelő helyet.

A helyi termékenységek kultuszok integrálása a birodalmi vallásba térben az ún. ceque-rendszer, időben a liturgikus naptár segítségével történt.

A ceque-vonalak a Cuzco környéki huacákat fogták egységes rendszerbe. A birodalom négy részre, suyura való osztásának is ezek a vonalak voltak a meghatározó tényezői. A Chinchasuyu,

az Antisuyu és a Collasuyu területén 9-9, a Cuntisuyu területén 14 ilyen vonal húzódott. /46/ A vonalak mentén összesen 328 huaca helyezkedett el. A ceque-vonalak a Coricanchától indultak, irányukat két tényező határozta meg: 1. vízrajzi viszonyok, 2. a látható horizontok rendszere. /47/ A Cuzco körüli vonalak a Vilcanota és az Apurimac folyókban végződtek. /48/ A rendszerbe tartozó huacák is kapcsolódtak valamiképp a vízhez: többségük vízáadó forrásként tisztelt hegy, szikla vagy valamely folyó, csatorna kritikus szakasza, illetve az ezekhez kapcsolódó kultikus hely volt. /47/ Összességében azt mondhatjuk, hogy a ceque-rendszer vízközpontú termékenység-kultuszokat egységbe rendező erőként szolgált.

A liturgikus naptár alapját a mezőgazdasági év legfontosabb eseményei adták, az év /holdév/ minden hónapjára esett egy-egy nagyobb ünnep. Ezek felsorolásában a források nem közvetítenek gyértelmű adatokat, ezért biztosan csak a legfontosabbakat tudjuk megjelölni. Az Intip raymi és a Capac raymi ünnepéről már esett szó. Rögtön mellettük érdemes megemlíteni a szeptemberi napfordulókora a Quilla és a coya tiszteletére rendezett Situa raymi ünnepét, amelynek a leírása adta a ceque-rendszer kutatásának kiinduló pontját: ugyanis az inkák ezt a ünnepet összekötötték egyfajta megtisztulási rítussal, amelynek keretében az egyes panacákat és ayllukat képviselő harcosok a betegségeket és a rossz szellemeket lándzsáikkal a ceque-vonalak mentén az Apurimac és Vilcanota folyókba kergetik. /48/

Évente két hónap, a februárnak megfelelő Hatun Pocoy és a májusnak megfelelő Hatun Cuzqui Aymoray kapcsolódott az ősi Peru legjelentősebb "részleges terménységistenéhez" /49/, a

a kukoricaistenhez; az előbbi a kukorica éréséhez, az utóbbi a betakarításához kötődött. Idézzünk a májusi ünnepségre vonatkozóan egy hosszabb részt Polo de Ondegardo leírásából /50/: "... Hatun Cuzqui Aymorayban... szintén száz, különböző színű lámát áldoztak fel. /51/ Ebben a hónapban, amikor betakarítják a kukoricát, ünneplik az indiánok közt ma is élő Aymoray vagy Aymorana ünnepét. Ez úgy zajlott le, hogy az indiánok bizonyos dalok éneklése közben a földekről hazavonultak, otthon imádkoztak, hogy sokáig tartson a kukorica, és mindenki készített a saját házában egy Mamasarának nevezett kukorica huacát. Erre a célra a földről a nekik legnagyobb tünő kukoricafejet hozták haza, ezt három éjszakai virrasztás után bizonyos ceremóniák között egy kis piruának nevezett edénybe tették. A kukoricafejet a legértékesebb terítőjükbe takarják, majd az említett edény letakarása és feldíszítése után nagy becsben tartják. Azt hiszik, hogy ez a földjeikben lévő kukorica anyja, a kukoricájuk általa növekszik és ugyanebben a hónapban egy különleges áldozatot mutatnak be neki. A varázsló megkérdezi tőle, hogy kitart-e az ereje a következő évre is, ha a válasz nemleges, ünnepélyes keretek közt visszaviszik az említett földre és elégetik. Majd ugyanehhez a ceremóniához kapcsolódva új piruát készítenek, azt mondják, hogy ne romoljon a kukorica termés." A fenti idézet nagyon jól jellemzi az inka vallási integráció egyik oldalát: a helyi, sőt ez esetben conopa szintű istenek kultuszát meghagyják helyi szinten, a helyi szertartási keretek között, de azok időpontját felveszik a hivatalos inka liturgikus naptárba, ezzel mintegy legalizálva a helyi kultuszok továbbélését. Az ünnep bevezetésénél föláldozott lámák arra utalnak, hogy ezeket az ünnepeket is összekötötték az inka pan-

teon csúcán lévő isteneknek ajánlott, valószínűleg kötelező áldozatbemutatókkal!

A termékenységkultuszok kapcsán kell megemlítenünk, hogy az ősi Peru lakóinak vallási képzeletében is jelentős szerepet játszott az erotika, elég, ha a Mochica kerámiák e téren is gazdag anyagára, a szántóföldön való coitus termésmenvelő hatásába vetett, az indián népek közt erőteljesen elterjedt hitre gondolunk. Ehelyütt ezen kultuszoknak csupán egyetlen, a vallási integráció szempontjából fontos motívumára, az istenek és emberek közti testi kapcsolatra térünk ki. Trimborn szerint a szivárvány kétfejű kígyó alakban való ábrázolása az isten és az ember egyesülése legáltalánosabb megfogalmazása. /52/ Az inkák, sőt a preinka népek egy része is tiltotta az istennel érintkezők számára, ha ez a hivatásuk, egész életükre; ha csak időleges feladatuk, szolgálatuk idejére az emberekkel folytatott szexuális érintkezést; az inka birodalom papjainak egész életükben önmegtartóztatást kellett gyakorolniuk, a napszüzek esetében is csak az istenként tisztelt inkával való kapcsolat jelentett bocsánatos bűnt, az Intip raymi előkészületei során magának a sapay inkának is le kellett mondania asszonyairól. Tschudi a földeket őrző csósz szolgálatára vonatkozóan szolgál számunkra még egy értékes adalékkal: "Ez a hivatal...nem csupán földőrző állást jelentett, hanem bizonyos vallási oldala is volt. A csószoknak ugyanis működésük egész ideje alatt böjtölniük kellett, tudniillik se sőt, se piros paprikát nem ehettek, se asszonyaikkal nem érintkezhetek." /53/ A fenti példák alapján úgy hisszük, egyértelműen állíthatjuk, hogy az istenekkel való érintkezésnek az indiánok valamilyen erotikus jelleget is tulajdonítottak.

A férfi istenek illetve istenkirályok és asszony-embérek közti szexuális kapcsolat illetve ennek következményeként az asszony huacává válásának motívuma fontos eszköze volt a helyi kultuszoknak a birodalmi valláshoz való kapcsolásának. A következőkben erre vonatkozóan idézzünk fel néhány jellegzetes példát!

Ocros kurakájának a lányát Cuzcoba vitték acclának, az ifjú szüzet az "intip churin" ágyába vezette, ezáltal bűneit, "piszkát" az acclára vitte át. A szerencsétlen lányt ezután mint "capac huchá"-t /'királyi piszok '/ hazaküldték atyjához, azzal az utasítással, hogy élve el kell temetni. Ez megtörtént a faluhoz közeli folyó egyik kritikus szakaszánál, egy hegy közelében. A "capac hucha" a nép képzeletében azonosult a hegygel, amely a környék fő huacájává változva a ceque-rendszer részévé vált. /54/

Egy másik mítosz szerint Roca inka és a Patahualliacan faluból származó Mama Micay házassága eredményeképp folynak az asszony szülőfaluja környékén folyói Cuzco irányába, a főváros vizellátását erősen meghatározva. A mítosz emlékét őrizte meg a falu közelében lévő Micaypata /'Micay terasza'/, amit valószínűleg szintén huacaként tiszteltek. /55/

Ugyanezt a motívumot hordozza magában Pariacaca már említett mítosza is: A Huarochiri-völgyben élt egy szép asszony, Chuquisuso, aki keserves sírásba kezdett a száraz földek láttán. Pariacaca isten leszállt hozzá és segítséget ígért, ha az asszonyt magáévé teheti. Chuquisuso megépíttette Pariacacával a környék teljes vízrendszerét, míg végül engedett az isten kérésének, ezután pedig kővé vált a cocochallai öntözőcsatorna torkolatánál. /56/

Ö s s z e g e z é s

Végül térjünk vissza a dolgozatunk elején feltett kérdésre: Epigonok voltak-e az inkák? Eddigi fejtegetéseink alapján egyértelműen nemmel válaszolhatunk. Az inka birodalmi vallásban kétirányú törekvést figyelhettünk meg. Egyfelől kiépítettek egy a Napkultuszon alapuló vallási rendszert, amelynek elemeiről elsősorban dolgozatunk első két fejezetében írtunk. Ezt a vallási rendszert minden lehetséges eszközzel terjeszteni igyekeztek, ezen eszközök közül itt csak a legfontosabbakra utalunk: minden jelentősebb helyen templomot kellett emelni Inti tiszteletére, óriási volt a papság száma ^{száma} /57/, Inti tiszteletére hatalmas és pompás ünnepeket kellett rendezni, a kurakák gyermekeinek egy részét Cuzcuban átnevelték, külön birodalmi "ideológusokat" tartottak az amauták személyében. Ezen a ponton azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez a törekvés nagy ellenállásba ütközött, jelzik ezt a gyakori felkelések, de jelzik azok az erőszakos mozzanatok is, amelyekre az inka állam rákényszerült: a kurakák évi hódoltatása, gyermekeik közül túszok szedése, a törzsi huacák Cuzcoba való begyűjtése. Másrészt az inka állam engedte továbbélni a helyi kultuszokat, különösen azoknak a termékenységkultuszhoz kapcsolódó elemeit, és formákat keresett és talált /ceque-rendszer, liturgikus naptár/ ezeknek a központi kultuszhoz való kapcsolására.

Az inka klán végső célja egy egységes birodalmi vallás kiépítése volt, amelynek erősítenie kellett a birodalmat összetartó katonai, gazdasági és politikai mozzanatokat. A spanyol hódításig ez a törekvés nem hozhatott átütő eredményt, a krónikások híradásai ebben a vonatkozásban megbízhatatlanok,

hisz a krónikaírók informátorai elsősorban az inkább a törekvéseikről mint a valóságos helyzetről beszélő amauták voltak. A valóságot jobban tükrözi az a tény, hogy a spanyol hódítóknak óriási segítséget nyújtottak az alávetett törzsek. Valószínűleg hiába segítette volna Pizarrót az európai fegyverekben rejlő technikai fölény - a puskapor egyébként is hamar átnevedesedik, közelharcban pedig mit sem segít -, az a biológiai trauma, az európai járványok jelentettek az ellenük teljesen védtelen szervezetű indiánok számára /58/ /akiket igazán nem kárpótolhatott az Amerikában őshonos szifilisz európai "bosszúhadjárata" /59/ /, stb.; ha a kurakák nem segítik, Pizarro kb. kétszáz emberével /60/ sose hódította volna meg Perut! Az inka birodalmi vallásra vonatkozó utolsó megállapításunk igazságát támasztja alá az a tény is, hogy a spanyol hódítás után a régi kultuszok reneszánsza következett be. /61/

J e g y z e t e k

1. Kutscher 9. old.
2. Az "inka" szót a legáltalánosabb értelemben használjuk.
A szó Szerov /33. old./ által említett második jelentése
esetében az "inka-klán", a harmadik jelentés esetében a
"sapay inka" terminusokra törekszünk.
3. Kutscher 88. old.
4. Kutscher 86. old.
5. Kutscher 82. old.
6. Kutscher 31. old.
7. Kutscher 86. old.
8. Trimborn 143. old.
9. Katz 553. old.
10. Lammel 228. old.
11. Gerol 178. old.
12. Salentiny 36. old.
13. Ágh Attila 312 old.
14. Hahn 49. old.
15. Lammel 227-228. old.
16. Kutscher 90-92. old.
17. José Mariá Arguedas "Dioses y hombres de Huarochiri" c.
művét idézi Katz 552-554. old.
18. Trimborn 147. old.
19. Kutscher 96. old.
20. Kutscher 97. old.
21. Garcilaso 39. old.
22. Mason 196. old.
23. ld. pld. Csejtei 29. old., Katz 552. old.

24. Simor 256-57. old.
25. Mason 335. old.
26. Csejtei 28-29. old.
27. Garcilaso 44-46. old.
28. Csejtei 23. old.
29. Gerol 195. old.
30. Salentiny 48-49. old.
31. Garcilaso 56. old.
32. Balboát idézi Kutscher 91. old.
33. Mason 341. old., Trimborn 145. old.
34. Garcilaso 56. old.
35. Salentiny 49. old.
36. Garcilaso 50. old.
37. Balogh
38. Zuidema 1041. old.
39. Zuidema 1049. old.
40. Trimborn 140. old.
41. Zuidema 1050. old.
42. Mason 342. old.
43. Salentiny 52. old.
44. Csejtei 25. old.
45. Trimborn 143. old.
46. Zuidema 1039. old. Érdekeségként megemlítem, hogy Mason
339. old. a Cuntisuyu esetében 15 vonalról beszél.
47. Zuidema 1043. old.
48. Zuidema 1039. old.
49. Hahn 47. old.
50. idézi Trimborn 140-141. old.

51. Az egyes isteneknek adandó áldozatok tárgyait szabályozták, például Viracochának barna, Intinek fehér, Illapának tarka lámát kellett áldozni: Trimborn 152. old.
52. Trimborn 139. old.
53. Tschudi "Culturhistorische und sprachliche Beiträge zur Kenntnis des alten Peru" c. írásából idéz Trimborn 140. old.
54. Zuidema 1043. old.
55. Zuidema 1049. old.
56. Katz 552-554. old.
57. Csejtei 22. old.
58. Braudel 85. old., Salentiny 105. old.
59. Braudel 77. old.
60. Salentiny 106. old.
61. Erre vonatkozóan részletesebben ld. Anderle 95-104. old.

Felhasznált irodalom

Anderle Ádám: Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI-XVIII. században Bp. 1981.

Ferdinand Anton - Frederick J. Dockstader: Das alte Amerika Baden - Baden 1967.

Ágh Attila: Az amerikai prekolumbián civilizációk termelési módja in: Ágh Attila: A történelem kérdőjelei. Tanulmányok Bp. 1974. 279-382, 456-468. old.

Balogh Zoltán: Egy marxista öltözködésszociológia vázolata in: Medvetánc 1984/2-3 3-32. old.

Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái Bp. 1985.

- Csejtei Dezső: Az inka birodalom vallásának sajátosságai a marxi formációelmélet tükrében in: Acta Universitatis de Attila József nominatae Sectio Philosophica Szeged 1979. 15-32. old.
- Garcilaso de la Vega, az inka: Inkák és konkisztádorok. Három krónika Bp. 1964
- E. Harry Gerol: Inkák tündöklése és bukása Bp. 1965
- Victor W. von Hagen: Sonnenkönigreiche. Azteken, Maya, Inka München-Zürich 1962
- Hahn István: Istenek és népek Bp. 1980
- Friedrich Katz: Vorkolumbische Kulturen. Die grossen Reiche des alten Amerika München 1969
- Kelemen Pál: Régi amerikai művészet. Ósi indián és spanyol gyarmati kor Bp. 1981
- Kéz Andor - Láng Sándor: Leíró természeti földrajz. Amerika Antarktis Bp. 1963
- Eugen Kusch: Peru Nürnberg 1973
- Gerdt Kutscher: Chimu. Eine altindianische Hochkultur Berlin 1950
- Lammel Annamária: A hódító és a meghódított mítosza. Történelmi változások dél-amerikai indián mítoszok tükrében in: Világosság 1980/4 226-233. old.
- Hermann Leicht: Indianische Kunst und Kultur. Ein Jahrtausend im Reiche der Chimu Zürich 1944
- J. Alden Mason: Das alte Peru. Eine indianische Hochkultur Zürich 1965
- Ploetz Grosse illustrierte Weltgeschichte in 8 Bänden Bd. 6 6 Die aussereuropäische Welt bis 1945 Freiburg-Würzburg 1984
- Fernand Salentiny: Machu Picchu. Steinernes Rätsel im Lande des Kondor Frankfurt am Main 1979

Frank Salomon: Vertikális politikai rendszerek az inka birodalom területén in: Világtörténet 1980/2 55-76. old.

Simor András vál.: Sasok és kondorkeselyűk. Navatl és kecsua költészet Bp. 1977

Miroslav Stingl: Die Inkas Wien-Düsseldorf 1978

Sz.J. Szerov: Dinamika etnogeneticseszkava mifa inkov. in: Etnicseszkaja isztorija i folklor Moszkva 1977 33-61. old.

Walter Krickeberg - Hermann Trimborn - Werner Müller - Otto Zerries: Die Religionen des alten Amerika

Stuttgart 1961

Heinrich Ubbelohde-Doering: Die Gallinazo-Stil und die Chronologie der altperuanischen Fröhekulturen München 1957

Wittman Tibor: A latin-amerikai "feudalizmus" kialakulásának vitás kérdései /XVI-XVII. század/ in: Századok 1972/6 1293-1332. old.

Wittman Tibor: Latin-Amerika története Bp. 1971

Zelkó Zoltán: A kőszivatag titka Bp. 1982

R. Tom Zuidema: Lieux sacrés et irrigation: tradition historique, mythes et rituels au Cuzco in: Annales 1980 1037-1056. old.

I.sz. melléklet: Az ősi Peru történek főbb kultúrái /1./

Costa

Északi rész

Déli rész

az i.e.9.sz. Huaca Prieta
előtt Guañape

kb.i.e.9.sz.

i.e. 4.sz.

/az 1.pánpe- C h a v i n
rui civilizáció
kora/

kb.i.e.4.sz.-	Puerto Moorin	Cerro Sechin	Nazca
i.sz.8.sz.	Gallinazo		Paracas Cavernas
	Salinar		Paracas Nekropolis
	Mochica		

kb.8-11.sz.

/a 2. pánperui
civilizáció H u a r i
kora/

11-15.sz.	Chimu	Cuismancu	Chincha

közepe

15.sz. közepe-

16.sz. 30-as

évei /a 3.pán- i n k a b i r o d a l o m
perui civilizáció
kora/

16.sz. 30-as g y a r m a t i k o r
évei-

Az ősi Peru történetének főbb kultúrái /2./

Sierra

Északi rész

Déli rész

az i.e.9.sz. Lauricocha
előtt Ktosh

Ayamitin

kb.i.e.9.sz.

i.e.4.sz. C u p i n u s q u e
/az 1.pánpe- /P a r t i - C h a v i n /
rui civilizáció
kora/

kb i.e.4.sz. Recuay
i.sz.8.sz.

Pucara
korai Tiahuanaco

kb.8-11.sz.

/a 2.pánperui T i a h u a n a c o
civilizáció
kora/

11-15.sz. Huamachuco
közepe

Chullpa

"cuzcoi konföderáció"

15.sz. közepe-

16.sz.30-as

évei /a 3. pán- i n k a b i r o d a l o m
perui civilizáció
kora/

16.sz. 30-as
évei-

g y a r m a t i k o r

II.sz. melléklet:

A tanulmányban szereplő fogalmak magyarázata

accla huasi: az acclák "zárdája"

acclák: 'kiválasztottak', napszüzek

amauták: az inka birodalom "tudósai"

Antisuyu: a Tahuantinsuyu ÉK-i tartománya

Apurimac: jósisten a Costán /Lima névadója!/
/

ayllu: inka nemzetség

aymara: a kecsua mellett a Sierra legjelentősebb nyelve illetve az ezt beszélő indián

Aymoray/Aymorana: a kukoricaisten májusban tartott ünepe

balza: a Costára jellemző, puha, könnyű és lyukacsos fafajta, illetve az ebből épített tutaj

Capac raymi: a nyári napfordulón a sapay inkák tiszteletére rendezett ünnep

cequek: a Guzco körüli huacákat összekötő mftikus vonalak

Ghinchasuyu: a Tahuantinsuyu ÉNY-i tartománya

Collasuyu: a Tahuantinsuyu DK-i tartománya

conapa: családi huaca

Coricancha: a cuzcoi Naptemplom

Costa: Peru tengerparti része

coya: a sapay inka felesége

coya pacha: az acclák "úrnője", vezetője

Cunctissuyu: a Tahuantinsuyu DNY-i tartománya

hanac pacha: 'felső világ', az inkák túlvilági képzeleteinek "mennyországa"

Hatun Cuzcuy Aymoray: a májusnak megfelelő hónap az inka naptárban

Hatun Pocoy: a februárnak megfelelő hónap az inka naptárban

huaca: 'szent hely'

Huaca de la Luna: piramis a Moche völgyében. Az elnevezés valószínűleg helytelen, mivel nem a Hold hanem a Nap tiszteletére emelték.

Huallato: a Jauja-völgy kutyaistene

huarachicuy: az inka ifjak iniciációs /felnőtté avatási/ szertartása

Huaro: inka jósszentély Cuzco közelében

Illapa: a villámítás, mennydörgés és mennykő istene az inka panteonban

Inti: az inka Napisten

intip chinan: 'a Nap szolgálója' - az inka uralkodó elit szolgálatában álló accla

intip churin: 'Inti fia' - a sapay inkákra jellemző cím

intip huarmicuna: 'a Nap menyasszonya' - közvetlenül a sapay inka szolgálatában álló accla

Inti punku: 'Napkapu' - kultikus építmény Tiahuanacóban

Intip raymi: Inti tiszteletére rendezett ünnep a téli napfordulókor

kacika: egy-egy ayllu élén álló törzsfő

kuraka: ld. kacika

Llampallec: Naymlap zöld színű kőből készített szobra

mallqui: a sapay inka gyászszertartási ünnepe

Mamacocha: a tengeranya istennő neve

Mama Occlu Huaco: Manco Capac felesége

Naymlap: a Llambayeque-völgy istenként tisztelt, legendás uralkodója

orejones: 'hosszúfülűek' - az inka uralkodó elit spanyol elnevezése

Pachacamac: ősi jósiszten és oraculum a Costa középső részén

Pacha mama: a földanya istennő neve

Pariacaca: a Huarochiri-völgy teremtő istene

Paucartampu: mítikus barlang Cuzco közelében. Az inka eredetmítosz egyik változata e barlangból eredezteteti az inkákat.

Quilla: inka Holdistennő, Inti felesége

sapay inka: inka uralkodó

Si: Mochica illetve Chinu Holdisten

Sian: 'a Hold háza' - Si szentélye

Sierra: Peru hegyvidéki része

Situa raymi: Quilla és a coya tiszteletére rendezett ünnep a szeptemberi napfordulókor

Tahuantinsuyu: 'a négy világtáj birodalma' - így nevezték az inkák a birodalmukat

Thonapa: aymara viharisten

Thinupa: aymara kultúrhérosz

ukhu pacha: 'alsó világ' - az alvilág az inkák túlvilági képzeleteiben

umu: jóspap

villac uma: inka Főpap

Viracocha: a Sierra ősi teremtő istene. Az inka uralkodó elit "legfelsőbb lényként" tisztelte

yachahuasi: inka "iskola" az uralkodó elit gyermekeinek nevelésére

yunkák: a Costa lakóinak kecsua elnevezése, amit a spanyolok is átvettek

III. sz. melléklet:

Az inka birodalom uralkodói

A legendák sapay inkái:

Manco Capac : 1200 körül - kb. 1250

Sinchi Roca

Lloque Yupanqui

Mayta Capac

Capac Yupanqui

Inca Roca

Yahuar Huacac

Viracocha Inka : kb. 1400 - 1438

A történeti sapay inkák:

Pachacutec Yupanqui : 1438 - 1471

Tupac Yupanqui : 1471 - 1493

Huayna Capac : 1493 - 1527

Huascar : 1527 - 1532

Atahualpa : 1527 - 1533

II. Manco Capac : 1533 - 1544

Sayri Tupac : 1544 - 1557

Titu Cusi : 1557 - 1569

Tupac Amaru : 1569 - 1572

SZABÓ P. CSABA:

A SZÁZADELŐ MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZERÉNEK NÉHÁNY
PROBLÉMÁJA

Attól az időtől kezdve, hogy a magyar polgári forradalom megteremtette a népképviselőten alapuló országgyűlést, a választójog kiterjesztése, visszafejlesztése illetve konzerválása körüli harc a magyar társadalmi-politikai küzdelmek egyik meghatározó színtere lett. Elméleti síkon Kemény Zsigmondtól Mocsáry Lajoson át Jászi Oszkárig a magyar politikusi, társadalomtudósi gárda legjava foglalt állást választójogi kérdésekben. 1867 után parlamenti ciklus nem múlt el választójoggal összefüggő törvényjavaslat, interpelláció, vagy vita nélkül. A magyar politikai pártok programjainak majd mindegyikében előkelő helyet kapott a demokratikus választójog követelése. Ennek ellenére a választójog a függetlenségi ellenzék óvatos taktikai sakkhúzásaitól, "a szobatudósok és a néptömegek utópiáiból" a századforduló után került igazán a politikai élet tengelyébe.

A századelő választójogi problémakörének empirikusan két nagy fontosságú tulajdonságát kell kiemelnünk:

1. 1905-től a magyar belpolitika egyik legdinamikusabb alakítója a választójogi reform ügye volt. Ezekben az években a reform vitáit alig, vagy egyáltalán nem lehetett megkerülni, így szinte az összes társadalmi-politikai réteg és csoport kénytelen volt véleményt nyilvánítani, saját, eredeti viszonyulást teremteni a kérdéshez.

2. E hozzáállás magán viselte az illető réteg minden alapvető tulajdonságát egy - számunkra - kedvező mellékkörülménnyel megtoldva: miszerint ezek a választójog köré csoportosított állásfoglalások az átlagosnál láthatóan élesebben, határozottabban és gyorsabban tükrözték az illető politikai irány esetleges stratégiaváltásait, pillanatnyi eszmei, ideológiai állapotát.

A század első másfél évtizedében tehát a választójog körül olyan hatalmas és sokszínű elméleti anyag termelődött, amely lehetővé teszi számunkra, hogy az egész választójogi problémakört olyan kompatibilis rendszerként értelmezzük, melyben a századelő különböző politikai lehetőségeit egységes alapon új aspektusból elemezhetjük. Ez pedig egy új megfigyelőpont kialakításának lehetőségét veti fel a magyar századelő kutatásának néhány kérdéséhez. /Igen nagy esélyt látok például a századelő uralkodó osztályának differenciáltabb, árnyaltabb, a belső tagozottságot is kimutató és felszínre hozó munkálatokkal kapcsolatban. /A tervezett háromlépcsős dolgozat /1. A választási rendszer néhány problémája; 2. A választójogrendszer és a magyar társadalom és politikum összefüggései; 3. Vázlat az első világháború előtti magyar politikatörténet elméleti problémáiról/ e megfigyelőpont koordinátáit próbálja meghatározni.

Jogi értelemben a választójogrendszer azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a képviselői szervek létrehozását, annak módját határozzák meg, tehát a szabályozók összefoglalnak minden olyan anyagi és alakí vonatkozású tétel jogi rendelkezést, amely a választások kiterjedésére, lefolyására, eredményére bármilyen hatást gyakorol. A választási rendszer egyik alkotója a választójog, amely a választás és választhatás részletes feltételeit szabályozza, a másik pedig az eljárás-

jog, amely a választások lebonyolításának módját, formáit határozza meg. /A választórendszer harmadik alkotórésze - a képviselők visszahívásának jogi normáiról rendelkező - a századelőn Magyarországon nem létezett, így figyelmen kívül hagyhatjuk./

A továbbiakban a választási rendszert jogi kategorizálásánál bizonyos fokig tágabb, bizonyos fokig szűkebb értelemben használom. A választási rendszer e történeti aspektusú felfogásában - gyakorlati vonatkozásaitán, főként a századelő választójogi reformterveinek viszonylatában - értelmezem az aktív választói jogot /különös tekintettel azokra a részekre, amelyek a választójog szűkkörűségét állandósították és az országos aránytalanságokat fokozták/, az eljárásjog egyes elemeit /olyanokat is, amelyeket a törvény nem ismert, de potenciálisan a rendszer lényeges alkotói lehettek - választókerületek, választási technikák stb./ és már a munka következő fázisába is átvezetve a választórendszer jogi kategóriáján teljesen kívül eső tényezőket /választópolgárok jellemzése, választójogi taktika stb./. Habár a választójogrendszer e történeti, politikai fogalma nem fed le pontosan hasonló jogi kategóriákat, viszont sok szempontból pontosabb, árnyaltabb problémafelvetést, társadalmi, politikai folyamatokba történő bekapcsolást tesz lehetővé, közvetlen értelmezési lehetőségeket nyújt a kor választójogi felfogásához - hiszen a századelő politikai terminológiájában, publicisztikájában, a szakirodalom egy részében is a fentiekkel rokon jelentés rögződött - és fel tudja oldani egy kizárólagos jogi megközelítés szükségszerű merevségét, "állókép" jellegét.

I.

A dualizmus korában a választójog magyarországi szabályozását az 1874. évi 33.tc. végezte el. Az 1874-es választójogi novella, a maga idejében korszerűnek és demokratikusnak tekinthető 1848-as választójogi törvény /1./ alapvető rendelkezéseit részben módosítva, néhol kiegészítve ismételte meg. Az 1874-es törvény zavaros szerkesztésmódjával, ellentétes értelmezési lehetőségeivel változatlan vagy megemelt cenzusai-val, már megalkotásakor kora színvonalát el nem érő választási rendszert hozott létre, a magyar jogfejlődés ívét megtörte, választási rendszerünket a legjobbak közül az európai második vonalba, majd a századforduló után az utolsók közé helyezte. A hazai törvényhozás ugyan a későbbiekben is foglalkozott a választójoggal összefüggő kérdésekkel, de az eredeti törvény komolyabb változtatások nélkül egészen 1913-ig érvényben maradt.

A törvény a választójog általános kellékeit a következőkben határozta meg: a, A férfi nemhez tartozás

b, Magyar honosság

c, A 20. életév betöltése

d, Önállóság /Olyan értelmezésben, hogy e törvény kizárta mindazokat, akik apai, gyámi, gondnoki felügyelet alatt álltak, vagy cselédek, ipari, kereskedő tanoncok és köz- vagy magán szolgálatban lévő szolgák voltak./

e, Egyéb kizáró okok: a hivatásos katonák, a sorkatonai idejüket töltők /a szabadságon levőket is beleértve/, a pénzügyőrök, a csendőrség és a rendőrség tagjai nem ve-

hettek részt a választásokon, nem gyakorolhatták választójogukat a vizsgálati fogságban levők, a börtönbüntetésüket töltők, akiknek politikai jogát felfüggesztették és a csőd alatt állók.

A törvény szerint nem szavazhattak az adóhátralékosok sem, de a század elejére ezt az intézkedést az 1899. évi 15. tc. hatályon kívül helyezte.

Az előzetes feltételek megléte esetén három alapesetben lehetett a szavazati jogot megszerezni. Régebbi jogosultsággal, vagyoni-jövedelmi és értelmi-képességi cenzussal.

1. "Régi jog" alapján szavazók közé azok tartoztak, akik az 1848-tól 1872-ig készített választói névjegyzékek valamelyikében szerepeltek. Ezek a választók nemek és gazdag városi patriciusok voltak, akik választójogukat a 48-as törvény hasonló rendelkezése nyomán még a rendi társadalomból mentették át az új érába. Néhány törvényhatóság a "régi jogosultságot" 1874-ig úgy értelmezte, hogy ez a nemességre en bloc vonatkozik, így a választójog révén politikai súlyuk a polgári forradalom után is változatlan maradt. Az 1874-es törvény határozottan leszögezte, hogy választójog az 1848 előtti kiváltságokra többé nem alapítható és, hogy a korábbi nemesi választók e kivételezett joga csak saját személyükre vonatkozik, leszármazottaikra nem. Ezzel együtt az új választójogi rendelkezések a meglévő feudális vonások kiküszöbölésében a legnagyobb eredményt a nemesség választójogának meghagyásával tették. A régebbi jogosítványok alapján szavazatjoggal rendelkezőknek a száma természetesen az évek múlásával egyre kisebb lett. A század elején már alig harmincezren szavaztak ily módon.

2. A magyar választási törvény a politikai képességek legfontosabb fokmérőjének a vagyni cenzust tette meg. A 48-as törvénnyel szemben, amely a választójog megszerzését közvetlenül a ház- vagy földbirtokra, illetőleg a tőkerész utáni jövedelemre alapozta, az 1874-es törvény a cenzusok megállapításakor nagyrészt az adóalapot és a kivetett adókat vette figyelembe, a földtulajdon mellett megfelelő nagyságú föld-, ház- és jövedelemadóval is szavazati joghoz lehetett jutni. A vagyoncenzusok közül a földbirtok volt a legfontosabb /I.táblázat/.

1.táblázat

A választók megoszlása a jogsultság alapja szerint - 1881-1911 /2/

é v	választók száma	régi jog	föld- b i r t o k	ház-	föld- és ház- birt. együtt	jövedelem	értel- miség	közve- tett szava- zás
1881	821241	92259	538792	22339	5649	104758	53975	3469
		11,2%	65,6 %	2,7 %	0,7%	12,8 %	6,6 %	0,4%
1892	870555	55669	583693	26760	5527	129679	65461	3766
		6,4%	67,1 %	3,1 %	0,6%	14,9 %	7,5 %	0,4%
1900	989009	41041	642469	40270	6580	183612	70977	4060
		4,1%	65,0 %	4,1 %	0,7%	18,5 %	7,2 %	0,4%
1905	1056818	32712	677541	42637	8589	214000	77259	4080
		3,1%	64,1 %	4,0 %	0,8%	20,3 %	7,3 %	0,4%
1911	1197726	21300	733314	49495	10850	289188	89329	4250
		1,8%	61,2 %	4,1 %	0,9%	24,1 %	7,5 %	0,4%

Városokban /törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú településeken/ a 32 K tiszta jövedelem vidéken /nagy- és

kis községekben/ az 1/4 úrbéri értelemben vett telek után fizett földadó jelentette a földcenzust. Mivel a választók nagy többsége földje után, közelebről 1/4 úrbéri telek tulajdona alapján gyakorolta választói jogát, az ezzel kapcsolatos rendelkezések voltak a törvény legnagyobb kihatású szakaszai. Az a tény, hogy a 33.tc. az úrbéri összeírás helyi viszonyokat és szokásokat megállapító felmérést tekintette kiindulópontnak, sok bizonytalanságnak lett forrása. A volt úrbéri telkek értéke és nagysága az ország különböző területein rapszódikusan változott. A századforduló utáni évtizedben a bácskai föld holdja néha 2 ezer koronáért kelt el, más gyengébb minőségű földek alig 100-200 koronáért. A Déli-Alföldön 56 hold, Liptóban vagy Trencsénben 22 hold termőföld jelentette az egész telket. A választójogi törvény a sokféle egynegyed telek egységes meghatározásához felemás megoldást kínált.

A törvény 4.§-a szerint "egy negyed úrbéri telekkel hasonló kiterjedésű birtoknak azon földbirtok tekintetik, melynek adója legalább annyi, amennyi ugyanazon községben a legkevesbé megrott eddigi úrbéri értelemben vett 1/4 telek után fizettetik".

Tehát nem a hasonló területű vagy a hasonló értékű, hanem a hasonló földadót fizető telek lett az alapvető fogalom. Ennek alapján az a földadóminimum, amely a választójogot megadta, rendkívül eltérő volt, s még ugyanabban a megyében, sőt községben is nagy különbségek adódhattak. A századfordulón hivatalos adatok szerint a földadóminimum országos értékei 68 fillér és 87 korona 17 fillér /!/ között ingadoztak./3/ Az Erdély nélküli 48 vármegyében a 9876 községből, ahol az 1/4 telek legkisebb földadója szolgált a választójog alapjául, 8575-ben /87 %/ 20 K

alatti adót fizettek és csupán 1301 községben /13 %/ adóztak 20 K felett. Erdélyben a földadóminimum a magyarországi átlagnál jóval magasabb egységesen 21 K 42 fillér volt.

Az ország egyes területein a törvény külön-külön pontosan meghatározta az 1/4 telkek nagyságát. A volt határörvidék megjelölt részein és Krassó-Szörény megyében 10 /1600 négyszögöles/ hold, K-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyében, Kővár vidékén, a Jászkun és Hajdú kerületekben 8 /1200 négyszögöles/ hold művelés alatti birtok jelentette az 1/4 úrbéri telket. Tovább fokozta a meglévő különbségeket, hogy egyes helyi hatóságok is jogot formáltak az 1/4 telek becsléséhez, alá vagy fölé értékeléséhez.

A választótörvény szerint ott, ahol úrbériség nem létezett, ott a legkevésbé megadóztatott úrbéri telket abból a szomszédos községből kellett kijelölni, "melyben a földértékére befolyással bíró viszonyok a kérdésben forgó község viszonyához leginkább hasonló." E pontatlan meghatározás nyomán az illető község kiválasztása előbb az összeíró küldöttségek, majd az alispán elég szabadon értelmezhető jogává vált.

Az 1874-es törvény az értékcenzus helyébe /1848-ban azok választhattak, akiknek tulajdonában 300 ezüst forint értékű ház volt / az ország minden városában a három lakrészü és házadó alá eső ház cenzusát helyezte. Ez pedig a városi lakosság cenzusának jelentős felemelése volt, hiszen 1874 előtt az adózástól független értékcenzus majdnem minden városi ingatlanulajdonosnak választójogot biztosított. Másfelől az adókulcsok és az ingatlan árak országos különbségei a házcenzus igazságtalanságait - a földcenzushoz hasonlóan - hosszú távon kiélezték /4/.

Azok az állampolgárok, akik sem a föld, sem a ház-cenzus alsó határát nem tudták elérni, választójogot szerezhettek még jövedelemadójuk alapján. Alapvető feltétel a 210 K-ás adóköteles évi jövedelem kimutatása volt, ennek alapján a kereskedők, gyárosok és a városi kézművesek választójogot kaptak. Községekben a kézműveseknek egy segéd után fizetett jövedelmi adót kellett igazolniuk. 1848 után a kézművesek választójogához az egész országban - tehát városokban, községekben egyaránt - elegendő volt, ha "folytosan legalább egy segéddel dolgoznak". A 74-es törvény kötötte a városi kisiparosok választójogát meghatározott nagyságú jövedelemadóhoz, mely 1874 után Mocsáry Lajos és Tisza Kálmán szerint is az iparos választóknak közel 2/5-ét ütötte el a választásoktól.

A jövedelemadózás törvényes szabályozását 1868-ban végezték el. A háromosztatú adózási rendszerben a nyugdíjakat, járadékokat, a földbirtokból származó - földadószabályozáson kívül eső - bevételeket, a haszonvételeket a haszonbérlők, részvénytársaságok, szellemi-foglalkozásúak és a köztisztviselők jövedelmeit adóztatták meg. Tehát a földdel, tőkével, vagy rendszeres kereseti lehetőségekkel nem rendelkezők az adózási rendszerben intézkedés sem történt. Mivel pedig a jövedelem utáni választójogot ez a törvény biztosította, egyes rétegek eleve be sem kerülhettek a választók közé, őket tehát a választási törvény intézményesen megfosztotta a választójogosultságnak még a lehetőségétől is. Ide tartozott az ipari munkásság majdnem egésze, a gazdasági, házi cselédség, a legkülönbélebb helyeken dolgozó napi-díjasok és az önálló kisiparosok egyrésze.

A diszkriminatív rendelkezéseket tovább éllezte, hogy 1875-ben

az adózási rendszert átformálták, s a keresetiadó /5/ bevezetésével a fenti csoportok is adókötelesek lettek. Ez azt jelentette, hogy a választójogosultsághoz szükséges minimális föld- vagy jövedelemadó többszörösét adózók is választójog nélkül maradhattak. A Pénzügyminisztérium statisztikája szerint /6/ a választójogi adóminimumot elérők száma 1901-ben az I.osztályú kereseti adót fizetők között:

- a C alosztályba tartozó munkások között.....94602,
- a D alosztályba tartozó napidíjasok, írnokok stb.
között35026,
- az E és F alosztályba tartozó iparosok között.....148064,
- a G alosztályba tartozó házalók között.....2018.

Tehát összesen 280 ezren még a választójogi törvény cenzusainak a birtokában is jogfosztottak maradtak.

3. A megfelelő szellemi cenzussal rendelkezőktől sem vagyont, sem jövedelmet, sem adófizetést nem kívánt meg a törvény. Ide tartoztak az Akadémia tagjai, a kinevezett tanárok, tanítók, a kisdédóvók, orvosok, gyógyszerészek, okleveles gazdák, mérnökök, jegyzők a hivatalosan alkalmazott lelkészek és segédlelkészek /7/. Ebből a kategóriából került ki a választók 7-8 %-a.

Az országgyűlési képviselő-választások alkalmával átlagosan az összlakosság 5,5-6,5 %-a járulhatott az urnákhoz /8/. Az 1880 és 1899 közötti húsz évben a választók száma még abszolút értékben is alig emelkedett, az össznépeséghez viszonyított %-os arányokat tekintve pedig erősen visszaesett. 1870-ben még a lakosság 6,7 %-a, 1848-ban 7-10 %-a, 1848 előtt /rendi alapon/ 6-8 %-a szavazhatott /9/. Említhető jogkiterjesztést az 1899. XV.tc. eredményezett, amely kimondta az adóhátralékosok

választójogának visszaállítását. Így már 1900-ban a választók száma több mint százezerrel növekedett. Bár a választók aránya még így is alacsonyabb volt, mint 1880-ban.

A választójoggal rendelkezők számát regionális bontásban elemezve a legjobb paraméterekkel - 1908-as adatok szerint - a Felvidék keleti része - 7,5 % - és a Dunántúl - 7,1 % - rendelkezett. Viszonylag a legkevesebb választó Erdélyben volt - 3,2 % -, ahol a magasabb cenzus /a régi jogon szavazók elhalálózásával párhuzamosan/ a századfordulóra irreálisan beszűkítette a választójogot. Nemzetközi összehasonlításban hasonlóan lehangoló helyzetet mutattak a választási statisztikák. A századforduló után Európában az utolsó helyek egyikére csúszott a magyar választási arányszám. Finnországban a lakosság 49,5 %-a, Franciországban 28 %-a, Belgiumban 22 %-a, Görögországban 19 %-a, Angliában 17 %-a, Olaszországban 7,5 %-a vehetett részt parlamenti választásokon /lo/.

Magyarországon a választók aránya azonban még az igen szerény 6 %-os arányt sem érte el. A választásokra jogosultak magyarországi számadatai mindig a választási névjegyzékekre felvettekre vonatkoztak, ezek pedig igen sok pontatlan adatot is tartalmaztak. Gyakran előfordult, hogy olyanok, akiknek több községben volt ingatlanuk, kétszer vagy esetleg többször is szerepeltek a választásra jogosultak között. Budapesten a kereskedők egyrészét nem csak abban a kerületben írták össze, ahol a lakásuk volt, hanem ott is, ahol az üzletük működött. A névjegyzékekben sok olyan kisbirtokos is szerepelt, aki a választások idején - többnyire mint kivándorló - nem tartózkodott az ország területén. Összességében több ezerrel kevesebb választó

volt a valóságban, mint a névjegyzékek adatai szerint. A választójoggal rendelkezők nagy hányada távol maradt a választásoktól, tudatlanságból, nemtörődömségből, félelemből vagy elvből az állampolgárok egyrésze nem élt alkotmányos jogával. Nálunk a szavazástól tartózkodók száma a nyugat-európai értékekkel /20-30 %/ párhuzamosan alakult. A választási névjegyzékek torzításait is beleszámítva 1896-ban a választásra jogosultak 26,4 %-a, 1901-ben 32,6 %-a, 1905-ben 32,2 %-a, 1906-ban 38 %-a, /!/ 1910-ben 28 %-a nem élt szavazati jogával. A városi szavazó körökben még többen húzódtak passzivitásba. 1901-ben például a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú várásokban a választók 43 %-a, Budapesten 54 %-a /!/ nem használta fel szavazati jogát /11/.

A szavazók számának további csökkenését az egyhangú választások intézményesítése indította el. Ugyanis, ha a választás megkezdéséig a választókerület csak egy jelöltet állított, a választási elnök a választást befejezettnek, a jelöltet megválasztott országgyűlési képviselőnek nyilvánította. /33.tc.71.§/ Ezekben a kerületekben a hivatalos apparátusnak csupán az ellenzéki jelölést kellett megakadályozni, s ez lényegesen könnyebb volt, mint a választást kívülről megváltoztatni. Az ilyen választási aktusokat a statisztika mint egyhangú választásokat regisztrálta, bár ezekben a kerületekben a választóközönség gyakorlatilag nem nyilvánított véleményt, ténylegesen szavazatot nem adott le.

1901-ben 193 ezer, 1905-ben 224 ezer, 1906-ban 340 ezer szavazat "maradt" az egyhangú kerületekben.

II. táblázat

A megválasztott parlamenti képviselőkre szavazók

országos arányai /12/

ÉV	Választójog.r. szerint		Szavazás-tól tart. száma		Egyhangú kerültek választóinak száma		Kiesett jelölt-re száma		Megvál. jelölt-re száma		Megválasztott jelölt-re szavazók aránya az összslakosság %-ban
	ezer	%	ezer	%	ezer	%	ezer	%	ezer	%	
1896	890	100	235	26	231	26	164	19	260	29	1,6
1901	1025	100	331	32	192	19	197	19	305	30	1,8
1905	1057	100	339	32	224	21	177	17	317	30	1,8
1906	1085	100	410	38	340	31	116	11	219	20	1,2
1910	1116	100	308	28	147	13	259	23	402	36	2,2

A ténylegesen "nem választók" harmadik csoportját a kiesett képviselőjelöltekre szavazók alkották, az ő szavazatuknak az értéke 0-ra redukálódott attól a pillanattól kezdve, hogy jelöltjük nem kapta meg az abszolút többséget. Kiesett jelöltekre 1901-ben 197 ezren, 1905-ben 177 ezren, 1906-ban 116 ezren adták voksukat.

A fenti módszerrel kiszámított választói arányok megdöbbentő adatokat hoznak a felszínre. 1901-ben az összslakosság 1,8, 1906-ban 1,2 %-nak akarata határozta meg a magyar képviselőház összetételét. /II.táblázat/.

II.

Az országgyűlési választások eljárásjogát, vele a választási rendszer kvalifikációját igen sok tényező alakította ki végső formájára.

A következőkben a magyar eljárási szabályzók és az általános eljárásjog legfontosabb elemeit veszem sorra. A definíciószerű

összegzésekben az elméleti fejtegetéseket mellőzve azokat a vonatkozásokat emelem ki, amelyek a választási rendszer funkcionális működése során a gyakorlatban felmerülhettek, és adott esetben döntő módon befolyásolhatták a választások alakulását. Szükségképpen mellőznöm kellett néhány fontos, de a választási rendszer megítélése szempontjából nélkülözhető vagy "következmény" jellegű fogalmat. /13/

A választókerületi beosztás - a választási geometria - bármilyen reform hatását lényegesen módosítani tudta. Az állandó választókörzetek hiánya a kormány kezébe a legtermészetesebb s egyben a leghatásosabb fegyvert adta a választások befolyásolásához. A magyar törvényhozás csak az egyes törvényhatóságokra eső kerületek számát, és a külön képviselőküldési joggal /önálló választókerülettel/ rendelkező településeket jelölte meg, magát a részletes beosztást a megyei és városi közgyűlésekre bízta a belügyminiszter utólagos jóváhagyása mellett. Amikor a századelő választójogi reformmunkálatai során felmerült a kerületek új-rabeosztásának kérdése, a kormány még tovább ment. Kísérletet tett arra - sikertelenül - , hogy a részletes kerületi beosztások jogát kivegye a vármegyei, városi közgyűlések hatásköréből, mivel ezzel kapcsolatban "a nyugalmat erősen felzavarná a kapcsolatos helyi politikai és egyéni érdekek küzdelme" /14/. Természetesen a kormány adott esetben a közgyűlésekre is nyomást tudott gyakorolni, de a kerületek országos arányait megállapító és utólagos ellenőrzését végző belügyminiszter enélkül is elég eszközzel rendelkezett a választási körzetek tendenciózus kialakításához.

Megfelelő kerületi beosztással alapvetően két módon lehetett a kormánypárti szavazókat előnyökhöz juttatni. A biztos ellenzéki

vidéken nagy kerületeket konstruálni, hogy egy mandátum minél több szavazatot kössön le, vagy az ellenzéki területeket több erős kormánypárti kerületbe szétdarabolni. Magyarországon mindkét módszer használatos volt. A torz választási geometria hatalmas változásokat okozott a szavazatok megoszlásában, a pártközi erőviszonyok alakulásában. A függetlenségi érzelmű alföldi területeknek a lehető legkevesebb kerület jutott, a kormányt támogató nemzetiségi területeken akár törpe választókerületek is működtek. A városokon belül kisebb belvárosi szavazókör mellett nagyobb külterületeket hoztak létre. Egy választókerületi beosztással foglalkozó kormányjavaslat nyíltan meg is hirdette a célokat: "azokban a városokban, amelyek 2 vagy több választókerületből fognak állni, ajánlatos lesz a kerületek kikerekítésénél azt a szempontot szem előtt tartani, hogy a városoknak intelligensebb és vagyonsabb népesség által lakott részeiből aránylag kisebb, többi részeiből nagyobb kerület vagy kerületek alakíttassanak ... mindenesetre kívánatos lenne ezen közszempontokból szükséges, s különben is, a többi választókerületek kikerekítésének alapelveivel is egyező irányelvre az érdekelt főispánok figyelmét felhívni." /15/

Magyarországon egy képviselőt átlagosan 2500 szavazópolgár választott meg. /16/ 1880-ban 33000, 20 évvel később 40500, 1907-ben közel 44000 lakosra jutott egy parlamenti képviselő. Városi választó volt a szavazók 15 %-a, megyei a fennmaradó 85 %. A választókerületek alakulásában hosszabb időszakot tekintve is negatív tendenciák mutatkoztak. A szélsőséges méretű kerületek száma növekedett vagy stagnált. /III.táblázat/ Különösképpen nyomasztó volt a városi választókerületek arányta-

lanul alacsony száma. 1896-tól 1910-ig az össznépeség 35 %-os növekedése mellett a t.h.j.városok lakossága 117 %-kal, Budapesté 225 %-kal nőtt gyakorlatilag változatlan kerületi arányok mellett. Így az összes reformtervnek egyik kiemelt célja a városi kerületek számának növelése volt. Az 1908-as javaslat pl. Pécs, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Fiume egy választókerületét kettőre, Szabadkát kettőről háromra, Szegedét kettőről négyre, Budapestét kilencről huszonöt-re kívánta emelni. /17/

Századunk elején Európa nagyobbik felén már áttértek a községenkénti szavazásra. A magyar választási rendszerben kerületenként egyetlen székhelyen bonyolították le a választásokat. A századfordulón voltak olyan kerületek, amelyekhez 50-60 község tartozott, s léteztek települések, melyek a választás székhelyétől 40-50, sőt 100 km-re feküdtek. /18a/ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a távolabbi szavazóknak három napig tartott egy-egy szavazási ceremónia: egy nap oda út, egy nap a szavazás, és egy nap a vissza út.

Frankel Leó századvégi tudósítása szerint azonban ezek az utazások sem voltak minden nehézség nélkül: "A kerület városait, falvait, tanyáit többnyire csak járhatatlan földutak kötik össze a központokkal. Ezek az utak néha szélesebbek mint a mi bouelevarde-jaink, nyáron legelőül is szolgálnak, de megjön a tél, sártengerré válnak vagy hó borítja őket, összeolvadnak a fehér síksággal, s az utas ember csak nehezen tájékozódik." /19/

Ezek a választások a középkor népvándorlásaira vagy komoly harci ütközetekre emlékeztettek, ahol utak lezárása vagy szabadon

hagyása az erők időbeni átcsoportosítása a végső győzelmet jelentette. A központosított választások és a nagy választókerületek miatt a törvényhozás kénytelen volt a szavazók fuvardíjának és bizonyos ellátási költségeinek fedezését megengedni. Ezzel pedig lényegében ellenőrizhetetlenné váltak azok a pénzüsszegek, amelyeket a választóknak ilyen-olyan címeken kifizettek. A megvesztegetések, korrupciók mintegy törvényes fedezet mellett folytak, és kihatottak az egész magyar közéletre. A századfordulót követően 4-5 ezer koronán alul mandátumot nem lehetett kapni, de egyes választások összes költsége - hiteles források szerint - 30 ezer korona fölé is emelkedett. /18b/

"A képviselőválasztás pusztán pénz kérdés. 50 mill. koronáért akár zionista avagy muzulmán többséget is lehet kapni ebben az országban" - írta Jászi 1911-ben. /20/

Apponyi Albert joggal állapította meg egyik parlamenti beszédében: "mert ne ámítsuk magunkat t. képviselőház és ne akarjuk takargatni az állapotokat és a helyzetet. Magyarország képviselőválasztásaiban tényleg olyan állapotok fejlődtek ki az évek során, amelyek lehetetlenné teszik, hogy addig, amíg azok nem orvosoltatnak, ez a képviselőház a magyar nemzet, vagy mondjuk akár a magyar választóközönség többségének igaz kifejezéséül legyen tekinthető". /21/

A századelő reformkísérletei felvették programjaikba a választások decentralizációját, de mértékét illetően megoszlottak a nézetek. A községekkénti szavazás helyett nagyobb közigazgatási szinteket, általában a körjegyzőségeket tették meg a választások alapegységéül. /1908-ban Magyarországon 2701 körjegyzőségi kerület volt./

III. táblázat

A választókerületek nagysága 1881-1912 /22/

Egyes ker. választói- nak száma	Kerületek száma								
	1881	1884	1892	1896	1901	1905	1906	1910	1912
101-1000	65	56	60	60	49	47	43	39	41
1000-2000	145	141	136	133	86	87	90	74	61
2000-3000	153	163	148	146	165	162	153	150	144
3000-4000	42	46	53	57	74	74	83	89	95
4000-	8	7	16	17	36	43	44	61	72

A választási székhelyeken a felfokozott politikai ellentétek, a hatósági beavatkozások igen feszültté tették a közhangulatot, ezzel tág teret nyitva a választások befolyásolásának. A szavazás menetébe történő 4 leglényegesebb beavatkozási mód a magán-, a gazdasági-, a közhivatali- és az egyházi presszió volt. A választások tisztaságát, nyugalalmát, az erőszakoskodó jelenetek megakadályozását kívánta szolgálni az elkülönített szavazásról szóló rendelkezés. /23/ A 33. tc. 75.§-a értelmében a szavazók jelöltek szerint "külön-külön bocsátattak a választási helyiségbe. "Az intézkedés azonban nem ért célt, betört fejek, sebesülések, alkoholmérgezés, hatósági erőszak ezután is előfordult, tovább virult a speciális magyar választási technika, a "bunkókrácia". Viszont a választások még inkább ellenőrizhetőkké, következésképpen irányíthatóbbakká váltak.

A századelő prominens konzervatív politikusa az I. világháború után - utólag - kitűnően jellemezte a magyar választásokban a közhatalom szerepét:

"A választási küzdelmekben a nemzet mentalitása ugyanaz volt, mint az angoloké csaknem a múlt század 70-es éveikig, ... a poli-

titkai lelkiismeretet a társadalom nem tisztelte, és nem tartotta politikai erkölcstelenségnek a hivatalos hatalommal és pénzzel való politikai befolyásolást. Azzal a súlyosbító körülménnyel Angliával szemben, hogy ott mindig nagyobb volt a bíróság ellenőrző hatalma, mint nálunk. Hasonlíthatatlanul nagyobb volt a társadalom független ereje és nem létezett oly centralizált állami adminisztráció, mely a hatalmi eszközök mérkőzésében az egyik félnek, a kormánynak mindig túlhatalmat biztosított." /24/

A demokratikus választások egyik legfontosabb kritériuma a szavazás titkosságának biztosítása. /25/ A dualizmuskori magyar választási rendszer 1913-ig csak a nyilvános választásokat ismerte, ennek ellenére a kérdés körül mindig élénk vita folyt.

A választójogi konzervativizmus a titkosság kérdésében volt kénytelen leginkább elhagyni hagyományos ideológiai vértetét. Fellengzős frazeológiáját - a nemzetiségi áradatot feltartó és a műveletlen tömeg térnyerését megakadályozó nemzeti politikáról - a titkosság-nyilvánosság viszonylatában kevésbé lehetett használni, így érvelésük leegyszerűsödött, elszürkült, néhol kifejezetten banálissá vált. A Tiszától Bethlenig sok helyen felbukkanó szlogen, miszerint a magyar néplélek, a magyar nép őszintesége, egyenessége összeférhetetlen a választások titkosságával, vagy az a feltételezés, hogy a titkos szavazás "megöli a szavazóban a kötelességérzetet", megfosztja "a politikai jogot erkölcsi tartalmától, gyanakvást, bizalmatlanságot kelt", már akkoriban sem voltak meggyőző érvek. /26/

Valójában a titkos szavazás - Magyarországon különösképpen - a leglényegesebb eszköz lett volna arra, hogy a gazdaságilag

gyengébb vagy függő rétegeknek megadja a szabad akaratnyilvánítás lehetőségét, megszüntesse a vesztegetéseket, csökkentse a tartózkodók számát, elősegítse a választások nyugodt lefolyását.

A lajstromos szavazás egyike a választói jog legérdekesebb problémáinak. Kiindulópontja: képviselet illetve a választójog aránytalansága volt, tehát az, hogy a pártok nem a kapott szavazatok arányában részesedtek a mandátumokból. Az 1905-ös választások példáján bemutatva: arányos választások esetén a szabadelvű párt 297 ezer voksával 152 mandátummal rendelkezett volna, ezzel szemben ténylegesen 159 képviselői álláshoz jutottak. A Függetlenségi Párt /303 ezer szavazat = 155 mandátum/ 166 képviselőt, a néppárt./62 ezer szavazat = 31 mandátum/ 25 képviselőt, a disszidensek /68 ezer szavazat = 34 mandátum/ 27 képviselőt és az új párt /15 ezer szavazat = 7 mandátum/ 13 képviselőt küldött a magyar országgyűlésbe. Egyéni, választókerületi rendszer mellett elvileg megtörténhetett, hogy a szavazatok 49 %-át kapó párt országosan képviseletet sem kapott feltéve, hogy egyetlen választókerületben sem érte el a szavazatok abszolút többségét.

A lajstromos szavazás lényege az volt, hogy egy kerületben a fellépő jelölteknek több mandátumot lehetett szerezni. A képviselővé választás feltétele bizonyos számú szavazat elnyerése volt, amit az összes választók és a képviselőhelyek számának hányadosa adott meg. Ezt az alap gondolatot aztán sokféle matematikai módszerekkel dolgozták fel. A leghíresebb Thomas Hare-féle /27/ rendszer volt, amelynek gyakorlati alkalmazására is sor került. A választójog egyik legnagyobb teoretikusa, J.S. Mill szintén Hare szisztémájával rokonszenvezett, mivel szerinte

a lajstromos szavazás volt az egyetlen mód, amely " 1, minden vélemény árnyalat képviselést biztosítja az országban 2, egy választót sem képvisel olyan, akit nem ő választott 3, választó és választott közti kapcsolat erős és értékes 4, a helyi befolyások figyelmen kívül hagyásával a tervezet nyújtja a legnagyobb kezességet a képviselők szellemi képességét illetően."/28/

Szavazatok egyenlőtlensége a legegyszerűbben úgy alakulhatott ki, ha egyes választók többször voksolhattak. /29/ Ekkoriban az angol választások mutattak ilyen vonásokat, ahol a földtulajdonosok különböző helyeken fekvő ingatlanjaik után többször is szavazhattak. A Magyarországon is létező közvetett választásokban szintén egyenlőtlen szavazatok érvényesültek. Közvetettnek tekintették a szavazást, ha a választójoggal rendelkezők /az ősválasztók/ bizonyos számú egyént választottak maguk közül, és aztán ezek szavaztak a képviselőválasztásokon. A közvetett választás annak a konzervatív választójogi axiómának volt a szülöttje, mely azt állította, hogy a "nagy műveletlen tömeg" nem alkalmas a felelősségteljes választások véghezvitelére. A közvetett választás hosszú távon teljes érdektelenséghez vezetett. / A gyakorlatban az ősválasztók 20-30 %-a szavazott rendszeresen./

Az egyenlőtlen szavazati jog gyakorlati konzekvenciáit a többszörös /plurális/ választójog vonta le leginkább. A század elején egyedül Belgiumban folytak plurális alapon választások.

A belga képviselőház 14 választójogi reformjavaslat és általános politikai sztrájk után a szociáldemokraták támogatásával 1893-ban fogadta el a plurális választójogi törvényt. Ennek nyomán azonnal tízszeresére nőtt a leadott szavazatok száma. A törvény

elsősorban a parasztságnak kedvezett, így a klerikális befolyás tovább szélesedett. Mivel a pótválasztásokon a polgári pártok egyesülve fordultak az SZDP ellen, a megnövekedett szocialista szavazatok ellenére a szociáldemokrata képviselők száma változatlan maradt. /30/

A belga rendszer magyarországi változatát az 1908-as Andrássy-féle törvényjavaslat alkotta meg. A magyar plurális javaslat egyszeres, kétszeres, háromszoros és közvetett /10 ösválasztó választhatott egy képviselőt/ szavazatokat ismert. Átlagosan 100 választó 149 szavazatot adott volna le. A javaslat indoklása szerint "az általános választójog és a többes szavazati-jog együttes rendszerével elérhető, hogy minden számbavehető érdek képviselve legyen és hogy a döntés - ennek dacára - az értelmiség fejlettebb, s az állam történelmi jellegével rokon-szenvező elemek kezében maradjon." A pluralitás az általánosság bevezetése mellett tehát növelte és kodifikálta a meglévő egyenlőtlenségeket. Egyetérthetünk a Budapesti Szemle megállapításával: "Hogy a többes választójog intézményének olyan igen megnyugtató pszichológiai hatása lenne és az egyszerű szavazatok birtokosai csonka közjogi hatalmukat oly boldog kielégültséggel gyakorolnák, legalábbis kétségbe vonható." /31/

A plurális választójog gyakorlati megítélését attól tehetjük függővé, hogy napirendre hozatala progresszívebb választói jog elodázására, vagy elavult képviseleti intézmények felfrissítése érdekében történt-e.

A választók passzivitása az európai választórendszerek egyik nagy problémája volt. A választók 20-40 %-a rendszeresen távol maradt a választásoktól így a XIX.század második felében több

nyugat-európai ország parlamentjében /francia, olasz, belga/ felmerült a kötelezővé tett szavazás gondolata. A kötelező szavazás egy tisztán elméleti problémának gyakorlati vetülete, melyben két nézet állott egymással szemben. A választások alanyi /egyéni/ jogának elve a szabad választásokat feltételezte abból a felfogásból viszont, amely a választásokat közfunkciónak a "nemzet nevében és megbízásából teljesített kötelességnek" tekintette, egyenesen következett a kötelező szavazás elmélete.

A választások részvételi arányainak növelése megelőző intézkedésekkel /gyorsított választások, munkaszüneti vasárnapi szavazások a nagy meglátogatási munkák idejének figyelembe vétele stb/ és utólagos büntető eljárásokkal /megróvás, pénzbüntetés, választójog megvonása, minden közfunkció elvétele stb/ történt. Belga és svájci példák nyomán a kötelező szavazás a magyar reformokban is felmerült.

Az önkormányzati választói jogszabályok a városokat újabb hátrányos intézkedésekkel sújtották. A megválasztott helyi képviselők mellett a városi, községi képviselőtestületek felét a virilizsek alkották. E valóban arisztokratikus, Európában egyedülálló intézmény a legtöbb adót fizetőknek biztosította azt a lehetőséget, hogy választás nélkül kizárólag jövedelmük alapján részt vehessenek a város irányításában.

Budapesten a városi választótörvény értelmében a parlamenti választójoggal rendelkezőknek csupán 50-60 %-a szavazhatott a helyi választásokon /32/. A 26 t.h.j. városban az országos választójog terjedelme megegyezett a helyivel, a többi településen a helyi választások demokratikusabbnak voltak /IV.táblázat/. A he-

lyi választásokat méginkább jellemezte a passzivitás és érdektelenség, mint az országos szavazást. A helyi választók összeírása iránt a gyakorlatban csak azok érdeklődtek, akik a törvényhatósági bizottság tagjai voltak vagy azok akartak lenni "ezek illetve barátaik híveik hajtják föl összeírásra a választókat és szerzik össze az összeírás alapjául szolgáló meghatalmazásokat..." /33/

IV. táblázat

Az országos és helyi választójog terjedelme

magyar városokban 1908-ban /34/

Városok	Országgy. képv.vál. joggal rend.	Községi képv.vál. joggal rend.
Léva	633	1119
Érsekújvár	1501	3201
Szekszárd	1644	2600
Zenta	2482	3778
Mezőtúr	2800	219
Rozsnyó	465	902
Csikszereda	386	1312
Veszprém	1400	2100
Fogarás	495	952

A magyar választójogi bíraskodás /35/ a mandátum igazolás angol /alapvetően bíróság jellegű/ és francia-belga /parlamentí hatáskörön belüli/ típusai alapján szerveződött meg. Az 1848-as választójogi törvény világosan fenntartotta a képviselőház számára nemcsak az igazolási eljárást, hanem a bíraskodást is a választások felett. Az 1874-es évi 33. tc. 89 §-a ugyan angol példára kimondta, hogy a "kérvényvel megtámadott választások fölött a curia ítélt", de amíg külön törvény az erre vonatkozó szabályokat nem dolgozta ki, választási ügyekben továbbra is a képviselőház járhatott el. Ezt a jogát a parlament az 1899.

évi 15.tc. életbelépéséig gyakorolta, 1901-től a választási bíráskodás megoszlott a képviselőház bírálóbizottságai és a curia e célra választott tanácsai között.

A századelő magyar választójogi irodalma a nők választójogá-nak kérdésében sajátos kettős álláspontot foglalt el. Elvileg a nők emancipációs törekvései többé-kevésbé támogatásra, de legalábbis megértésre találtak. Azonban olyan jelentősebb politikai csoportosulás, amely ténylegesen felvállalta volna céljaikat és aktívan küzdött volna a megvalósulásukért, nem akadt.

A konzervatív erők egy része mereven elutasította a hagyományos társadalmi, családi struktúrák megbontását azonban a reform konzervativizmus jelentősebb képviselői felismerték a női választójog potenciális konzervatív előnyeit s így a megvalósulás jövőbeni lehetősége elől nem zárkóztak el. Áttekintve a baloldali állásfoglalásokat a demokratikus tiszta és határozott elmélet mögött nem nehéz észrevenni az alig leplezett idegenkedést a feminista mozgalommal szemben. A nők választójoga váratlanul "szinte meglepetésszerűen" toppant be a magyar politikai közgondolkodásba. A választójogi harcuk kiforratlanságukkal, egyenetlenségeikkel - a szociáldemokrata felfogás szerint - még nem minősülhetett "aktuális kérdésnek" a kor küzdelmeiben. Csak fokozta az ellenérzéseket a magyar nőmozgalom alapvetően középosztály jellege. Állandó volt a baloldalnak az a félelme - nem is alaptalanul - hogy a feminizmust, a női választójogot ki lehet játszani a demokratizmus ellen.

Összességében a női választójog ügyében választási rendszerünk elmaradása nem volt túl nagy, hiszen a XX. század ele-

jén a világon alig egy-két állam törvényhozása biztosított a nőknek parlamenti választójogot /Új-Zéland 1893, Finnország 1906, USA-ban Colorado 1893, Utah 1895, Washington 1909/. /36/

III.

A magyar választási rendszer sajátosságainak következtében a választók aránya a parasztság körében volt a legmagasabb. Azt mondhatjuk, hogy a középparasztság /10-35 hold/ és a gazdagparasztság /35-200 hold/ nagyobbik fele, de a kisparasztok /5-10 hold/ 1/5-e, sőt a szegényparasztság egy része is választópolgár volt. Jól jelzi a paraszti választók jelentőségét, hogy 1874-ig még a parasztság alsóbb rétegeiből, a summásokból, törpebirtokosokból, mezei munkásokból is sokan bekerültek a választók közé. A század elején az agrárproletariátusnak még mindig 2-2,5 %-a választhatott.

V. táblázat

A birtokviszonyok összefüggése a választójoggal

1910-ben /37/

Birtok területe	2-3	3-4	4-5	5-6	7-9	10
	h o l d					
birtokosok száma %	12,5	10,8	9,7	15,2	15,1	36,7
ebből a vá- lasztó birto- kosok száma %	12,6	20,2	28,6	41,7	58,5	76,7

A parasztság mellett a legtöbb szavazót a születő magyar burzsoázia szolgáltatta, a kiskereskedőig, önálló kézművesekig bezárólag /16-18 %/. Az ipari munkásság az előmunkásokkal, művezetőkkel együtt is csak a szavazásra jogosultaknak 4 %-át alkot-

ták. A választójogi törvény kedvező intézkedései nyomán a hivatalnokok, a tisztviselők, hivatali alkalmazottak közel 100 ezer /9 %/ szavazót adtak.

Az 1910-es népszámlálás a lakosság 54,5 %-át találta magyar anyanyelvűnek, míg a magyar választók aránya a 60 %-ot is megközelítette. A kis- és középparasztság körében a nemzetiségiek számaránya az országos átlagot jóval felülmúlta, a birtokosság és az állami adók növekedésével azonban a magyarság számaránya is fokozatosan nőtt. A kis földadót /5 koronánál kevesebbet/ fizetőknek csupán 24 %-át 10-20 korona között adózóknak 45 %-át, az 50 korona felettinek már 53 %-át adták a magyar adózók.

Az önálló iparosok 35 %-a, a kereskedők 56 %-a választójoggal rendelkezett és közöttük abszolút többségben a magyarok voltak. /60-70 %/ Az állami szektor egészében elsősorban magyar túlsúly mutatkozott. Az állami közalkalmazottak 90 %-a a magántisztviselők 70 %-a magyar anyanyelvű volt, de a választók között ezek az arányok még inkább eltolódtak a magyarság javára.

A választók nemzetiségi megoszlásának regionális arányait tekintve a Dunántúlon /73 %/ és a Duna-Tisza közén /82 %/ volt a legtöbb magyar választó. A Felvidéken a választók 45 %-a, Erdélyben 56 %-a volt magyar anyanyelvű. Figyelembe véve azt a széles körben elterjedt felfogást, mely szerint általában a magyarok és a németek nem képeztek "államfelforgató elemet" /1910-ben a német nemzetiségiek aránya 10,4 %-os/, hozzászámítva a nemzetiségi társadalmat magyar szimpatizáns és politizáló részét "a nemzeti és szociális kautélák gondos alkalmazásával is az elérhető maximum 79 %" /38/. A konzervatív reformok leg-

tovább eddig a határig vélték kiterjeszhetőnek a jogosultak körét.

A századelő választási reformjainak neuralgikus pontjai a munkás és nemzetiségi problémák voltak. A reformok sorsa jó-szerivel e két kérdés "sikeres" megoldásán múlt. A reform-tervek felhasznált eszközrendszere alkotóit is minősítve a "választási rendszer társadalmi környezetének" elvárásait tükrözte vissza.

A magyarul tudás vagy a magyar nyelven írás olvasás megkövetelése a választójog növelésének egyik legkorábban felmerült és legretrográdabb feltétele volt. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben a függetlenségi párt szélsőséges részétől származó gondolat a század elején is létezett és komoly formában felmerült a reformokban. László Márton választójogi tervezete azt követeli, hogy a magyarul meg nem tanuló nemzetiségiek egyáltalán ne kapjanak választójogot, mert "az állam elvárhatja minden polgárától, hogy az állam hivatalos nyelvét ismerje, mert nyelvében él a nemzet és ennél fogva ez a nemzetnek létkérdése. Aki pedig a nemzet létét veszélyezteti, az büntetésképpen megérdemli, hogy politikai jogokkal egyáltalán ne ruháztassék fel". /39/

1910-ben a 24 éven felüli férfiak között magyarul beszélt a németek 49 %-a, a szlovákok 27 %-a, a románok és rutének 16 %-a, a horvátok 44 %-a és a szerbek 24 %-a. A magyarul írni olvasni tudás - bár statisztika nem készült róla - természetesen még ennél is szűkebb rétegekre terjedhetett ki. Kristóffy József számításai szerint magyarul írni olvasni tudás választójogi cenzussá tétele a nemzetiségi vármegyékben 1/10-re csökkentette

volna a választók számát.

Az egyszerű írni, olvasni tudás volt az a cenzus, amely a demokratikus választások néhány kritériumát kimerítve elméletileg a leginkább igazolhatónak bizonyult. A dualizmuskori Magyarországon azonban, ahol a lakosság 1/3-a analfabéta volt, s a fejletlen közoktatási viszonyok nem tették lehetővé a törvényben deklarált általános ingyenes, kötelező népoktatás megvalósítását, ahol az iskolakötelesek 30-40 %-a nem járt rendszeresen iskolába, a minimális értelmi cenzus is egyértelműen antidemokratikusnak minősült. /40/ Ennek ellenére a magyar baloldal a választójog reformjánál minimális követelésként gyakran az írni, olvasni tudás cenzusát is elfogadta /nem utolsó sorban azért, mert a szervezett munkásoknál viszonylag kedvezőek voltak az írástudók arányai/. Az írás, olvasás választócenzussá tétele időlegesen a fennálló választójognál is kedvezőbb helyzetbe hozta volna a magyarságot. /VI.tábla/

VI. táblázat

Az írni, olvasni tudók arányai Magyarországon

1900-ban /41/

Nemzetiség	össz. 24	24 év feletti férfiak	
	év feletti férfiak %	írni, olvasni tudók száma %	analfabéták
Magyar	51,7	61,2	32,2
Német	11,6	14,8	4,8
Szlovák	11,1	11,5	10,3
Román	17,6	7,3	38,8
Rutén	3,2	0,4	5,7
Horvát	1,1	1,2	1,0
Szerb	2,8	2,3	3,8
Egyéb	1,9	1,3	3,4
	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Az értelmi cenzus egy magasabb fokozata az iskolázottság mértéke ugyancsak hatásos eszköz volt, a választók nemzetiségi, szociális összetételének befolyásolására. /VII.táblázat/

VII.táblázat

A magyarországi nemzetiségi műveltségi

viszonyai 1910-ben/42/

Iskolai végzettség	magyar %	német %	szlovák %	román %	egyéb %
8 középiskola	87,2	5,1	1,0	4,7	2,0
6 középiskola	83,5	8,0	1,6	5,1	1,8
4 középiskola	81,1	10,5	1,7	4,6	2,1
6 elemi	62,9	16,6	13,6	4,2	2,7
4 elemi	60,9	11,9	9,4	10,0	7,8
Egyéb írni,olvasni tudók	55,5	8,3	7,8	19,6	8,8

A város-falu ellentét politikai manipulálásához, az ipari munkásság előretörésének fékezéséhez volt szükséges a domicilium kérdésének felvetése. Evidens, hogy a városok lakossága általában mozgékonyabb volt, mint a vidéké, hogy az ipari népességnek többször kellett lakóhelyet változtatni, mint a mezőgazdaságban dolgozóknak.

1910-ben a 24 éven felüli férfi lakosságnak 1/10-e 3 évnél rövidebb ideje lakott egy helyen. Az ipari - közigazgatási jellegű városok /Budapest, Nagyvárad, Miskolc/ lakosságának átlag 20-25 %-a nem rendelkezett 3 éves domiciliummal, míg az alföldi mezővárosok /Szabadka, Hódmezővásárhely/ 4-5 %-a, a falvak 0-1 %-a költözött el 3 évnél korábban.

A választójogi reformok egyik fő törekvése a különböző cenzusok helyett az egységes és igazságos alapú szabályozás kidolgozása volt. A konzervatív reformerek emellett valamilyen cenzus fenntartásához is ragaszkodtak. Erre a célra egyetlen

megfelelő eszköz állt volna rendelkezésre, az adófizetés egyetemes cenussá tétele. Az állami egyenes adót fizetők között viszont a magyar nemzetiségűek kedvezőtlenül részesedtek. A románok 72 %-a, a szlovákok 65 %-a, a magyaroknak csak 59 %-a fizetett valamilyen adót /ezt elsősorban az magyarázza, hogy a kisbirtokosok között igen sok nemzetiségi fizetett földadót./ Az egyenes adó cenuszának sorsát végérvényesen Erdély döntötte el. Erdélyben a századelőn a népesség 1/3-a magyar, 55 %-a román, míg a választóknak 56 %-a magyar és csupán 28 %-a volt román. A fennálló magas vagyoni cenzus, nagy mértékben kedvezett a magyar és a szász nemzetiségeknek. Olyannyira, hogy a választójog bármilyen kiterjesztése a választási arányokat csak a románok javára módosíthatta. Egy kisebb adócenzus általánossá tétele ezeket az arányokat hirtelen az ellenkezőjére változtatta volna meg. Bármilyen 20 korona alatti adócenzus a magyar választók 56 %-os arányát egyszerre 35-40 %-ra csökkentette volna. A választói korhatár magyarországi emelését több tényező is indokoltá tette. 20 éves korhatárunk példátlan a korabeli Európában. Angliában, Franciaországban, Olaszországban 21, Ausztriában 24, Belgiumban 25 éves kortól biztosították a választójogot. A magyar választási törvény 20 éves korhatára is csak papíron létezett. A 20-24 éves választók közül csak 8-9000 szavazott, a többi 24 év alatti választójogosultat vagy atyai-gyámi hatalom alá tartozónak nyilvánították, vagy éppen rendes katonaidéjüket töltötték.

A korhatár emelése amellet, hogy a polgárság pozícióit megőrizte, biztosította a nemzetiségiek időleges visszaszorítását is. A 20-30 éves birtokosok között meglepően nagy volt a

nemzetiségi aránya. Az írástudó 24-29 év közötti birtokosok körében 40 %-os, a 30 év felettiekénél 51 %-os magyar arány volt. Az analfabéta birtokosoknál 24-29 év között 6 %-os, 30 év felett 20 %-os volt a magyar birtokosok számaránya.

A századelő kormányjavaslatainak összesített nemzetiségi hatásait mutatja be a VIII. táblázat: /43/

Anyanyelv	1910 Az összes népesség- ben	1910 1874-es 33. tc. szerint	1905 Kristóffy tervezete szerint	1908 Andrássy javaslata szerint	1913 Tisza-Lukács- javaslata féle javaslat szerint
Magyar	54,5 %	59,6 %	58,7 %	61,8 %	60,2 %
Német	10,4 %	11,7 %	14,1 %	15,2 %	13,1 %
Szlovák	10,7 %	9,9 %	11,7 %	10,3 %	10,4 %
Román	16,1 %	10,6 %	9,2 %	7,4 %	9,9 %
Rutén	2,5 %	2,8 %	1,3 %	0,5 %	1,7 %
Horvát	1,1 %	1,1 %	1,2 %	1,1 %	1,0 %
Szerb	2,5 %	2,7 %	2,4 %	2,4 %	2,3 %
Egyéb	2,2 %	1,6 %	1,4 %	1,3 %	1,4 %

A századfordulótól kezdve a választójog ellentmondásait egy növekvő, politikailag is aktívva-tudatosabbá váló réteg érezte tehernek. Alapvető megállapítás, hogy a fő problémát a dolgozó osztályok politikai jogonkívülisége teremtette meg. A fennálló választási rendszerre ható hatalmas kényszerítő erőt azonban sokrétűen tagozott, bonyolult erőterek összehatása alakította ki. A választójogi harc sikere azon múltott, hogy ezeket az erőtereket mennyire sikerült megszorítani és egy irányba terelni. Azaz "mekkora és milyen erőt tudnak a jogból kirekesztettek megmozdítani azokkal szemben, akik a jog birtokában vannak - ettől függ mindenütt, nálunk különösen a választójogi kérdés állandó megoldása." /44/

E dolgozat keretein belül maradván a kérdésfelvetés szintjén egyetlen alapösszefüggést igyekszik kitapintani. Nevezetesen azt, hogy ezek az "erőterek" mennyiben használták fel a társa-

dalomban potenciálisan benne rejlő energiákat, vagyis hogy a politikai megnyilvánulások milyen mérvű valóságos társadalmi mozgáshoz kapcsolódtak. A századforduló után az általános választójog követelőinek táborában igen változatos harcértékű politikusok fordultak meg. Ferenc Józseftől, - aki 1906. május 23-i trónbeszédében a magyar kormány legfontosabb feladatául azt jelölte meg, hogy "a politikai jogokat a társadalom minden rétegére kiterjesztve, a nemzet egészét vigye bele a politikai élet sáncaiba" /45/ - Bánffy Dezsőig, a nemzetiségi ügyosztály kidolgozójáig, egycsapásra sokan a választójog kiterjesztésének híveivé szegődtek. "Valamennyi foltos ember az ország színe előtt hitelt vesztett politikusok... ha csillagos emberek akarnak lenni, vezér szerepet akarnak nyerni, a foltot csak úgy törölhetik le, ha az általános választói jog érdekében agitálnak, és szószóli lesznek ennek." /46/ Ennek szellemében fogantak a magyar pártprogramok is. Az Új Párt szerint "a választási törvény már nem felel meg a közszükségletnek és ez okból a törvényt sürgősen módosítani kell, és pedig oly irányban, hogy a szabadság és jogegyenlőség államalkotó elveinek érvényesítésével a választójog minél szélesebb rétegekre kiterjesztessék." A Nemzeti Párt is a választási törvény teljes revízióját kívánta, "főleg abban az irányban, hogy a képviselőház a választási szabadságnak a biztosítása által valóban a nemzeti akarat képviselője legyen, és így a képviselőháznak felelős kormány is a nemzettől függjön, nem pedig a nemzet tőle." A Függetlenségi Párt pedig követelte "a választási jog kiterjesztését egész a magyarul írni és olvasni tudáshoz kötött általános szavazati jogig; a választókerületek igazságos beosztását, a titkos szavazás behozatalát." /47/ A szabadelvű párt politiku-

sai az általános választójogot "minden fönntartás nélkül", "széles, igazságos alapon", "a kor szellemében" követelték, hogy "magyar hazánk fejlesztésében mindannyian közreműködhesünk."

Aligha szorul különösebb bizonyításra, hogy a választójogi kérdés politikai felvetésében jórészt taktikai, célszerűségi megfontolások domináltak, így ennek a választójogi harc erőviszonyainak szempontjából nagy jelentőséget tulajdonítani nem szabad. A választójoggal kapcsolatban a legszélesebb tömegeket az SZDP tudta megmozgatni, tehát logikusan adódik a feltevés, hogy az általános választójog kikényszerítésében a Szociáldemokrata Pártnak jutott a legfontosabb szerep. Maga a pártvezetés is ekkoriban úgy értelmezte a politikai helyzetet, hogy a szociáldemokrácia az a társadalmi erő, mely a választójogi harc terheit viselni tudja és azt képes győzelemre segíteni.

Tény, hogy az SZDP történetében kevés olyan mozgósító erejű politikai jelszó létezett, mint a választójog. Közel tíz évig a párt erejének, eszközeinek legnagyobb részét ide összpontosította. Az SZDP választójogi harcának aktivitását, intenzitását főként a munkástömegek /bizonyos leegyszerűsítéseken alapuló/ spontán lelkesedése nem hagyta lankadni. Kunfi szerint is "a munkásság akar harcolni, ő valójában érzi a jogtalanság ártalmait, az egész választójogi mozgalom azokból az ösztönzésekből él lelkiileg, amelyeket a munkások küldenek fölfelé." /48/

Ahhoz, hogy az SZDP a választójog reformjában ezeknek a munkástömegeknek az erejét a legjobb hatásfokon használhassa fel, vagy ahogyan az imént fogalmaztam az SZDP "erőtere" a lehető legjobban tudja magába integrálni a társadalom mozgási energiáit, a századelőn nem voltak adottak a feltételek. Okozta ezt első-

sorban az, hogy a párt magát a választójogi kérdést sem tudta igazán a helyére rakni, így mindvégig következtelen és átgondolatlan választójogi taktikát alkalmazott.

1905-től - a párt szimplifikált társadalmi, gazdasági elemzéseinek egyenes következményeként - egyre feltűnőbb módon az általános választójog bevezetése, mint egyetlen orvosság maradt az ország bajának kezelésére. Minden egyéb politikai, gazdasági, társadalmi feladat a választójognak lett a függvénye. A választójoggal tehát az SZDP végeredményben ki tudta kerülni a sajátos magyar viszonyok elemzését és diagnosztizálását. A párt számára a szavazati jog nemcsak politikai, hanem gazdasági, kulturális téren is csodaszerré vált. /" A feudális Magyarország maradványait csakis az általános választójog nyomán megindult gazdasági és kulturális fejlődés tudja az útból eltakarítani." "...hiszen az általános választójog révén a tömegeknek módjukban van a lassú fejlődést siettetni." /49/

Az SZDP választójogi politikájának másik alapvető ismérve a bizonytalanság volt. A párthoz közel állókban, de magában a vezetőségben is, a közvetett választójogi stratégiával kapcsolatban kételyek merültek fel. Az időnként kiújult viták pedig magát a választójogi harc értelmét is megkérdőjelezték. /"Sürgős a választójog, de annyira mégse sürgős, hogy förláldozzuk érte pártunk forradalmi kritikáját és a munkások ezreinek nyílt kritikáját." /50/ E viták, ha a párt irányvonalát megváltoztatni nem is tudták, időről időre jelentősen csökkentették az SZDP harci kedvét, közvetett módon növelték paktumkészségét. Szabó Ervin, aki talán legjobban látta az SZDP választójogi politikájának lényegét, így sommázta a nézeteit a választójogról: "Én nem becsülöm ugyan távolról sem annyira az általános választó-

jog értékét, hogy mindennél fontosabbnak tartanám. Megvalósulását főként azért kívánom, mert 1. kiábrándítaná a munkásosztályt a politikai harcról táplált illúzióiból, 2. ezzel hasznosabb célok felé volna ereje irányítható. A túlnyomó többség szemében azonban ez a legsürgetőbb feladat, s így nem lehet mást tenni, mint a megvalósulását siettetni." /51/

A fennálló választórendszerre ható nyomást növelhette, kedvezőbb választójogi törvény megalkotását eredményezhette volna a megfelelő szövetségi politika kialakítása. Elméletileg a magyarországi szociáldemokrácia a Karl Katsky nevével fémjelzett ortodox marxizmus, szervezési, stratégiai pártpolitikai téren pedig a hatalmas sikereket elkönyvelő német szociáldemokrata párthoz igazodott. A párt reformista gyakorlata nem ismerte fel világosan a demokratikus és a szocialista forradalom közötti összefüggéseket. Emiatt az SZDP hajlamos volt a meglévő társadalmi gondokat, a társadalom valóságos állapotát "a végső cél" szempontjából értékelni, így reális baloldali - vagy mondjuk demokratikus - szövetségesektől elzárkózott. Az SZDP mandátumcentrikus politikája igazán használható szövetségeseket csak parlamenti képvisellel rendelkező erőkből látott. A választójogi harcot ennek megfelelően egyrészt közvetett módon a parlamentben, másrészt az utcán kívánta megívni. Az előbbi szinte kötelezővé tette az alkura is kész paktumpolitikát, az utóbbi értékét pedig a pártvezetés taktikai ingadozásai csökkentették. Mindezek figyelembe vételével kijelenthetjük, hogy a Szociáldemokrata Párt és az általa képviselt szervezett munkásság a szándékos választójogi küzdelmeinek nem tudott állandó, nagy harci erejű tényezője maradni.

A magyar birtokos parasztság választójogi megmozdulásait alapvetően motiválta a falusi struktúrák hagyományos, apolitikus hajlama. A választásokat - nem kevés alappal - "úri huncutságnak", "komédiának" tekintő parasztság nagy tömege távol maradt a választójogi harcok hullámzásaitól. Passzivitásukban szerepet játszott az is, hogy az ország egyes vidékein a birtokos parasztság igen nagy százaléka választó volt. Ezeken a területeken még a valamilyen szinten politizáló parasztok is /választók, nem választók egyaránt/ nemzeti jelszavak vagy az egyház befolyása alatt állva a választójog kiterjesztését sokadrangú ügynek tekintették.

A parasztság körében a szórványos választójogi demonstrációk bázisát elsősorban a szegényparasztság és az agrárproletariátus alkotta. Ezen a téren kínálkozó lehetőségeket az SZDP korlátolt agrárpolitikája tette semmivé. A pártvezetés számára a parasztság mint a demokratikus átalakulások egyik legfőbb előrevivője, egyszerűen nem létezett. A hivatalos pártideológia a birtokos parasztságban /nagyon gyakran "a parasztságban"/ a feudális nacionalista reakció fontos támaszát látta. Az SZDP parasztpolitikájának felülvizsgálatára - "a választási harc a városból indul ki, de a siker a falu kezében van" jelszóval - történtek kísérletek. Az 1906-os pártkongresszuson Dániel Arnold olyan pártvezetőséget kívánt, amely nem kíméli erejét latba vetni a földmunkásság és a proletariátus szoros szövetségének kialakításában. Úgy vélte, hogy az ipari munkásság egymagában nem képes a választójogot kivívni, a pártnak a földművelő-szervezetekre feltétlenül szüksége van. /52/ Hasonló gondolatok születtek Kunfi Zsigmond "Ki a falvakba!" jel-

szavát, amely a fő súlyt a tömegmozgalomról a harci eszközökről a falusi agitációs szervezőmunkára akarta helyezni.

A parasztság önálló választójogi akciói az ekkoriban meginduló pártszervezési kísérletekhez és az ezekkel párhuzamosan előtérbe kerülő parasztvezérek személyes kezdeményezéseihez kapcsolódtak. Achim L. András parlamenti mandátumát "1075 választója mellett a tízezernyi választójog nélküli földmunkásnak és szegényparasztoknak is köszönhette, akiknek a választás heteiben állandóan fokozott lelkesedése hihetetlen mértékben befolyásolta a választókat és döntötte el a választást." /53/

A polgárság választójogi szereplésében a kereskedőknek, kézműveseknek, kisiparosoknak, általában a kispolgári rétegeknek meghatározó szerepük volt. Az önálló kisegzisztenciák - több mint egyharmada a választójoga birtokában - azonban nem vettek részt teljes súlyukkal a választójogi harcban. A polgárság egy része kizárólag a "kuruc-labanc eszmekörben" gondolkodva a nemzeti ellenzéki erők, főleg a Függetlenségi Párt tömegbázisát alkották.

A Függetlenségi Párt 70-es évekbeli demokratikus választójogi programja az 1880-as években háttérbe szorult, a századforduló után pedig ködös elképzelések formájában nemzeti és szociális cézusokkal kiegészítve kelt új életre. Ezzel együtt a Függetlenségi Párt és a magyar baloldal között néhányszor a közvetlen együttműködés is megvalósult. Például az 1905-ös választásokon az SZDP arra törekedett, hogy a függetlenségi képviselőjelöltek vegyék programjaikba az általános választójog követelését, s ahol erre ígéretet kaptak, a kerületben a szocialista jelölt visszalépett és a párt még népgyűléseket sem tartott. Azonban

az SZDP, ha a Függetlenségi Párt a kormánypárttal került szembe, még akkor is a függetlenségiakat támogatta, ha az illető képviselőjelölt nem volt az általános választójog híve.

A polgárság és a munkásság közös fellépésének alapját a közös érdekek deklarálása jelentette: az agrárius nagybirtok elleni egységfront, az értelmiség és a munkásság "kultúrharcának" azonosossága, a burzsoáziának és a munkásságnak közös érdekei a kapitalizmus "kifejlesztésében", vagy közös alapot teremtettek a harchoz az egyszerű parlamenti pártvillongások is. /54/ Az együttműködést mindkét oldalon igen eltérően értékelték. A Szociáldemokrata Párt egyszer azt hangsúlyozta, hogy az általános választójog Magyarországon nem sajátos szocialista követelés, és előtérbe állította a magyar polgárság és proletariátus azonos érdekeit, máskor mereven elzárkózott minden közeledéstől. A tartósabb együttthaladást azonban a mélyen húzódó averziók is gátolták. Buchinger is céloz erre visszaemlékezéseiben: "Talán fogalmuk sem lehet arról, mit éreztünk mi, politikailag öntudatos és felvilágosodott munkások, amikor arra gondoltunk, hogy szervezett munkások nem járulhattak a szavazóurna elé, ahova pedig akár az utolsó kis szatócs, vagy írni, olvasni nem tudó falusi parasztgazda is odaállhatott." /55/

A Függetlenségi Párt részéről az SZDP-hez való közeledés egyértelműen taktikai jellegű volt. A hagyományos függetlenségi álláspontot a szociáldemokraták felé nem a megértés jellemezte. "A mai Magyarországon agitáló szociáldemokraták... noha nem vallják be nyíltan: hadat üzennek minden főnállónak, a kritikában a pusztá negáció terén mozognak, és csak azokat a kívánásokat formulázzák konkrét alakban, amelyek arra valók, hogy mindenekelőtt ők juthassanak hatalomra. Ebben tehát nem külön-

böznek azoktól, akik a hatalom birtokában vannak s ahhoz ragaszkodnak." /56/

A függő helyzetben lévők - a gazdasági alkalmazottak, köz- és magántisztviselők, irodai altisztek, tanárok, stb - csak meghatározott kereteken belül politizálhattak. Általában a munkaadók, vagy a közvetlen hivatali felettesek tudatosan, vagy akaratlanul összes alkalmazottjuk politikai véleménynyilvánítására / a gazdasági, a hivatali, a magánpresszió valamelyikével/ döntő hatást gyakoroltak, így a polgárság egy jelentős része elveszett a választójogi küzdelem számára.

A polgárság felsőbb rétegei általában nem támogatták a választói reform ügyét. A burzsoázia minden további megfontolás nélkül elfogadta azt az álláspontot, hogy nekik okvetlenül a kormánnyal kell tartaniuk, hiszen a kormány a rend egyedüli támasza, a kereskedelemnek és iparnak pedig rendre van szüksége. A nagypolgárság néha nyíltan a minimális demokratikus reformokkal is szembe helyezkedett. Az ilyen állásfoglalások mögött többnyire a zsidó nagyburzsoázia állott, amelynek többsége mindvégig kitartott Tisza István és annak konzervatív választójogi politikája mellett. Ez a kérdéskör azonban már átvezet az uralkodó osztályok, a politikum, az államszervezet és választójog kapcsolatának vizsgálatához, amely nem feladata jelen vizsgálódásainknak.

A fennálló választási rendszer átalakításáért folytatott évtizedes harc a századeleji Magyarországnak egyik legdekoratívabb, legjellemzőbb politikai tünete volt. A demokratikus választójog bevezetése talán gyorsította volna az ország fejlődését, szélesebb alapokra helyezhette volna társadalmi életét, de

tény, hogy a választási reform megvalósítása illetve elodázása érdekében befektetett hatalmas energiák nem álltak arányban a kérdés valós társadalmi, politikai súlyával.

A századelőé volt az utolsó olyan teljes nemzedék, amely eszközeinek és lehetőségeinek viszonylagos széles körével, a magyar gazdaság, társadalom, politika, a magyar élet elemzését és alakítását még negyrészt magának tudhatta, bizonyos "birtonkon belüliséggel" rendelkezett. /Litván György/ Kérdés, hogy ez az "utolsó nemzedék" a választójogi problémán keresztül mennyiben tudott választ adni kora kihívásaira.

J E G Y Z E T E K

1. Az 1848-as választójogi törvény rendelkezései értelmében a szabad királyi városokban a 300 e.f. értékű házzal, vagy földdel, a községekben az 1/4 úrbéri telekkel, vagy ehhez hasonló nagyságú földbirtokkal rendelkezőknek volt választójoga, a kézművesek közül pedig azoknak, akik legalább egy segéddel dolgoztak. Az 1848 előtt választójoggal rendelkezők, a saját teleppel rendelkező kereskedők és gyárosok a 100 Ft földből, vagy tőkéből eredő jövedelmeket bizonyítók és a diplomás értelmiségiek a tanítóig bezárólag választók voltak.

Az 1848-as 11. erdélyi tc. - mely Erdélyben szabályozta a választójogosultság feltételeit - fő eltérése a magyarországi törvényhez képest, hogy a községekben nem 1/4 telek tulajdonosa volt választó, hanem "mindazon lakosok, kikre az 1848. évre az adólajstrom szerinti fejpenzen felül legalább 8 pengő forint" volt kivetve.

Ezen kívül Erdélyben létezett a közvetett szavazás; az 1791. 12. tc. nyomán a községekben 100 füst felett kettő, alatta egy képviselőt lehetett választani.

Az 1848-as V. tc. és az erdélyi II. tc. 200 ezer kiváltságos választó helyett 800 ezer polgári választót teremtett, tehát négyszeresére növelte a politikai jogokban részesülők számát. Helytállónak tekinthetjük azt a korabeli megállapítást, hogy jóformán minden akkoriban fennálló és kifejlett társadalmi osztály választójoggal ruházott fel.

2. Magyar Statisztikai Évkönyv 1912.
3. Kimutatás a Királyhágón innen fekvő vármegyékben a választói jogosultság alapját képező földadóminimumról Bp.1896.
4. Például, hogy egy három lakosztályú ház évi béreként egy vidéki kisvárosban 600 koronát fizettek, akkor Budapesten ugyanekkora háznak a bére legalább 1000 korona volt. Az adókulcsok különbözősége folytán a vidéki háztulajdonos 90 koronát, a budapesti viszont 175 koronát adózott. Tehát a budapesti kétszer annyi adóval tudta csak a választójogát megszerezni. Adalékként a házcenzushoz tekintsük át a lakásviszonyok három jellemzőjét néhány magyar városban /A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1. évfolyam szerk. Thirring Gusztáv/

magyar városok lakásviszonyai

1910.

V á r o s	Egy lakóháza jutó lakás	Egy lakásra jutó szoba	jutó lakó
Pozsony	5,88	1,85	4,24
Székesfehérvár	2,74	1,57	4,24
Szeged	1,71	1,34	4,33
Kassa	3,89	1,70	4,25
Nagyvárad	3,12	1,64	4,16
Fiume	3,89	2,03	4,54
Kolozsvár	2,19	1,49	3,62
Szabadka	1,48	1,51	4,41
Budapest	9,28	1,68	4,45
Léva	2,02	1,65	4,49
Veszprém	1,98	1,62	4,20
Nagyszében	2,54	1,92	4,16

5. 1875. XXIX. tc.
6. Idézi: Hieronimy Károly: A választói jogról Bp. 1907.
7. A választójog lényeges szűkítését jelentette az is, hogy a tanárok, tanítók, kisdédóvók, lelkészek, segédlelkészek csak hivatali állás birtokában szavazhattak. Ezen a ponton az 1874-es törvény ismét eltért az 1848. V. tc. intenciótól,

amely nem a hivatali posztot, hanem a magasabb értelmiséget akarta választójoghoz juttatni.

8. Választójoggal rendelkezők száma és aránya - 1881-1912
/ Magyar Statisztikai Évkönyv 1901. 1904. 1912./

É v	Lakos /millió/	Választójoggal ezer	bírók %
1881	13,7	821	6,0
1884	14,3	842	5,9
1887	14,6	847	5,8
1892	15,2	871	5,7
1896	15,9	890	5,6
1901	16,8	1025	6,1
1905	17,6	1057	6,0
1906	18,0	1085	6,2
1910	18,2	1162	6,4
1912	18,6	1221	6,6

9. Az 1874 előtti választási arányszámokról nem állnak rendelkezésünkre teljesen pontos adatok- Egyes statisztikák a jogosultakat, mások az összeíráásra jelentkezőket, vagy a ténylegesen összeírtakat vették figyelembe. Csizmadia Andor számításai szerint 1848 előtt a nemesi választók, és a szavazó városi patrícilusok az összlakosság 6,7 %-át alkották. / A magyar választási rendszer 1848-49-ben Bp. 1963./ Bernát István viszont /A magyar demokrácia múltja, jelene és jövője Bp.1904./ a rendi alapon szavazati joggal rendelkezőket az ország lakosságának 10-12 %-ára becsüli. Polónyi Géza az 1848-as választókat jóval 1 millió felettinek véli /Országgyűlési Napló 1892-96. 33. kötet/. Beér János 1848 után 890 ezer szavazóról tud /Jogtudományi Közöny 1949 9-10. szám/. Csizmadia Andor 1848-ban 410 ezer összeírt választóról beszél /6 %/, de a jogosultak aránya szerinte is megközelítette a 10 %-ot.
10. A választási rendszer kvalifikációját természetesen nem csak a választásra jogosultak arányszámai jelzik. A századfordulóig a magyar választási rendszer - szűk választójoga ellenére -

az európai középmezőnyben helyezkedett el. Ekkoriban az olasz választójogterjedelem 2-7 %-os, az orosz 15 %-os, a svéd 6 %-os, a belga 1893-ig 2%-os volt. Bulgáriában, Finnországban 1900 után közel általános szavazati jog volt érvényben. Hasonló társadalmi fejlettségű országok választójoga lényegesen különbözött /francia-belga, bolgár-szerb/, eltérő fejlettségűeké pedig terjedelmüket tekintve nagy hasonlóságot mutathatott /belga-román/. A közös törvényszerűségeket vagy különbségeket ezért nem egyszerűen a jogintézmények demokratizmusának fokával, hanem csak komplex és módszeres társadalmi, politikai elemzéssel lehet kimutatni. Az európai választási rendszerek részletes jellemzését adja Pecze Ferenc: A magyar parlamenti jog intézményei a 19. század második felében - különös tekintettel a képviselők jogállására című műve /Bp. 1974. kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára/.

11. A városokra vonatkozó adatokat ifj. Vutkovich Sándor közli A kötelező szavazás című könyvében /Pozsony 1903/, az országos értékeket a Magyar Statisztikai Évkönyv 1912-es száma tartalmazza.
12. Saját készítésű táblázat a Magyar Statisztikai Évkönyv 1901, 1904, 1908, 1912-es kötetei és Horváth Róbert A Magyar választások a statisztika tükrében /Állam és Igazgatás 1953/ című cikke alapján.
13. Így többek között a dolgozat keretein kívül esik a választói névjegyzékekkel, a választási bizottságokkal, a passzív választói joggal, a sokféle választási technikával, az úgynevezett parlamenti jogokkal - mentelmi jog, inkompatibilitás, képviselői jogállás, interpellációs jog - kapcsolatos problémák.

14. Az 1906-os Képviselőházi Irományok XXVII. kötet Bp. 1909.
15. A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára B-2 l. 88d. Választójogi statisztika 1908-1909. Választókerületi beosztások tervezetei 1908.

16. Egy választókerületre eső választók száma - 1881-1912:
/ Magyar Statisztikai Évkönyv 1912./

É v :	1881	1892	1901	1905	1906	1908	1910	1912
Választók s z á m a:	1988	2108	2482	2559	2628	2711	2814	2957

A népesség, a választók, a szavazók és a képviselők számának viszonya egymáshoz:

/ Huszadik Század 1905. l. Harrer Ferenc : A parlamenti választójog terjedelme a nagyobb európai államokban/

Ország	Népesség ezer	Választók %	Szavazók %	Képviselők	1 képviselőre eső lakosság
Franciao.	38961	28,1	78,6	575	67759
Olaszo.	32475	7,83	62,7	508	63927
Németo.	56367	22,2	76,0	397	141982
Magyaro.	16721	6,32	76,3	413	40488

17. l. 15.

- 18a. Szivák Imre: Országgyűlési képviselőválasztás és kúriai bíráskodás codex Bp. 1901.

- 18b. Az információk a választások költségeiről a képviselőház 1908. jún. 30-i ülésén hangzottak el. /Országgyűlési Napló 1908. jún. 30. 365. ülés/

19. Idézi Aranyossi Magda: Frankel Leó Bp. 1952.

20. Jászi Oszkár: Miért léptem ki a "Világ" szerkesztőségéből?
Bp. 1912.

21. 1892-es Országgyűlési Napló 33. kötet 630. ülés

22. Magyar Statisztikai Évkönyv 1912.

23. Lásd az 1869-es Országgyűlési Irományok XI. kötet 1113. szám alatti indoklását.

24. Új Magyar Szemle 1921 március - ifj. Andrássy Gyula: A magyar kérdés

25. A demokratikus választási rendszer követelményei:

1. általánosság
2. egyenlőség
3. közvetlenség
4. titkosság
5. nők szavazati joga
a választás demokratikus
6. előkészítése
7. lefolytatása
8. visszahívás joga

Néhány európai ország választásainak fokozatos demokratizálódását mutatja be a következő táblázat. /Political sociology edited by Lewis A. Coser New York 1966./

	Belgium	Dánia	Fr.o.	Poroszo.	Ném.B.	Nagy B.	Norv.
Nyílt szav. korl.v.jog	1831					1832	1814
Nyílt szav. ált.egyenlőtlen v.jog				1849		1862	
Nyílt szav. ált. egyenlő v.jog		1849	1848				
Titkos korl. v. jog	1878		1875			1872	1884
Ált. titkos pl. szav.	1893					1885	
Titkos ált. egyenlő	1919	1901	1913	1919	1867	1919	1898
Nők korl. v.joga	1919					1919	1909
Nők ált. v.joga	1949	1915	1945	1919	1919	1948	1915

26. A konzervatív érvelések logikájának lényegét megmutató 1908-

as javaslat idevonatkozó része: "A titkos szavazás mindenütt ellentétben van a társadalom felfogásával, szokásaival és erkölcsi érzékével. Szabad országban az egész politikai élet a nyilvánosságon alapul és arra van berendezve, hogy mindenkinek politikai meggyőződését és állásfoglalását tisztán láthatóvá tegye. A közvélemény csak nyilvánosság mellett irányíthatja az eseményeket, csak a nyilvánosság útján alakulhatnak ki a nézetek, csak a nyilvánosság tájékoztathatja a parlamentet és a kormányokat a nemzetek hangulatai és törekvései felelől, nyilvánosság nélkül a politika sötétjében tapogatóznak... a titkosság a függésben levőket gyakorlatilag csak abban a védelemben részesíti, hogy a titok leple alatt hűtlenekké lehetnek ígéretükhöz. A választók szabadságának ezen a módon való védelme csak abban áll, hogy technikailag biztosítjuk nekik azt a közre nézve szomorú lehetőséget, hogy álnokul szavazzanak."

27. "Thomas Hare angol politikai reformer és ügyvéd volt. Híres arról a tervezetéről, amely az osztályok arányos képviseletének biztosítására irányult az Egyesült Királyság választói ülésein. Először 1857-ben indítványozta tervét A képviselet mechanizmusa /Machinery of Representation/ című könyvében. Tervezetének bővebb kifejtése az Értekezés a képviselők választásáról /Treatise on the Election of Representatives/ és a Parlamentarizmus és törvényhatóság /Parliamentary and Municipal/ című írásában található" /The New Century Cyclopedia of Names New York 1954./
28. J.S. Mill: A képviseleti kormány Bp. 1867.
29. Végző soron a választási rendszer minden aránytalansága /a cenzusoké, a választókerületeké, stb./ egyenlőtlen szavaza-

tot eredményezett.

30. Országos Levéltár P.4. 233/e. Gáspár Andor: A választójogi mozgalmak Belgiában
31. Budapesti Szemle 1908. 378. szám - ifj. Isaák Gyula: A többszörös választói jog
32. Az országgyűlési és a helyi választójog terjedelme Budapesten:

1897

Kerület	o.gy.-i választók	községi választók	Kerület	o.gy.-i választók	községi választók
I.	2470	1686	VI.	6333	4754
II.	2571	890	VII.	6086	4312
III.	1352	1157	VIII.	5615	2899
IV.	3158	2726	IX-X.	4016	2403
V.	4632	1728			
			Összesen:	36233	22555

Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban Bp. 1979.
Heltai Ferenc fővárosi tervezete az 1897-es névjegyzék alapján /1899/

33. U.o.
34. A magyar városok statisztikai évkönyve Bp. 1912.
35. A választási rendszer egyetlen olyan része, amelyet a magyar jogtörténetírás feldolgozott - módszeres alapoossággal. Lásd: Ruszoly József: A magyar választási bíraskodás Bp. 1981.
36. August Bebel: A nő és a szocializmus Bp. 1981.
37. 1910-es Országgyűlési Irományok XXIII. kötet Bp. 1913.
38. Országos Levéltár P/4 233/f
Memorandum az új választójogi tervezet alapelveiről és hatá-
sáról a lakosság egyes rétegeire 1909-1910.
39. László Márton: Országgyűlési képviselőválasztói jogunk reform-
kérdésének megoldásához Kolozsvár 1908.
Hogy a magyarultudás cenzussá tétele mennyire fontos volt a
századelőn is, bizonyítják az országgyűléshez tömegével be-

nyújtott feliratok és kérvények "a választói jog magyar nyelven tudásához való kötése tárgyában". L. pl. Országos Levéltár K. 2. 1908. Zemplén 2605 /Zala 2992, Zenta 3796, Temes 2767, stb./

40. A Kristóffy-féle javaslat erről tudomást sem véve azt írja, hogy az analfabétizmus "nem elháríthatatlan akadály, mert igyekezettel még a felnőtt is szabadulhat tőle, s úgyszólván saját akaratán fordul meg, hogy megszüntesse." /Törvényjavaslattervezet az országgyűlési képviselőválasztói jogról Bp. 1905./
41. 1910-es Országgyűlési Irományok XXIII. kötet Bp. 1913.
42. U.o.
43. U.o.
44. Kunfi Zsigmond válogatott írásai Bp. 1984.
45. Jászi Oszkár-Rácz Gyula-Zigány Zoltán: A választójog reformja és a magyarság jövője Bp. 1908.
46. Párttörténeti Intézet Archívuma 658 f. 1/117. Az SZDP XX. kongresszusának jegyzőkönyve.
47. A magyar polgári pártok programjai /1867-1918/ Bp. 1971.
48. Kunfi Zsigmond: Az elhalasztott sztrájk és a választójog. Szocializmus 1912-13.
49. Szende Pál: A magyar polgárság és a választójog. Szocializmus 1912-13.
Bolgár Elek: A választójog gazdasági jelentősége. Szocializmus 1906-07.
50. Vincze Sándor: A választójogi harc stratégiája. Szocializmus 1912-13.
51. Szabó Ervin levelezése 1. kötet Bp. 1981.
52. Az MSZDP XIII. pártgyűlésének jegyzőkönyve Bp. 1906.

53. Domokos József: Achim L. András Bp. 1971.
54. Az 1906-os kongresszuson felszólaló Dovcsák Antal szerint a polgári pártok és az SZDP közti közeledés "annak a jelenségnek köszönhető, és nem másnak, hogy féktelen személyi gyűlölet vezette őket egyesek, különösen Tisza és mások iránt."
Párttörténeti Intézet Archívuma 658. f. 1/17.
55. Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért Bp. é.n.
56. Budapesti Hírlap 1905 szept.3. Hermann Ottó: Az általános titkos szavazás

Ismertetések

ORBÁN IMRE:

ADATOK ANTIOCHIAI SZENT MARGIT KULTUSZÁHOZ

Antiochiai Szent Margiton kívül az Egyház több szent vagy boldog Margitot tisztel, akiknek magyarországi jelenléte miatt számolnunk kell, különösen a későbbi időkből a kultuszok keveredésével. Ezek közül magyar vonatkozása miatt külön ki kell emelni Skóciai Szent Margitot, a skót királynét és IV. Béla lányát, a domonkos apácává lett Árpád-házi Margitot. Rajtuk kívül említésre méltó Cortonai Szent Margit, valamint a barokk korban olyannyira népszerű Alecoque Margit v. Mária vizitációs nővér.

A keresztség történetében mindig fontos szerepet játszott a névmisztika, az újszülött vagy a fölnőttként keresztelkedett védőszentjének megválasztása. A Margit, gemma latin eredetű szó, gyöngyöt, igazgyöngyöt jelent. Keresztény névadás esetén olyan nőt jelöltek vele, aki gyöngyként ragyog társai között, azaz a keresztény erények; a jóság, a szelídség, az alázatosság, a hithez való hűség stb. alapján különb volt társainál, vagy legalábbis a szülők, míg a név beszélő névnek számított, ezt szerették volna. Az Egyház szentjeiről szóló legendák három fő része /vita, passio, miracula/ közül, általában az első toposzának tekinthető az adott szent nevének a magyarázata. Antiochiai Margit magyar legendái ezt a következőképpen adják meg:

"Ez zent zvt' zent margyt azon mondatyk margaretanak, nemev-nemev dragalatos kevrevl auagy gyengyrevl, ky margaretanak neuztetyk. Mely kev, feyer fenes kysded

es iozagos. Ezen keppen zent margyt azon feyer vala
zvzessege myat, kysded vala alazatossga myat, iozagos
choda tetelevnek myatta"

Margit esetében ez csak egy utólagos értelmezés, hiszen ő po-
gánynak született és így is kapta a nevét.

Életét csak legendáiból ismerjük, mely a középkorban
egy vallásos, színes, antik és keleti elemeiben gazdag kaland-
regénnyé alakult át ugyanúgy, ahogy a benne szereplő sárkány
meséssé, mítikussá változott. Antiochiai Szent Margit annyira
népszerű volt, hogy életének számos régi német, francia és an-
gol verses földolgozása ismert. A történetet gyakran megéne-
kelték, s nyugaton valóságos népkönyvvé vált, bevonulva a kö-
zépkeleti világirodalomba.

A kultusz megértése szempontjából fontos megismerkednünk
a legenda rövid tartalmi kivonatával, melynek alapjául az Acta
Sanctorumban közölt vita szolgál:

270 körül született egy Aesedius nevű pogány pap lány-
ként, aki Margitot keresztény nite miatt meggyűlölte és elta-
szította magától. A lányt volt dajkája fogadta be. Ott bárá-
nyokat őrzött más lányakkal együtt. A vidék római prefektusa,
Olibrius meglátván őt szerelemre lobbant iránta, de Margit
nyíltan megvallva hitét, visszautasította közeledését. A hely-
tartó hízelgéssel, fenyegetésekkel, sőt kínzással próbálta
megtörtni a szent ellenállását. Margitnak azonban még a népet
is sikerült megnyerni, maga és hite mellé állítani. Diadalt
arat a börtönében különböző rémítő alakban /pl. sárkány/ meg-
jelenő gonosz fölött is. Olibrius látván állhatatosságát el-
rendeli a kivégzését, és 290 július 17-én egy Malchus nevű

hóhérral lefejeztette.

Antiochiában a keresztények ápolták és őrizték a szűz emlékét. De nem csak itt, hanem az egész keleti egyházban elterjedt volt a keletiek által Marinának nevezett Margit kultusza, akit "virgo et martyr"-ként tiszteltek, és nem csak egyszerűen a "martyr", hanem a "megalomartyr" névvel illették. Ünnepe július 13-án tartották. Számos templomot szenteltek neki, melyek közül a leghíresebbek halálának helyén és Konstantinápolyban álltak.

A kultusz európai terjedése az ereklyék szétszóródásával van kapcsolatban, melyekből csaknem minden országba jutott. A különböző helyeken csontjait oltárra emelték, oltárokat, egyházakat szenteltek neki. Nyugaton tiszteletét a 14 segítőszent és a 4 "virgines capitales" közé való sorolással is hangsúlyozták. Emléknapját július 20-án tartották.

Ezután lássuk a magyarországi adatokat. A tisztelet egészének áttekintésére itt nincs elegendő helyünk, ezért csak a lényegesebb problémákat érintjük.

Az adatok fényében valószínűnek látszik, hogy a kultusz magyarországi terjedését kezdetben keleti és nyugati hatások egyaránt segítették. Az elsőség kérdésében sajnos nem tekinthetjük perdöntőnek a szent emléknapját, - nálunk ezt, mint keleten július 13-án ülték - hiszen Franciaország nem egy helyén, korábbi keleti hatások eredményeként az ünnepet szintén ezen a napon tartották, s e területekkel, ahogy azt a Szelepchényi-kódexünk is bizonyítja, már a korai időktől kapcsolataink voltak.

Fontos és érdekes adataink vonatkoznak Álmos hercegre.

Két alapítást is tesz Margit tiszteletére /Meszes, Dömös/, de sajnos nem eldöntött tény, hogy jeruzsálemi zarándokútja /1108/ előtt, vagy éppen annak hatására építteti a monostorokat. A Képes Krónika is csak a herceg mély Margit-tiszteletéről tudósít.

Jelentős szerepet játszott a kultusz további erősödésében Szent Margit fejedelmének Magyarországra kerülése. II. András király szentföldi keresztes hadjárata idején egyebek mellett megvásárolta "Szűz Szent Margit martir koponyáját", és hazaérkezése után azt kedvelt szepesi prépostságában helyezte el, mely körül ezután alaposan megnő a szentre vonatkozó adatok száma.

E századok patrocíniumanyaga is tanúskodik korai népszerűségéről. Rendelkeztek Szent Margit-kolostorral a János-lovagok /Karcsa, Csurgó/, a bencések /Boldva, Béla, Garáb, Hahót/, a ciszterek /Pornó/, a domonkosok /Székesfehérvár, Gara/ és a premonstreiek /Hatvan/. Igen sok oltárt és templomot ajánlottak neki, melyeket nem egyszer búcsúkkal ékesítettek. Hallatlan kultuszára mi sem jellemző jobban, mint az Acta Sanctorum Hungariae megállapítása, miszerint: "jam in ab Andrae II. temporibus pro patrona Hungariae cultam esse.", s hogy Magyarországon valóban különös tiszteletnek örvendezett, azt tanúsítja a XIII. századi, talán Árpád-házi Szent Margit használatára készült ún. "Magyarországi Psalterium", amely július 13-án, Antiochiai Szent Margit ünnepén megjegyzi, hogy e jeles napot "Secundum Hungaros" kell megtartani.

Közkezdveltségének újabb bizonyítéka személynévként való gyakori előfordulása. A Margit név népszerűségét tekintve rögz-

tón a leggyakoribb Erzsébet után következik, s magyar változata a Gyüngy is előfordul. Gyakorinak számít a királyi családban. Margit volt III. Béla testvére, a király harmadik felesége, lánya, valamint IV. Béla két lánya. Különösen ez utóbbi esetben merülhet föl a szakrális névadás lehetősége. A XIII. század végétől a domonkos apácaként élt Margit hercegnő híre is támogatta e név népszerűségét, melyet az 1276-os szentté avatási jegyzőkönyv és a fennmaradt legendák bizonyítanak.

Antiochiai Szent Margit tiszteletének terjesztésében fontos szerepet játszottak az ünnepeken kívül a különböző ábrázolások. Népszerűsítésében tudatos egyházi törekvést kell látnunk, hiszen életének példája kitűnően alkalmas volt a hithez való hűség, a Gonosszal való sikeres szembeszállás bemutatására. Ezt szemléltették a különböző legendaábrázolások.

Ezekkel kapcsolatban érdekes sajtóságot figyelhetünk meg. Az összesen fennmaradt nyolc legenda közül négy Szent László király életéből vett jelenetekkel együtt fordul elő. Bálint Sándor fölveti annak lehetőségét, hogy László királyhoz hasonlóan Margit is területvédős funkcióval rendelkezett. Mint "Patrona Regni"-nek ez a szerep nem elképzelhetetlen, de egyelőre nem bizonyított.

Margit és László együttes szerepléséhez két meg jegyzés kívánczik: Nyugaton többször előfordul a Margit-legenda képi ábrázolása a szintén sárkányölő Szent György életéből való képsorokkal párhuzamosan. Elképzelhető, hogy Magyarországon Szent György helyébe egy másik ilyen népszerű lovagszent, László került. Másrészt Szent László általában hamisnak tartott oklevele szerint a hahóti Margit-egyházat László alapította, és ugyan csak az ő intézkedésére került az ún. Hahóti-kódex a szintén

általára alapított zágrábi püspökséghez. Mindez a két szent között további kapcsolatok lehetőségére utal.

Érdekes mozzanattal egészíti ki a kultuszt egy 1816-ban Kiskunmajsa közelében talált lelet, egy kun öv megmaradt része. Az öv csatja egy csatajelenetet ábrázol, míg az öv kerek díszjeinek föliratai a harc közben segítségül hívandó szentekhez fordul egy-egy fohással: "S/ancta/ MARGARITA ORA PRO ME", és ehhez hasonlóan kéri Szent Jakabot, Bertalan és István vértanút. Ez a szerep Európában sem volt idegen a szentüktől, hisz 1247-ben a walesi apát is úgy említi, mint háborús pusztítások idején biztos menedéket.

Egészen bizonyos, hogy nálunk is, mint nyugaton az ünnep meghonosodásának pillanatától voltak a miséhez kapcsolódó oratóriák, praefatiók és énekek. Az utóbbira latin nyelven a XVI. századból van adatunk, igaz csak egyetlen sor: "Tota pulchra et amica mea. et macula non est in te" /sic/ azaz: tellyessel vagy én zeredetv. és nynchen tebened zepplev. Cantorum quarto". Találunk éneket magyar nyelven is a "Cantionale Catholicum"-ban:

Szent Margitot fára függesztették

És gyenge testét metélték:

Tűzzel, vassal kízzák, és gyötrék,

Végre fegyverrel megölik."

Természetesen említik a különböző mindenszentek litániákban, ahol az ismert vértanúk között szerepel.

A XVI. századból való a források egy másik csoportja, a különböző kódexeinkben fennmaradt magyar nyelvű Margit-legendák, s az ehhez kapcsolódó prédikációk. Ezek legfontosabb része Margit kivégzés előtti imája, amelyben kultuszának központi

gondolatát fogalmazza meg, mégpedig a szülőkért való közbenjárását. Előbb imádkozott magáért, majd az őt háborgatókért, a hozzá fohászodókért és "eztes hoza teue: hog az germök sylo azzoniatat: vtet aietatossagal hywan: magatyat egessegeben zyine zo hun kegek az egből hoza mondvan: szeret^e legossom: the imadsagidba megh halgattatottal: Iönel azért: es ueged az neköd zörzöttem coronat". A középkori hit szerint a Margit-legenda olvasása, már a könyv pusztá érintése is enyhítette a vajúdó asszonyok szenvedéseit.

Az eddigiek összegzése képpen megállapíthatjuk: a kultusz igen korán, már a XI. században jelentkezett nálunk, fokozatosan erősödött, a XIII- XIV. században érte el tetőpontját, és a tisztelet a reformáció térhódításáig erősnek mondható. Közkeveltségét két dolog is erősítette; a hívőkre minden bizonynyal mint a szülők védőszentje hatott, míg az Egyház a gonoszt legyőző, életét is feláldozó vértanút ünnepelte benne. A XVII. század viharai azonban egy csapásra véget vetettek a nyilvános tiszteletnek. A korábbi idők viszont mély nyomot hagytak az emberek gondolkodásában, s a Margit-tisztelet fő vonásai kultuszkeveredéssel és az archaikus népi imádságok útján megőrződtek annak ellenére, hogy a katolicizmus újbóli megerősödése után tiszteletét a magyar egyház nem állította előtérbe.

A kultuszkeveredés Árpád-házi Szent Margit alakjával kapcsolatos, akit erre az időre minden pápai intézkedés nélkül, csak hagyomány alapján boldognak illetve szentnek tartottak. Antiochiai Margit fő föladatát, a szülők patronálását, legalább is ereklyéjének /vezeklőv/ hatáskörzetében ő vette át.

Mindmáig megőrizték az antiochiai szent emlékét az egy-

házi szertartásoktól függetlenül élő archaikus népi imádságok. Ezek a középkorban népszerű motívumokat őrizték meg: a Gonosz, a sárkány legyőzését, a gyógyító és a szülésnél való segítő szerepét. Egy eddig ismeretlen bátai imádság a következőképpen hangzik:

"Elindult, Szüzanyám, Máriám a Jozefát völgyébe.

Arra méne Szűz Szent Margit, kérdi tőle:

Mit csinálsz itt Szüzanyám, Máriám?

Itt ülök, itt tartom szerelmes Szent Fiamat, a Jézus Krisztust, mert beteg.

Ergye a Sion völgyébe és szedd meg a reggeli harmatot és a fának gyümölcsét, és töröld meg benne a te szerelmes gyermekedet, és meggyógyul 77 féle nyavalyától, 3 féle gyilkos szentől.

Mondom Isten igéit, Szűz Mária parancsolatját,
Vegye ki ezen kisgyermek testéből, fejéből, kezéből minden fájdalmát."

RÁCZ LAJOS:

ÉGHAJLATINGADOZÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN
1490-1779 KÖZÖTT

Elemzésünkben a középkori magyar állam hanyatlásától Mária Terézia uralkodásának végéig eltelt időszakot vizsgáltuk a történeti éghajlattan szempontjából. Azt hiszem nem kell bizonyítanunk, hogy a kor magyar agrártársadalmának teherbírását igen komoly mértékben befolyásolta az időjárás, különösen annak tartós módosulása. Ráadásul a XVI-XVII. század háborús körülményei a helyi népességet jobban kiszolgáltatották a természeti viszonyoknak, mint az a technika fejlettségéből következett volna.

A másik fontos körülmény, amely erre a periódusra irányította figyelmünket az az északi féltekén az i. e. II. évezred derekán jelentkező lehülés, az ún. "kis jégkorszak" volt.

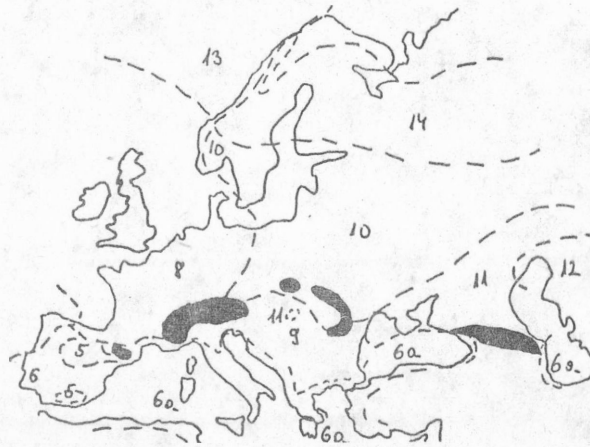
Az időjárás rekonstruálásának problémái a Kárpát-
medencében

Eszközeink a középkori Magyarország éghajlatának jellemzésére igen szűkösek. Dendrokronológiai^x mérési eredményeink tudomásom szerint egyáltalán nincsenek. Némi támpontot csak Kordos László "pocok hőmérője" ad számunkra, de mivel ez a holocén klímátörténet rekonstruálására készült, a mi 290 éves korszakunkról keveset mond, ráadásul datálása is bizonytalan. Így nem maradt más számunkra, mint a történeti feljegyzésekre támaszkodni. Szerencsére ezek összeűjtését és csoportosítását Réthly Antal már elvégezte, így nekünk csak az eredmények kiértékelése maradt. Mérőeszközünk elkészítéséhez a két egy-

x A fák évgyűrűinek elemzése

mástól karakterisztikusan eltérő évszak, a tél és a nyár időjárását vettük alapul. Ez önmagában kevés a szilárd ítéletalkotáshoz, hiszen azt kell meghatároznunk, milyen jellegű hatások erősödtek, ill. gyengültek a Kárpát-medence éghajlatában 1490-1779 között.

A Péczely professzor által módosított Trewartha-felosztás alapján a Kárpát-medence középső és déli része a nedves kontinentális éghajlat hosszabb meleg évszakkal kategóriába sorolha-

1. ÁBRA: Európa éghajlati körzetei, Péczely által módosított Trewartha-felosztás /Péczely Gy. 1984.: A Föld éghajlata 110. o. alapján/

5. szubtrópusi sztyepp éghajlat	11. mérsékelt övi sztyepp éghajlat
6./a meleg nyaru mediterrán égh.	12. mérsékelt övi sivatagi éghajlat
8. enyhe télű óceáni éghajlat	13. óceáni szubpoláris éghajlat
9. nedves kontinentális égh. hosszabb meleg évszakkal	14. szárazföldi szubpoláris éghajlat
10. nedves kontinentális égh. rövidebb meleg évszakkal és hideg téllel	

tó. A Tiszántúl egy kisebb része a mérsékelt övi sztyepp éghajlat zónája, északon és keleten pedig nedves kontinentális az éghajlat rövidebb meleg évszakkal és hideg téllel.

A Kárpád-medence környezetében négy olyan klímátípus található, amelynek hatásával számolnunk kell. Nyugatra az enyhe teli óceáni éghajlat, kelet felől a mérsékelt övi sztyepp zónája, északra a már említett nedves kontinentális éghajlat rövidebb meleg évszakkal és hideg téllal, délre pedig a meleg nyári mediterrán éghajlat. Mérőeszközünket tehát alkalmassá kell tennünk ezen klímátípusok jelzésére. Mint már korábban említettük a tél és a nyár időjárását vizsgáltuk. Mindkét évszak három olyan minősítést kapott, amelynek valóságalapja történeti feljegyzésekre támaszkodva is igazolható. Így a következő kategóriákat különítettük el:

tél: igen hideg tél	nyár: igen meleg nyár
hideg tél	meleg nyár
enyhe tél	hűvös nyár

Vizsgálati eredményeink a minősítések korlátaiból adódóan elsősorban a hőmérsékletjárás jellemzésére alkalmas. A két évszak tipizálásához használt 3-3 kategóriából 9 kombináció képezhető. Ezeket kell úgy elrendeznünk, hogy az óceáni-kontinentális és a mediterrán-boreális klímabefolyás mérhető legyen. A két probléma megoldására a következő kísérletet tettük:

<u>enyhe tél</u>	<u>óceáni égh.</u>	<u>boreális égh.</u>
<u>enyhe tél-----hűvös nyár</u>		<u>igen hideg tél----hűvös nyár</u>
hideg tél-----hűvös nyár		hideg tél-----hűvös nyár
enyhe tél-----meleg nyár		igen hideg tél----meleg nyár
igen hideg tél--hűvös nyár		igen hideg tél----igen meleg nyár
<u>hideg tél-----meleg nyár</u>		<u>hideg tél-----meleg nyár</u>
enyhe tél-----igen meleg nyár		enyhe tél-----hűvös nyár
igen hideg tél-meleg nyár		hideg tél-----igen meleg nyár
hideg tél----igen meleg nyár		enyhe tél-----meleg nyár

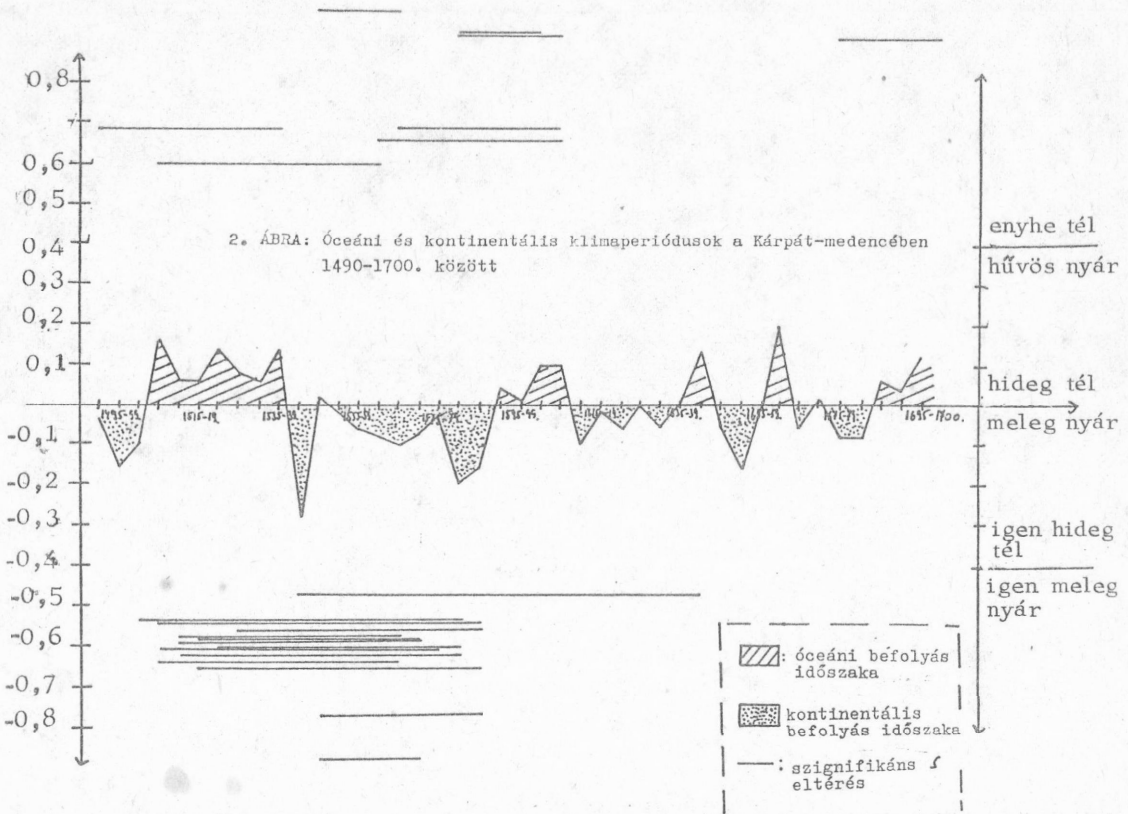
igen hideg tél--igen meleg nyár enyhe tél---igen meleg nyár
mérsékelt övi sztyepp égh. meleg nyarú mediterrán égh.

Ezzel a módszerrel dolgoztunk fel Réthly Antal forrásgyűjteményéből 1600 öt napnál hosszabb időszakra vonatkozó adatot és 4829 napi feljegyzést.

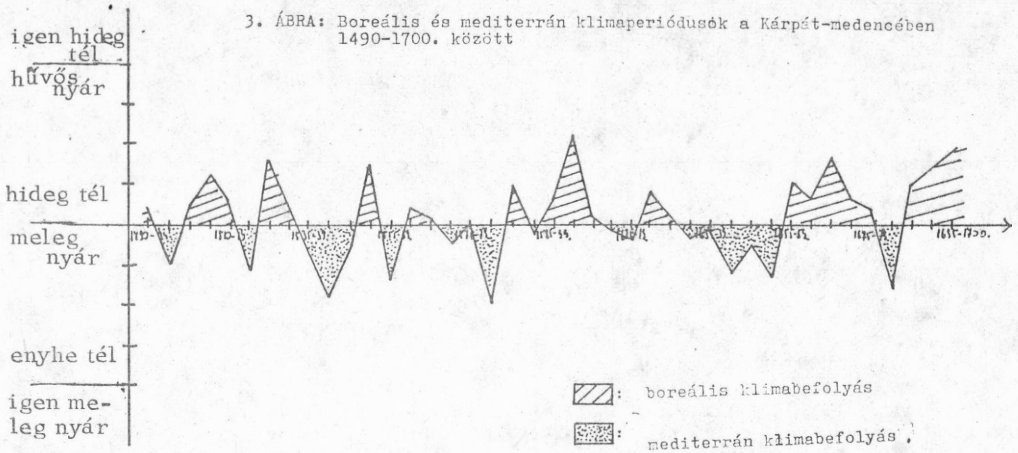
A XVI-XVII. század klímája

Vizsgálatunk eredményét az áttekinthetőség kedvéért öt-éves átlagokban adtuk meg. Az első grafikonon az óceáni és a kontinentális klímaefolyás változásait igyekeztünk nyomon követni. Már első ránézésre is látszik, hogy elkülöníthetők olyan 20-50 éves periódusok, amelyeknek időjárása tartósan módosult valamilyen irányba. Elvégeztük az idősor mozgótrend analízisét, és arra az eredményre jutottunk, hogy a XVI. század elején szignifikánsan kimutatható egy enyhe időszak, ugyan-csak markánsan látszik a XVI. század derekán, hogy a klíma az előbbinél jóval szélsőségesebbé vált.

Ezt a XVI-XVII. század fordulóján változékony telek és hűvös nyarak követték, majd a XVI. század elején a korábbinál gyengébb és rövidebb kontinentális időszak következett. A század derekának klímája viszonylag kiegyenlített volt, a századvégéig pedig enyhüléssel zárult.

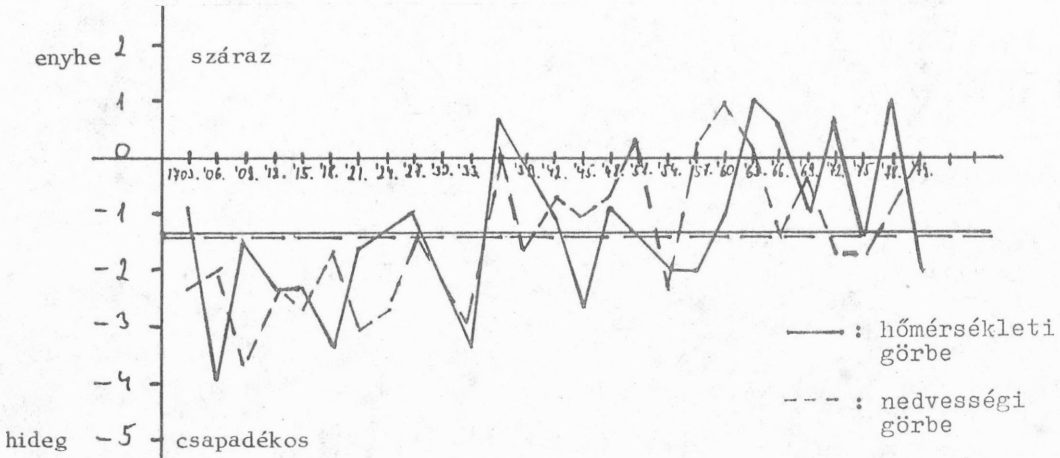
A második grafikont vizsgálva már igen nehéz helyzetbe kerülünk, ha valamely irányba 15-20 évesnél tartósabb kilengéseket próbálunk elkülöníteni. Ezért itt az idősor harmónikus analízisét is elvégeztük. Vizsgálatunk eredményeképpen egy 23 és egy 33 éves periódust sikerült kimutatnunk. Ha a változás tendenciáját alaposabban megvizsgáljuk, akkor a XVI-XVII. század fordulóján és a XVII. század végén a boreális, a század derekán a mediterrán klímabefolyás növekedését tapasztaljuk.

A XVIII. század éghajlata

Vizsgálatunk utolsó évszázadában a fennmaradó időjárásra vonatkozó feljegyzések mennyisége és minősége már lehetővé tette, hogy ne csupán az évszakokról, de azok hónapjainak karakteréről is képet alkothassunk. Elemzésünk 79 évről összesen 1969 adat állt rendelkezésünkre, ebből 1308 időszaki, és 661 napi feljegyzés volt. a XVIII. század klímájának elemzéséhez H.H.Lamb és Ch.Pfister által kifejlesztett módszert használtuk fel. Vizsgálatunkhoz alapvetően a tél és a nyár hőmérsékleti és csapadékvizonyait kellett jellemeznünk. "Azon hó-

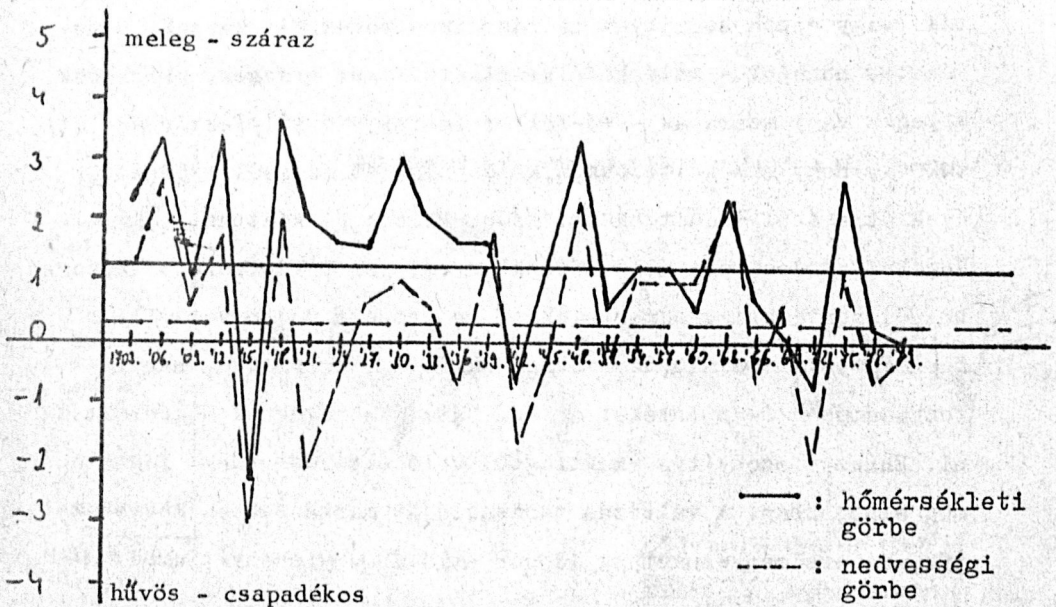
napok, melyekről nem szól, egyedi sajátságokat kimutató jelentés, vagy éppen semmilyen leírás nincs róluk, 0-t kaptak. A nevezetes hónapok - melyek félreérthetetlenül hidegek, nyirkosak, melegek vagy szárazak - +3-tól -3-ig terjedő súlyfaktorral láttuk el, hogy érzékeltessük a különbségeket az 1901-1960-as évek átlagából indultunk ki." /Ch. Pfister/ Adatbázisunk jellegéből adódóan nem állt módunkban egy jól feldolgozott idősorhoz viszonyítani eredményeinket. De érthető módon valamilyen összehasonlítási alapra szükségünk volt. Kézenfekvő, bár igen kockázatos a 0-ás értéket az ún. "átlagos" éveknek megfeleltetni. Ehhez viszonyítva az átlagtól való eltérés iránya fogható meg elsősorban. A változás tendenciáját markánsabban követhetjük, ha eredményeinket az idősor átlagához viszonyítjuk.

32. ÁBRA: A telek hőmérsékleti és csapadékviszonyai a Kárpát-medencében 1701-1779. között 3 éves átlagokban

A Kárpát-medence időjárásáról készített közel három évszázadot átfogó vizsgálatunkat más európai területeken végzett elemzésekkel vetettük össze, ám ezekre terjedelmi korlátokból

adódóan nem tudunk kitérni.

33. ÁBRA: A nyarak hőmérsékleti és csapadékviszonyai a Kárpát-medencében 1701-1779. között 3 éves átlagokban

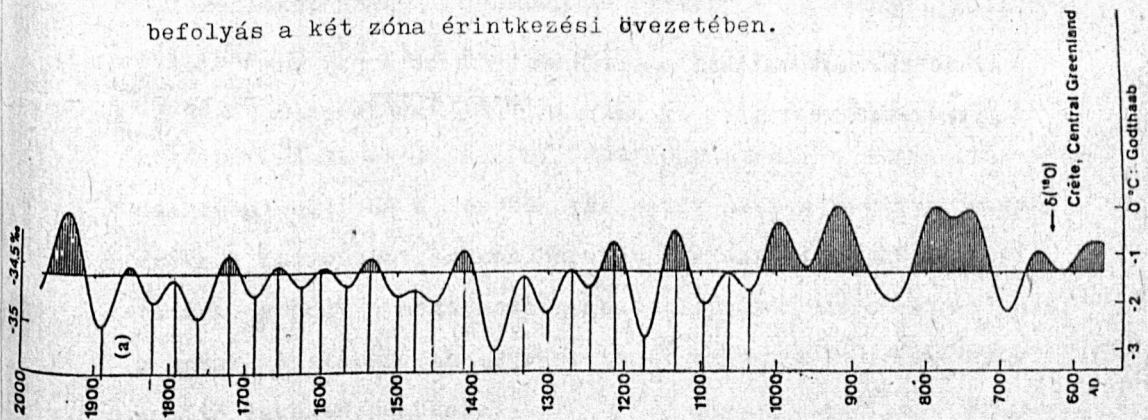
Néhány megjegyzés a "kis jégkorszak" történetéhez

Azt hiszem elemzésünket követően alapvetően két kérdésre kell választ adnunk. Egyrészt milyen következményei voltak, ill. lehettek annak, hogy a Kárpát-medencében hosszú időn keresztül az átlagosnál lényegesen szélsőségesebbé váltak az évek. Másrészt adataink tükrében megkíséreljük értelmezni azt a folyamatot, amely az ún. "kis jégkorszak" kialakulásához vezetett.

Idősorunk döntően paleoklimatológiai jellegű eredményeit részletesen még nem vizsgáltuk meg abból a szempontból, hogy miként hatottak az agrárgazdaságra és ezek milyen társadalomtörténeti folyamatokat indukáltak. E komplex kérdéskör kifej-

tése további elemzést igényel, amelyet regionálisan először a XVI-XVIII. század Bihar-vármegyére kívánunk elkészíteni.

Az európai kontinens középső területein az észak-atlanti térség lehülése az óceáni klímajelleg erősödésével járt. A felmelegedés viszont a kontinentális befolyás növekedésében mutatkozott meg és nem az éghajlati övek észak-déli irányú mozgásában. A jelenséget a következő modellel próbáltuk megmagyarázni. Az északi félteke tartósan hóval és jéggel borított területre valamilyen okból lehül, ennek következtében több hó esik, nő a jégfelszín. Mindkét felület a ráeső sugárzás tetemes részét visszaveri és ez további lehülést okoz. Így megnövekszik a meridionális hőmérséklet- és nyomáskülönbség, ami a ciklontevékenység felerősödéséhez vezet. Ekkor az európai kontinens középső területein a szokottnál csapadékosabb és kiegyenlítettebb lesz az időjárás. Ha viszont az északi pólus tágabb környezetébe felmelegedik, akkor csökken a meridionális hőmérséklet és nyomáskülönbség. Ez pedig a ciklontevékenység lanyhulásához vezet, aminek következtében nagyobb teret nyer a kontinentális befolyás a két zóna érintkezési övezetében.

6. ÁBRA: $\delta^{18}\text{O}$ adatok Közép-Grönlandról/ Bradley. R.S. 1985.: Quaternary paleoclimatology alapján /

Vizsgálataink szerint a Kárpát-medencében a klíma módosulása elsősorban a szélsőséges időjárású évek megszorodásában jelentkezett. Modellünk mellett szól, hogy a XVI-XVII. században az észak-atlanti térségben nem volt komoly lehülés. Az európai "középkori optimum éghajlat" /1100-1300/ idején viszont számottevő lehülés jelentkezett Grönlandon. Vagyis egy bizonyos szintig a klímaingadozás nem globálisan, hanem áttelesen érvényesült Európában. A "normann invázió" /900-1100/ korának felmelegedése azonban minden ellentmondás nélkül globális jelenségként értelmezhető.

Az éghajlatingadozások kérdésére a klimatológia sajnos még nem tudott megnyugtató választ adni. Ebben a hallatlanul összetett kérdésben kellő felkészültség híján nem tudok állást foglalni. Remélem viszont, hogy a Kárpát-medence éghajlattörténetét eredményeinkkel sikerült néhány ponton árnyaltabbá tennünk.

+ + + + +

Az idősor matematikai analízisét Dr.Kiss Árpád segítségével végeztük el. /JATE Éghajlattan Tanszék/

SEBŐK FERENC:

MEGJEGYZÉSEK AZ 1518-AS ÉV ESEMÉNYTÖRTÉNETÉHEZ^x

A dolgozat II. Lajos uralkodásának egy évét vizsgálja, különös tekintettel a török hadszíntér eseményeire. Az ország politikai és katonai vezetőinek manőverezési lehetőségeit árnyaltabban megközelítve újszerű megállapításokra jut.

A központi hatalom Mátyás halálával kezdődött dezintegrációja II. Lajos trónra kerülése után újabb lendületet vett. Csak idő kérdése volt, hogy az egyre agresszívebb török birodalom mikor szánja el magát a döntő támadás megindítására. II. Lajos országlásának első felében a törökök figyelme elsősorban keletre és Egyiptomra irányult. A magyar végvidék térségében gyakorlatilag álló háború alakult ki, melynek során mindkét fél ért el sikereket, de a törökök rendkívüli szívósággal küzdve módszeresen felőrölték a magyar védelmi vonal ellenállóképességét. Ezekben az esztendőkből /Mátyás halálától egészen 1521-ig/ névleg "béke" volt a hadviselők között, de ez csak annyit jelentett, hogy nagyobb hadjáratra nem került sor. A mindkét részről űzött portyázás, zsákmányolás mindennapos volt. Ha a törökök más hadszíntéren kívántak nagy erőkkel felvonulni, akkor hátukat "békeajánlattal" biztosították, s hogy a megteendő békeajánlatnak nyomatékot adjanak, a határ közelében elhelyezett török csapatok fokozták nyugtalanító tevékenységüket.

x A dolgozat teljes terjedelemben megjelent az AETAS 1986/3- as számában. / a szerk./

Mivel a II. Ulászló által megkötött béke lejárt, 1518 elején a boszniai pasa Jajca, a magyar védelmi vonal egyik oszlopa, elfoglalásával próbálkozott, de Beriszló Péter idejében felmentette a szorongatott helyzetben lévő végvárat.

A tavaszi budai országgyűlésre érkező török követ békét ajánlott, de ezúttal visszautasításra talált. 1517-ben ugyanis X. Leó pápa a cambrai-i kongresszuson öt évre békét hirdetett a keresztény uralkodók között, hogy fegyvereiket a pogányok ellen fordítsák. 1518-ra keresztes hadjáratot terveztek, amelynek terveit a pápai követ már a tavaszi országgyűlés előtt átadta a királyi tanácsnak. Az országgyűlésen hangadó főrendek jelentős külföldi pénzsegélyben és katonai támogatásban bízva elutasították a török békeajánlatot.

Mint hogy ezen az országgyűlésen a rendek nem tudtak megállapodásra jutni, illetve a főrendek törvényeit a nemesség nem fogadta el, Tolnára új országgyűlést hívtak össze. Itt már a tényleges hadbavonulásról intézkedtek, mivel a törökök portyázó akciói tavasszal és nyár elején sem szüneteltek. A seereg gyülekezését szeptember 29-re Bácsra tűzték ki.

A szakirodalom korábbi megítélése szerint a nemesség nem kívánt komolyan hadba szállni, ezért tették ilyen későre a gyülekezés időpontját. Ennek azonban számos ténye ellene szól. A magyar fegyverek 1526 előtt és után is több alkalommal sikeresen vették fel a küzdelmet a török ellen az őszi-téli időszakban is. Véleményünk szerint a rendek ténylegesen hadjáratra kívántak indulni, ha nem is támadásra, hanem inkább elhárító harcokra készülve. A főrendek is fegyveresen szándékoztak levonulni Bácsra bandériumaikkal, mivel olyan hír terjedt el, hogy maga a szultán készülődik Magyarországra.

ellen. A források szerint szeptember 29-én Bácsón mind a főrendek, mind a nemesség fegyveresen és nagy számban jelentek meg. Ezután azonban még-sem hadjáratra indultak, hanem végzések alkotásához fogtak. Ezt az alábbiakkal magyarázhatjuk; szeptember végére nyilvánvalóvá vált, hogy a tervek ellenére külföldről sem számottevő katonai, sem anyagi segítség nem érkezett, ráadásul újabb török követ jelent meg négy évre szóló békeajánlattal. A rendek tudatában voltak annak, hogy az önálló katonai fellépés komoly eredményeket nem hozhat, viszont ha békét kötnek, akkor jövőre sem fognak külföldi segítséget kapni. Ezért a halogatást választották; a török követ ajánlatát nyiltan nem utasították el, de a békét sem kötötték meg. A bácsi katonai erődemonstráció tehát elérte a célját, mivel általános török támadás helyett török békeajánlat érkezett. Egy esetleges támadással csak fölöslegesen provokálták volna a veszélyes szomszédot, ezért a jövő évi külföldi segítségben bízva /a törvények megalkotása után/ hazavonultak.

A békekötésre a következő évben került sor, amikor is a császárválasztás kötötte le az európai uralkodók figyelmét. A belpolitikai életben a nádorválasztás körüli huzavona osztotta meg az erőket, ezért tanácsosabb volt elfogadni a török ezúttal három évre szóló ajánlatát, amely egészen Szulejmán trónra léptéig biztosította Magyarország számára a fegyveres béke állapotát.

SZILASI LÁSZLÓ:

KÉT SZOMSZÉDÚR A HÓDOLTSÁG IDEJÉBŐL

/II. Batthyány Ferenc és Mehemet beglerbég

levélváltása 1622-ben/^x

1. A dolgozatomban vizsgált irat, melyben Batthyány Ferenc 1622. február 24-én az akkor épp Budán tartózkodó Mehemet beglerbéget a kérésére elküldött Calendariumok és a kerestetett historias konju ügyében tájékoztatja, több irányból is új fényt vet a levélíró, a török és a levélben közvetítőként szereplő Bethlen Bethlehem/ Gábor fejedelem közötti, részben már ismert kapcsolatok mibenlétére és alakulására. Jelen közlés azonban csupán a szóban forgó könyvek azonosítására, illetve a feltételezett műnek a török-magyar kapcsolatok szempontjából fontosabbnak tartott részeinek kiemelésére tesz kísérletet.

2.1 A Calendariumra az anyag sajnálatos pusztulása miatt csupán egyetlen jelöltünk lehet. A Régi magyarországi nyomtatványok 2. kötete 1246. sz. alatt közli azt a jelenleg egyetlen példányban sem ismeretes, 1621 végére Kassán vagy Molerus, de még inkább Festus nyomdájában elkészült nyomtatványt, amely szóba jöhet, lévén, hogy egyéb, ebből az évből származó naptárt még utalásból sem ismerünk.

A "hadak járásakor" Batthyány könnyedén hozzájuthatott ahhoz a darabhoz, de az is elképzelhető, hogy esetleg saját nyomtatású művel van dolgunk.

2.2. "Az minemeő historias konjuat Ngod tőlönk keretet uolt, azt mi megh költök uolna, de Magjerul affele konjw nem

x A dolgozat hamarosan teljes terjedelemben is megjelenik. A szerző a levelet ennek során szándékozik közölni. / a szerk./

igen találtak köztünk kerestetek es azon leszek hogy meghöldgjem."

A levélnek e számunkra döntő fontosságú mondata olvasatom szerint a következő információkat tartalmazza:

1. A kért munka: történeti, történetírói könyv lehetett, nem pedig irodalmi alkotás, mivel a korban a "fikciós historia" fogalma alá tartozó műfajokat, az átfedést elkerülendő, összetett szavakkal vagy jelzős szerkezetekkel nevezték meg, mint pl. históriás ének, históriás énekes könyv, bibliai história, széphistória.

2. A munkának volt idegen nyelvű változata. /Magjerul...nem igen találtak köztünk/

3. Fordítása magyar nyelven elérhető. /kerestetek es azon leszek hogy meghöldgjem/

Ha a felfedezni vélt információkat elfogadjuk és összegezzük, akkor az mondható, hogy egy eredetileg idegen nyelven írott, de fordításban is létező történeti munkával van dolgunk, 1622-ben pedig egyetlen ilyen könyv létezett: az 1575-ös Heltai-féle Bonfini-fordítás.

3. A legmeggondolkodtatóbb kérdés azonban mégis az, hogy mit olvashat a címzett /ha egyáltalán valaha is megkapta a kért könyvet/ a szóban forgó műben magáról, saját történelmi szerepéről?

3.1. A reformáció történetírása /melynek alapműveiben Heltai német lévén a szokottnál tájékozottabb lehetett/ a töröknek a világrendben betöltött szerepéről a "Turca Dei flagellum" eszméjét vallotta. Eszerint a török Isten büntető akaratának végrehajtója, a Dániel -i jóslat /Dn 7/ szerinti 11., kis szarv, azaz a 4. birodalom utolsó eleme, akit - szerepének betöltése után -

maga Isten fog eltávolítani. A korabeli és a későbbi elnagyoltabb vélekedések szerint Luther tiltja a török elleni fegyveres harcot, mint felesleges és bűnös tevékenységet, s helyette az intenzívebb lelkiéletet javasolja. Valójában Luther véleménye a kérdésben az, hogy a társadalmi és lelki rendcsinálás után - Isten művét segítettő, Jézus dicsőséges második eljövételét meggyorsítandó - a török elleni harc, főként a világiak számára engedélyezett, sőt kifejezetten fontos, mivel ez az ellenség /az ördög teste/ akár le is győzhető.

3.2 Lássuk milyen módon jelentkezik ez a Batizira, Farkas Andrásra, Károly Gáspárra oly nagy hatást tevő gondolat Heltainál.

Heltai, sajátjának tekintett betoldásaiban mindig Luther alapos olvasójának bizonyul. A méltán leghíresebb, Bonfinitól független részben például, ezeket a szavakat adja a végrendelező Hunyadi János szájába: "El ne hadjátok a törekek ellen való hadakozást, hanem inkább véghözvigyétek. Eszt itéllyétek erősnek, állandónak, és dicsőségesnek lönni, ami megtarttya és megerősíti a tisztességet és az istenes vóltát. És úgy tarcsátok, hogy az igen kellemetes az Istennek... És ami éntőllem nem lehetett, tü óltsátok ki a török nevet, és aszt a dicsőséget megnyerjétek magatoknak."

A legmagvasabb feltételezések és vélemények azonban nem itt hanem a Vitéz János által kinyilatkoztatott jóslatban találhatók. Heltainak, egyelőre nem tudjuk milyen forrásból, tudomása volt arról, hogy Vitéz /az itáliai studiók gyakorlatát követve, Filarete/1400-1469/ "Irattato di Architettura" című művének a fejedelmi paloták belső díszítéseire vonatkozó előírásait megtartva/ az esztergomi érseki palota falain megfestette a

Szibillákat és a magyar királyok arcképcsarnokát. Stephan Gerlach 1573-ban arról tudósít, hogy a budai királyi palotában látta a magyar királyok ábrázolásait /"Die ungarische Könige schön aussgehauen"/. Vitéz János tehát a budaihoz hasonló, az olasz művészetben gyakori "uomini famosi" /híres emberek/ sorozatot valóban elkészíttette az 1460-as évek végén, nem Heltai kitálalt példabeszéde ez a részlet. Az azonban feltételezhetőnek látszik, hogy Bonfini fordítója bizonyos tényleg létező ábrázolásokat, talán a Filatere szerint szintén kötelező erény - ábrázolásokat azonosította tévesen a Mátyás utáni magyar királyokkal.

Heltai szerint ugyanis Vitéz Mátyás után is "megiratott egynehány ablakot", szám szerint négyet.

1. "Az első ablakban Mátyás király után iratta vala egy király képét, mintha egy király ülne egy zsedcel székbe behunt szömekkel, ki szunnadoznék, és kevés dolgot viselne az országnak dolgaira." /Dobzse László/

2. "A másik ablakon iratott vala egy király képét, és annak lábai alatt tüzet irtanak vala, mely környül embereket sitnek vala nyársakon" /II. Lajos: ikonográfiai tévedés az ikonográfiai tévedésben: Heltai szerint a Dózsa-féle parasztfelkelés leverése "szegény Lajos király" uralkodása alatt történt./

3. "A harmadik ablakra iratott vala két mezitelen embert, kik küsszedenek vala az magyari koronáért, mellyet az ő lábok alá megirtanak vala." /Szapolyai és I.Ferdinánd/

4. "A negyedik ablakba iratott vala egy haragos oroszlánképet; melly a földön fekszik vala, és két első lábának körmeiben tart vala egy koronás patyolatot. /Evvel a képpel azt jelen-

tené, hogy a török császár fogná elfoglalni az magyar királyi birodalomnak méltóságát, és hogy ~~az~~ kezdené birnyi mindvégig./ Ez utóbbi képről azonban a lapszéli jegyzetben épp az ellenkező olvasatot találjuk: "Eszt is jedzethette, hogy egy hatalmas k/irály/ támadandó volna, ki végre elrontandó volna a török birodalmát."

Heltai tehát végigkövetve a magyar történelmet saját koráig mindvégig a belső viszonyokra, a felkészületlenségre helyezi a hangsúlyt, úgy vélem Luther szellemében, a végkifejletet illetően azonban bizonytalan. Egyrészt a török birodalom örökkévaló hatalmát hirdeti, másrészt viszont, a jegyzetben és a Kolonyia-jóslatban annak közeli pusztulását is.

3.3 Úgy vélem Heltai néhol nem csak a török kérdésben meg lehetőszen flexibilisen állást foglaló Luther, de Kálvin vélekedését is magáévá tehette, aki tagadta a translatio Imperii létét, az egyház történetének a világtörténetbe beszorítható voltát, a Dániel-i jövendölés Krisztus utáni érvényességét, és a nem Istenben fundáltatott birodalmak, így a török birodalom örökkévalóságát. Csak az utóbbi tétel magyarázhatja a citált Kolonyia-jóslat és a főszövegnek teljességgel ellentmondó jegyzet szerepét, még akkor is ha a főszöveg /a praedestinatora való helyenkénti utalásoktól eltekintve/ elsősorban valóban Luther nyomait viseli magán. Mindez, Heltai változatos és állandó hitbeli fejlődését tekintve, - nem meglepetés.

4. Azt, hogy Mehemet beglerbég meglepetése mekkora lehetett, amikor Heltainak a török jövendőt helyenként egészen sötétre festő sorait elolvasta - nem tudhatjuk. Tudjuk viszont, Laskai Sándor közléséből, hogy utódai /a valószínűleg tényleg nagy meg rázkódtatást okozó szövegrészek ellenére/ a későbbiekben is ér-

deklődőnek mutatkoztak a magyarság múltját és saját jövődjüket illetően, éppen a magyar Bonfiniuson keresztül.

Laskai Sándor 1640 szeptember 13-i, Kis Komáromban keltezett levelében arról tájékoztatja Batthyány Ferenc fiát, Batthyány Adámot, hogy "a mohácsi szandzsák bég 18 lovassal maga folyó kocsin ülven Vid Benedekhez jött Laskó várába..., hogy Benedék vram az Magyar Bonfiniust törökwl tolmácsolná neki, mivel maga az bék nem igön magyar."

5. A levél elemzése, /ezúttal a középpontba állított kérdést lehetőségessé tevő vizsgálata nélkül, /és a tartalmi értelmezésre tett javaslatok - a visszavefithetőnek látszó későbbi, szintén nagyon izgalmas adat bevonásával együtt is - esetleg támadható együttest alkotnak. Ám szándékunk szerint nem is kívántunk mást tenni, mint egy konkrét emléket élesebb fénybe állítva érdeklődést kelteni a hódoltság-kori török-magyar kapcsolatok egy - mint láttuk - létező, de eddig kellően meg nem vizsgált szálának kutatása iránt, hivatkozva a Heltai által vallott, de már a korban elfelejtett igazságra: "A török - nem bolond."

A dolgozat 1987-ben az OTDK Kultúr- és Művészettörténeti szekciójában indult.

GÁCSI HEDVIG:

A XVII. SZÁZADI ERDÉLYI FŐÚRI PEREGRINÁCIÓS IRODALOM
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAIRÓL

Bevezetés

Hazai művelődéstörténetírásunk mindmáig adós a peregrinációs és általában a XVI-XVIII. századi utazási dokumentumok művészettörténeti vonatkozásainak, tanulságainak helyes és igényes értékelésével. Dolgozatunkban ebből a szempontból vizsgáltuk az egyetemjárások történetének egy fejezetét, a XVII. századi erdélyi főúri-nemesi peregrinációk anyagát, a képzőművészeti érzék alakulását figyelve.

Forrásként fölhasználtuk az instrukciókat, naplókat, omniáriumokat és levelezéseket, amelyek Bethlen Péter, Nadányi János, Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Bethlen Mihály és Teleki Pál utazása során keletkeztek.

A dolgozat három részből áll: az első fejezet a XVII. századi utazási emlékek elméleti megalapozottságáról szól, a másodikban az említett dokumentumok műtárgyi vonatkozásai szerepelnek, végül a harmadik fejezetben úgy értékeltük ezeket az adatokat, hogy - a forrásanyagot a kortárs németalföldi festészethez kapcsolódó dokumentumokkal kiegészítve - megpróbáltuk rekonstruálni a kor esztétikai értékrendjét, körvonalazni művészet és művész korabeli szerepét és megítélését, majd ebbe a "rekonstruált" értékrendbe beilleszteni a művészettörténeti vonatkozásokat.

I. Megfontolások a XVII. erdélyi utazási emlékek elméleti

megalapozottságáról

A XVII. század elejére Európa utazási irodalmának, úgy az egyes útleírásokat, mint az utazás elméletét tekintve gazdag öröksége volt. A humanista olvasóközönség számára érdekes olvasmányt nyújtó szövegek antológiákba rendezésétől kezdve, kifejezetten a peregrináció, a világlátás célját elméletileg is megfogalmazó munkáig a "biblioteca peregrinatium" tekintélyes gyűjteménnyé nőtte ki magát. Az utazás művészetté és tudománnyá vált, saját irodalma született /a németek ezt "Apodemik"-nek ill. "Reisekunst"-nak nevezik/. Ebből a gazdag és sokszínű irodalomból különösen nagy hatása volt Magyarországon a legnépszerűbb későreneszánsz utazáselméletnek, Justus Lipsius "Epistola de peregrinatione italica" című művének. Olyan jelentős hazai adaptációi születtek, mint Forgách Mihály "Oratio de peregrinatione et eius laudibus"-a és Frölich Dávid munkái /Medulla, Cynosura/.

Ennek a későreneszánsz hagyománynak a folytatóját a XVII. században a szakirodalom csupán az 1636-os Zrínyi peregrinációban ill. az ezt követő szintén itáliai katolikus utazásokban látja. A protestáns, főképp erdélyi akadémiai célú peregrinációt, ilyen szempontból érdektelennek és értékelhetetlennek tartja: nincs elméleti megalapozottsága, nem mutathatók ki utazáselméleti szakismeretek.

Tanulmányozva azonban az instrukciókat, amelyeket tulajdonképpen ugyanolyan utazáselméletnek tarthatunk, mint Lipsius "Epistola"-ja vagy Forgách "Oratio"-ja, számos gondolati párhuzamot fedezhetünk fel az említett munkákkal. Kapcsolódásuk, rokonságuk tehát nyilvánvaló. Ugyanakkor világosan fölfedezhető különbségük is. Míg a klasszikus utazáselméletek azt mondják, hogy az utazással lásd a világot, és közben tanulj is, addig

az instrukciók szerzői azt tanácsolják, hogy menj el tanulni és közben lásd a világot. Mindez az egyetemjárás gyakorlati indíttatásából és természetéből következő jellegzetesség. Ugyancsak ebből a gyakorlatias és hasznossági szemléletből következik az, hogy a művészet fölfedezése ezeknek az utazásoknak csak járulékos eleme lehetett. Ugyanakkor a vizsgált szövegemlékek /instrukciók, naplók stb./ adatai arról tanúskodnak, hogy a "Reisekunst"-nak "Kunst" oldalát is fontosnak tartották.

Ez a kettősség jól tükrözi Bethlen Gábor politikai és művelődéspolitikai törekvéseit is. Egyrészt a szervezett peregrináció kialakítását /a fejedelem határozott egyházpolitikai, belpolitikai elképzeléseinek megvalósításához jól képzett értelmiségre volt szüksége, éppen ezért az egyetemjárásnak új, pontosan meghatározott módját alakította ki/, másrészt a XVI. század végi Báthori udvar kultúrájának fölélesztését. Ezek a tényezők adhatták az első impulzusokat utazóink számára a képzőművészet iránti érdeklődéshez.

II. Művészettörténeti vonatkozások az utazási dokumentumokban

Az adatok részletes ismertetése a szűk keretek között lehetetlen vállalkozás. Összefoglalva csak azokat a jellemző adattípusokat soroljuk föl, amelyek vizsgálódási lehetőséget jelentettek számunkra. Elsősorban város- és épületleírások szerepelnek, ill. azoknak a képgyűjteményeknek, magánmúzeumoknak és festőműhelyeknek a megörökítése, amelyeket fölkerestek utazóink.

III. Művészeti érzék és esztétikai ízlés alakulása az utazási dokumentumokban

A műtárgyi vonatkozásokat áttekintve azt vizsgáltuk, mennyiben tükrözik az adatok mindazt, amit képzőművészetként érzékelhettek az utazók, ill., hogy miként adtak erről számot.

Először figyelmeztetünk arra; téves az a kiindulópont, amely egy bizonyos kor művészetszemléletét és esztétikai, izlésbeli színvonalát egy későbbi kor értékrendje alapján ítéli meg. Ugyanígy hiábavalóság olyan ismereteket számonkérni, amelyek nem elemei a kor műveltségének. Csakis ilyen értelmezésből született meg az alábbi, egyértelműen elítélő vélemény a XVII. század művészet iránti érdeklődéséről: "...a műalkotás /.../ rendszerint a raritással, a kuriózzummal keveredik, s ritkán beszélhetünk az igazi műérték felismeréséről, még ritkább az izlésen alapuló különbségtéves. Raritás vagy műtárgy leírásában egyazon sztereotípiák keverednek, az értékmérő pedig a vulgárisan értett valóság-hűség, illetve az anyagi érték: ez és ez azért szép, azért értékes, mert ennyit és ennyit ér pénzben kifejezve/.../ A műtárgyleírásokban hiányzik az esztétikai érték és a szerzőség tudata, az alkotót akkor sem nevezik meg, ha ismerik."
/Kovács Sándor Iván/

Vizsgálódásunkban azonban abból kell kiindulnunk, hogy az utazási dokumentumokból a kor értékrendje rekonstruálható, így az adatok más megvilágításba kerülnek, másképpen értékelhetők. Úgy kell értelmeznünk ezeket, mint a kor esztétikai értékeinek, izlésének közvetítőit számunkra.

A raritásgyűjteményeket illetően feltételezhetjük, hogy létrehozóik /fejedelmek, tudós professzorok / értékesnek és szépnek találtak minden olyan tárgyat, amelyet kiállítottak egy-egy ilyen kunstkammerben vagy házi múzeumban. És ha az erdélyi utazók mindezt hálás közönségként megcsodálták, sőt ha

ilyen példák ösztönző hatására saját ritkaság- vagy régiséggyűjtemény felállításába fogtak, ez nem műveletlenségüket jelenti. Egyszerűen lépést tartottak a kor divatjával, izlésével.

A peregrinációk nyomán éppen a XVII. század végére tehető a "múzeumi gondolat születése" Erdélyben, európai mintára a főúri palotákban fokozatosan kialakultak a "ritkaságok házai", a professzori lakások dolgozószobáiban pedig a "múzeumok".

A másik pregnáns kérdésről, a szerzőség tudatról ill. művészet és művész korabeli szerepéről és megítéléséről tanulságos volt néhány, a németalföldi festészethez kapcsolódó forrást tanulmányoznunk. Ezek részletes ismertetésére ismételten nem vállalkozhatunk, de röviden vázoljuk vizsgálódásunk eredményeit. A dokumentumokból kitűnik, hogy a festészetnek funkcionális szerepe volt a korban. A festők nem a művészetért alkottak, munkáik bár mások környezetének szépítésére és gyönyörködtetésére születtek, ezt ugyanolyan szolgáltatásnak tekintették, mint bármelyik más cén termékeit, művész és közönség kapcsolata pusztán üzleti jellegű volt. A kép témáját, nagyságát a megrendelő izlése diktálta, értékét pedig az határozta meg, hogy mennyi munka van benne, milyen a kivitele, illetve, hogy mennyire hasonlít valóságos modelljéhez amit ábrázol. A "szerző" személye gyakran háttérben marad, a vásárlónak nem fontos ki készítette a képet, csupán számára elfogadható legyen. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy utazóink is megcsodálták a ritkasággyűjtemények szép és "artificiosus" képeit, de a szerző nevét nem jegyezték föl; legtöbbször azok sem tudták ezt, akik kiállították saját múzeumukba.

Végezetül a peregrinációknak egy más szempontból fontos művészettörténeti vonatkozásáról szólunk. Néhány, az erdélyi

reneszánsz anyagi kultúrájával foglalkozó tanulmány megemlíti, hogy a kastélyokat, polgárnázakat díszítő kárpitok, szőnyegek, ötvöstárgyak nagyrészt külföldről, Nyugat-Európából származtak, "szállítói" pedig sok esetben peregrinusok voltak. Ennek azért is kell nagy jelentőséget tulajdonítanunk, mert néhány hazahozott könyv és ötvöstárgy díszítése megjelenik másutt is, beke-
rül a hagyományos motívumkincsbe.

Célkitűzésünk a XVII. századi erdélyi főúri peregrinációs iro-
dalom művészettörténeti vonatkozásainak, tanulságainak értéke-
lése volt. Megpróbáltuk ezt úgy teljesíteni, hogy a művészet
iránti érdeklődésnek minél több összetevőjét föltárjuk. Vázol-
tuk azt a szellemi-kulturális környezetet, amely az első impul-
zusokat adhatta az utazóknak, ill. azt a környezetet, ahol
újabb művészeti hatások érték őket. Ezek szolgáltak háttérként
anhoz, hogy a peregrinációs dokumentumok művészettörténeti vo-
natkozásait megfelelően értékelhessük. Vizsgálódásunk során
nem foglalkozhattunk minden kérdéssel részletesen, sőt ki is
maradtak bizonyos problémák /pl. a felekezeti elfogultságnak,
mint a képzőművészet iránti érdeklődés egyik lehetséges té-
nyezőjének vizsgálata/. Mindezek talán a dolgozat kibővített
változatában helyet kaphatnak.

BARTA ZSOLT:

A SZOVJET DIPLOMÁCIA TÖREKVÉSEI A GENOVAI KONFERENCIA
ELŐTT /1920-22./

Az első világháború után Európa jelentős része az antant szövetség érdekszférájává vált, amelyet a győztesek a hatalmi érdekek ütköztetése során osztottak fel. Franciaország első-sorban kontinentális politikát folytatott a 20-as évek elején. Hatalmi befolyása ekkor kiterjedt a közép-kelet európai térség nagy részére. Párizs a hegemoniájába tartozó államoknak kettős feladatot szánt. Egyrészt Németország ellensúlyozására, Szovjet-Oroszország irányában pedig a szocialista forradalom tovaterjedésének megakadályozására kívánta felhasználni őket.

Anglia ugyanakkor ellensúlyozni kívánta Franciaország nagyhatalmi törekvéseit. Ennek érdekében támogatta a versailles-i szerződés felülvizsgálását kérő Németországot, illetve nem zárkózott el a bolsevik kormánnyal történő kapcsolat kialakításának lehetőségétől sem.

1918 után a levert Németország nagyhatalmi szerepén kívül, jelentős területeket, nagyszámú lakosságot veszített, gazdasági és politikai téren súlyos válságba került.

Olaszország kihasználva a győzelem adta lehetőségeket újabb pozíciókat szerzett a mediterrán térségben, északon és keleten határait szomszédjai rovására bővítette. Féltékenyen figyelte a francia hegemonia növekedését, támogatva az angol ellen lépéseket.

Az USA, a háború nagy haszonélvezője, a 20-as években látszólag elfordult az európai politikától. Valójában diplomatái ott ültek, mégha nem is hivatalos minőségében a háborút követő

versailles-i békerendszer következetlenségeit felszámolni kívánó konferenciák termeiben, vigyázva Amerika érdekeire.

Szovjet-Oroszország számára ezek voltak a legjelentősebb államok, amelyekkel kapcsolatot kellett létesíteni. 1921-re véget ért mind a polgárháború, mind az intervenció. A bolsevik kormány megértette, hogy a nyugati kihívásoknak csak a katonai színezte halványult el. Tisztában volt azzal, hogy az ország gazdasági csőd szélén áll, melynek helyreállítását csak egy konszolidált belső és külső helyzet garantálhatja. Biztosítani kellett a határok stabilitását, és az intervencióban résztvevő államokkal békét kellett kötni. A moszkvai kormány a lerombolt gazdasági életet a NEP reformjainak bevezetésével kívánta helyreállítani. Az országban teret engedett a piacgazdálkodás bizonyos elemeinek, a kapitalista tőkét a gazdasági koncessziók megadásának a lehetőségével kívánta becsalogatni, és tervezte nagyszegű kölcsönök felvételét is.

A Külügyi Népbiztosságnak egy olyan külpolitikai irányvonal kialakítására kellett törekednie, mely stabilizálja az ország külső helyzetét, és előteremti belső helyreállítását is.

Ennek megvalósítását jótékonyan befolyásolta, hogy 1920 január 16-án az antant államok megszüntették a Szovjet-Oroszország elleni blokádot. Ez azonban csak előfeltétele, de nem kizárólagos garanciája volt a kapcsolatok kialakításának. A kapitalista országok részéről megmaradt a félelem, a bizalmatlanság, az idegenkedés táplálta diszkrimináció Moszkva irányában. Ugyanakkor köztudott az is, hogy a bolsevik hatalom értékrendszere a nyugati értékrendszerek teljes tagadásán alapult.

A diplomáciai tapogatózások járható ösvényét a gazdasági kapcsolatok felvétele jelentette a nyugati országokkal. A Kreml

első lépesei Anglia irányában történtek. A gazdasági tárgyalások L.B. Kamenyev a Moszkvai Szovjet elnöke és D. Lloyd-George miniszterelnök között kezdődtek. A bolsevik kormány Lenin nyomására visszahívta Kamenyevet és helyette L.B. Kraszint a Kereskedelmi Népbiztosság elnökét bízta meg a tárgyalások folytatásával. Kamenyevet azért váltották le, mivel nem gazdasági tárgyalásokat, hanem kommunista propagandát folytatott. Lenin azt írja 1920. július 10-én egy Csicserinhez és Kamenyevhez címzett levelében: "Angliába csak "kereskedőt" kell küldeni....Nem 1918-at írunk. Erre itt van a Komintern." G.V.Csicserin a külügyi népbiztos Leninről írott visszaemlékezéseiben megjegyzi, hogy a kommunisták többségének nehéz volt áttérni a földalatti konspiratív tevékenységről a hatalom tényleges gyakorlásához. 1921 március 16-án Londonban aláírták a mindkét fél számára előnyös gazdasági szerződést. A megállapodás a kölcsönös gazdasági előnyökön kívül, a bolsevik rendszer "de-facto" elismerését, illetve állandó gazdasági képviselőket jelentett Moszkva számára. Lloyd-George az "Is it peace?" c. művéből kiderül, hogyan vélekedik a szerző az orosz kapcsolat felújításáról.

"Itt az idő, hogy megértsük, a bolsevik rendszer hosszú életű függetlenül attól, hogy szimpatikus-e vagy nem...Oroszországgal számolni kell. Minél gyorsabban vállaljuk e tény elismerését, annál stabilabb békét köthetünk."

Majd ezek után aláhúzza, hogy az USA ugyan megengedheti magának, hogy Oroszországgal nem kereskedik, de ez megengedhetetlen Anglia számára.

Karl Radek a Pravda 1921 december 27-i számában a megállapodás aláírását a szigetország részéről a francia hegemonia blokkolására irányuló angol lépések egyikeként értékelte. Kraszint a

következőt írja a "Voproszi vnyesnyej Torgovli" cikkgyűjteményében: "Az angol kereskedelmi szerződés jeladás volt Európa többi országa számára..." azaz, hogy Anglia reális tényezőként kezeli Oroszországot, és elindult Moszkva irányában a kétoldalú gazdasági szerződés útján.

Május 6-án született meg a német-országi gazdasági szerződés, mely jellegében hasonló volt az angol-országi egyezményhez. Berlin "keleti orientációját" Szolovjev egykori cári diplomata, aki később a Külügyi Népbiztosság munkatársa, így jellemzi a visszaemlékezéseiben: "A háborús vereség után magától érthetően egy Párizs ellenes külpolitikai irányvonal kezdett kialakulni Berlinben. A külügyminisztérium diplomatái az egykor még Bismarck által kijelölt úton indultak meg Oroszország felé." A Times január 7-i száma a brit és a német diplomácia Moszkva irányában tett lépései között kapcsolatot vél felfedezni nem is alaptalanul.

Lord D. Abernethy berlini angol nagykövetség naplójának 1921 szeptember 30-i bejegyzése W. Simons német külügyminiszter egyik beszédét idézi. Kiderül belőle, hogy a köztársaságnak nincs miért vetélkednie Albionnal. Immár nem rendelkezik sem flottával, sem gyarmatokkal. Anglia az ország helyreállítását kívánja, míg a franciák ezt ellenzik. "Ezért Németország számára a legjobb politika a nagy angol-szász országokkal történő együttműködés, mely keretében részt vehet Oroszország helyreállításában biztosítva saját fejlődését." - olvashatjuk D. Abernethy naplójából. A weimari köztársaság az orosz koncessziós tőkebefektetések hasznából kívánta jóvátételi kötelezettségeit fizetni, jegyzi meg a Times 1922 I.7-i száma. Németország után 1921 végén és

1922 elején Norvégia, Ausztria, Olaszország, Dánia és Csehszlovákia írt alá a proletárországgal a "de-facto" elismerést is jelentő gazdasági szerződést.

Voltak azonban sikertelen kezdeményezései is a bolsevik diplomatáknak. A világháború előtt Pétervár és Párizs szövetsége Németország ellensúlyozásán alapult, s ennek érdekében a harmadik köztársaság hatalmas összegekkel is támogatta a cári rendszert. E tőke jelentős részben, ahogy Polányi Károly is megjegyzi, politikai hitel volt, mely folyósítását Franciaország Németországtól való félelme inspirálta. A 20-as évek elején a franciák nem szántak semmilyen szerepet a bolsevik rendszernek biztonságuk garantálásában. A franciák egy olyan európai szövetségi rendszer kialakításán dolgoztak, melyben azon államok részvételével számoltak, akik szintén félték Németország megerősödésétől. A szövetség vezető államának szerepét Párizs magának kívánta fenntartani. E rendszerben a "Quai d'Orsay" jelentős szerepet kívánt szánni a szigetországnak, míg Oroszországra nem volt szüksége.

A bolsevik rendszerrel elsősorban csak a cári, és az ideiglenes kormány által felvett kölcsönök törlesztése függvényében volt hajlandó tárgyalni. A lerombolt szovjet gazdaság következtében Moszkva ha akart sem tudott volna fizetni, viszont égetően szüksége volt nyugati hitelekre.

Az USA a kapcsolatok helyreállítását 1921 március 25-i jegyzékében, még mindig gyökeres változásokhoz kötötte, mely egyben a kapitalizmus restaurációját jelentette. Voltak más akadályai is az érintkezések felvételének. C.E.Hughes külügyminiszter a New York Call 1921 április 18-i számában az oroszok fizetéseképtelenségére hivatkozva utasítja el a tárgyalások

felvételét, hangot adva egyben politikai bizalmatlanságának a "Kreml" irányában. "Az ipar helyzete nagyon súlyos, a szegénység olyan nagymérvű, a nép annyira éhezik, hogy Oroszország jelenleg gazdasági pusztaság. Áruigénye hatalmas, de vásárlóképessége jelentéktelen. ...a kereskedelem...felújítása semmiféle hatással nem volna az USA iparára... A jelenlegi orosz kormány mindenféle politikai és gazdasági kapcsolatnak az akadályá."

A "Fehér Ház" ellenszenvvel figyelte az angol-orosz közeledést. A washingtoni britt követ lord Curzon külügyminiszternek küldött titkos jelentésében leírta, hogy H.C. Hoover amerikai külkereskedelmi miniszter egyik márciusi beszédében óva intett az angol példa követésétől. Kijelentette miszerint épp ennek következtében tolódt ki a szovjet rendszer bukásának időpontja.

Szovjet-Oroszország és a nyugati világ kapcsolatfelvétele némely nehézségére utaltuk már, így például a több milliárdos orosz adósság kérdésére, a bolsevik kormány fizetéseképtelenségére. További problémákat jelentett az a tény, hogy a Külügyi Népbiztosság intézménye a kialakulásának elején tartott. G.V.Csicserin apparátusának munkáját még 1921-ben is nehezítette a káderkérdés megoldatlansága. Maga a meglévő személyi állomány sem volt állandó. A.A.Joffe 1921 március 15-én Leninhez intézett levelében amiatt panaszkodott, hogy politikai és kivált a diplomáciai munkában szerzett nagy tapasztalata ellenére a párt K.B. egyik munkáról a másikra dobálja. A külügyi szolgálatra érkező, szakértelemmel alig rendelkező szovjet diplomaták helyzetéről A.Lezsava külkereskedelmi népbiztoshelyettes a Pravda 1921 július 14-i számában megjegyzi, hogy kevés információval rendelkeztek és helyzetük jogilag rendezetlen.

A nyugati kormányok a szovjet állam irányából ható forradalmi propaganda tevékenység következtében, a bolsevik kormány küldötteire gyanakvással tekintettek. Egyes nyugati politikusok nem is választották szét a moszkvai adminisztráció és a Komintern munkáját, amely következtében saját logikájuk eredményeként joggal láthattak minden szovjet diplomatában világforradalmat hirdető forradalmárt. A Moszkva irányából érkező kommunista propagandával kapitalista országok komolyan számoltak. Ezt bizonyítja az is, hogy az általunk tárgyalt korszakban, szinte minden a szovjet kormánnyal aláírt gazdasági szerződés tartalmaz olyan cikkelyt, melyben a szerződő felek lemondanak az egymás ellen folytatott propagandáról. Ez azt jelentette, hogy a bolsevik kormány hivatalos szinten nem fejtethet ki agitációt a vele szerződőkkel szemben. Ez állami szinten nem is volt érdeke a forradalmi vezetésnek, hisz a NEP részben a remélt sikeres külgazdasági tevékenységre épült. Lenin már az angol-orosz szerződés előtt óvja Kamenyevet attól, hogy kommunista propagandát folytasson kereskedelmi tárgyalások helyett. "A leleplezések itt károsak." - írta Lenin 1920 július 10-i levelében. Tehát ő már ekkor az állam külügyi és a Komintern nyugat-európai agitációs tevékenységének megkülönböztetésére hívott fel. A bolsevik diplomaták külföldi posztjaikon mindenek előtt a bolsevik állam érdekeit képviselték. Ez derül ki a moszkvai német képviselet 1922 március 6-i leveléből, melyet a berlini külügyminisztériumba küldött. "...az esetek nagy többségében, amikor az oroszok Németországba utaznak hivatalos ügyben nem fenyeget a bolsevik propaganda veszélye. Aligha lehet feltételezni, hogy azok akik hivatalosan utaznak Németor-

szágba agitációval foglalkoznak. E célra azokat a kommunistákat jelölik ki, akiket a Komintern irányít illegális utakon hozzánk". A Komintern függetlenül attól, hogy Moszkvából irányították tevékenységét, nemzetközi munkásszervezet volt, mely nem tartozott a szovjet állami szervek felügyelete alá. Így a forradalmi kormány szerződése sem terjedtek ki rá. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a bolsevik kormány egyes tagjai a Kominternben is jelentős funkciót töltöttek be. Így például Lenin és Trockij is. Ez zavaró tényező lehetett a külkapcsolatok alakulásánál, legalább is ez derül ki a külügyi népbiztos leveléből.

Csicserin 1921 október 15-i Leninnek küldött levelében leírja, hogy bizonyos körülmények következtében romlott az ország külpolitikai helyzete. Több olyan intézkedést javasolt, mely véleménye szerint javítaná az állam külső helyzetét, így pl.: Lenin és Trockij kilépését a Komintern V.B.-ből, a szovjet kormány egy nyilatkozatát, amellyel elismeri a cári Oroszország adósságait stb. A javaslat Komintert érintő részét Lenin elutasította, míg az adósság kérdésében nem zárkozott el.

Moszkva látva, hogy a nyugati kapcsolatok kiszélesítése bizonyos akadályozó tényezők következtében lassan halad, 1921 október 28-án jegyzéket juttatott el a legfőbb antant államokhoz. Ebben közölte, hogy kész elismerni a cári kormány 1914-ig felvett kölcsöneit, feltéve ha kedvező lehetőséget kap e követelések teljesítésére. A külföldi tőke becsalogatása érdekében biztosította a nyugati vállalkozókat befektetésük jogi védelméről, s elfogadható profitot is ígért. Végül a vitás kérdések megoldása érdekében, egy nemzetközi konferencia összehívására tett javaslatot. Elképzelhető, hogy e jegyzék is motiválhatta

Lloyd-George-t, aki novembertől kezdve egy kontinentális gazdasági konferencia összehívását szorgalmazta. Ezen több probléma felvetését tervezte. Így Oroszországnak az európai népek közö₂ségébe történő visszaillesztését, az adós államok adósságainak végleges megoldását, a német jóvátételek csökkentését, a kontinens gazdasági életének helyreállítását. Az antant Legfelső Tanácsa 1922 január 6-án Cannes-ban gyűlt össze, hogy elfogadja a konferencia tervét, véglegesítse annak napirendjét, helyét, időpontját. A harcias francia politikai körök bojkottálni szerettek volna a kontinentális konferenciát. A szigetországi miniszterelnök a zsarolás, az ígéretés és az engedmények eszközeit bevetve elérte párizsi kollégája, Briand támogatását. Franciaország kardcsörtető körei Briand engedményeiben külpolitikai meghátrálást láttak, ezért őt leváltva R.Poincarét bízták meg kormányalakítással. Az új miniszterelnök nem léphetett vissza elődje ígéreteitől, mégha az is volt a véleménye a tervezett konferenciáról, hogy az "ugrás a sötétbe". A cannes-i tanácskozás dokumentumaiból kiderül, hogy február végére vagy március elejére terveztek összehívni egy konferenciát Genovába. A határozatban szó van nemzetközi hitelek kötelező elismeréséről, visszafizetéséről, felvételéről. Minden államnak szuverén jogaként ismerték el, hogy olyan tulajdonrendszert alakítson ki, amelyet kíván. Korábban államosított idegen tőkék kárpótlását követelték az államosító hatalomtól. E határozat elfogadása volt a belépő a tervezett konferenciára, melyre a Szovjet-Oroszországot és Németországot is meghívták. A cannes-i konferencia a brit diplomácia nagy győzelme volt, míg a franciák deffenzívába vonultak. A Manchester Guardian 1922 január 3-i száma

megjegyzzi: "Franciaország előtt két út van. Vagy a kardcsörtet-
tő politika folytatása és a teljes elszigeteltség, vagy a meg-
egyezés, s részvétele Európa helyreállításában." Az elszigete-
lődés lehetősége nem sok jóval kecsegtetett az új kormány szá-
mára. Ennek ellenére Poincaré jó érzékkel vette észre, hogy a
nem óhajtott konferencia kimenetelét befolyásolni tudja. Feb-
ruár 25-re a francia miniszterelnök angol kollégáját Boulogne-
ba találkozóra hívta, ahol szinte szerepcsere történt. Ezúttal
Poincaré diktált. Lloyd-George belement, hogy nem érintik a
nemzetközi szerződések és a jóvátételi problémák kérdéseit.
Szovjet-Oroszországnak pedig el kell ismernie az adósságait,
mivel enélkül nem vehet részt a konferencián. A konferencia dá-
tumát április 10-re módosították.

Moszkvában külpolitikai sikerként könyvték el a meghívást.
A felkészülést azonnal megkezdték. Megalakították a Külügyi Nép-
biztosság genovai előkészítő bizottságát, melynek G.V. Csicserin,
M.M.Litvinov, A.M.Lezsava, N.N.Kresztyinszkij, G.J.Szokolnyikov,
A.A.Joffe, L.B.Kraszín, G.M.Krizsanovszkij voltak a tagjai. A cso-
port gazdasági és politikai kérdések feldolgozásával foglalkozott.
Tevékenységük kiterjedt a koncessziók terveire, a leendő kölcsö-
nök visszafizetésének garanciáira, módozataira, az intervenció
és polgárháború okozta károk ellenköveteléseire. 1922 január 27-
én az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén ki-
jelölték a Genovába utazó delegáció tagjait. Lenint választot-
ták a delegáció elnökének, ő ezt betegségére hivatkozva nem
vállalta. Helyét Csicserin töltötte be.

A Kreml kidolgozta a bolsevik küldöttség tárgyalási stratégiá-
ját és taktikáját. A stratégia fő céljai a gazdasági kapcsola-
tok további szélesítése, az ország jogi elismertetése a béke-

szerződések aláírása keretében. A delegáció programjával kapcsolatban Lenin kijelentette, hogy kizárólag "kommunista programmal" fellépni értelmetlenség, mivel nem ideológiai vita megvívása a küldöttség feladata. Olyan pontokat iktattak be a programba, melyek közös elemeket bizonyos tőkés nézetekkel: pl. az összes adósság nullálása, a versailles-i szerződés felülvizsgálata, kedvezményes kölcsönök folyósítása stb. Taktikai téren számítottak arra, hogy a burzsoá államok eleinte egységes tömböt alkotnak ellenük, ezért kétoldalú tárgyalásokkal kívántak részt ütni e látszólagos egységen.

A bolsevik delegáció 29-én indult el Rigán keresztül Berlinbe. Április elején tárgyalásokat folytatott a német kormánnyal, melyek eredmény nélkül értek véget. Később azonban épp ezek a tárgyalások nyújtottak alapot a rapallói szerződés aláírásához. Németországból 6-án érkeztek a szovjet diplomaták Genovába, ahol 10-én megkezdődött az "oroszk kérdés" megoldásának egyik fontos fejezete.

TOMKA BÉLA:

AZ 1931-ES NÉMET BANKVÁLSÁG^X

A világgazdasági válság idején a fejlett ipari országok között Európában a leghevesebb bankválság Németországban játszódott le, melyhez mélységében csak az egyesült államokbeli hasonlítható. Ez a tény önmagában is érdekessé teszi a válság, s következményeinek vizsgálatát.

A német bankválságnak azonban különös jelentősége van számunkra abból a szempontból is, hogy a pénzügyi problémák áthidalására Németországban alkalmazott módszerek nagyban hatottak a közép-kelet-európai országok, köztük hazánk pénzügyi életére, gazdaságpolitikájára is.

A gazdasági válság és a bankválság közötti kapcsolat nyilvánvaló. A hitelválság kialakulására azonban ez még nem nyújt megfelelő magyarázatot, hiszen nem minden a gazdasági válság által érintett országban következett be ez /ld.:pl. Anglia, Franciaország/. A hitelkrízis Németországban a bankrendszer strukturális gyengeségén nyugodott. A XIX. században a német bankok fő feladata az ország iparosításának finanszírozása volt. Ezért ezek a kereskedelmi, betét- és beruházási bankok egy kombinációját hozták létre /Universalbank/, amely bank-típus a világháború utáni időszakban is jellemző maradt, annak ellenére, hogy sikeres munkájának előfeltétele a jelentős saját tőke volt, amit a háború és az infláció megsemmisített.

A világháború és az inflációs időszak után a hazai tőkeállomány nagy részének megsemmisülése s a növekvő tőkeigény

következtében a tőkeellátottság és tőkeigény között erős feszültség alakult ki Németországban.

Ez volt az alapja a meginduló nagyarányú tőkeimportnak. A külföldi hitelek bevonását megkönnyítette, hogy a nagy kereslet következtében Németországban átlagosan a külföldi kamatok kétszeresét fizették. A külföldi pénzek beáramlásának eredményeként Németország kereskedelmi adóssága 1930 végén 25,6 milliárd RM-ra rugott. Az ország nettó adóssága 15,9 milliárd RM volt. A hitelek nagy részét közvetlenül a gazdaság kapta, a fő hitelező az Egyesült Államok és Hollandia volt. A külföldi hitelek ilyen jelentős bevonásával, a világháború előttihez képest nagyban csökkent a bankok tőkestruktúrájában a saját tőke aránya. A berlini nagybankoknál 1913-ban 1:4, 1929-ben már csak 1:15,5 volt ez a mutató.

Az idegen tőkén belül nőtt a külföldi tőke részesedése. A külföldi adósságok nagy része /14,8 milliárd RM/ rövid lejáratú hitelként került Németországba, amelyekben az átlagosnál is nagyobb /1929: 40 %/ volt a külföldi hitelek aránya.

Az említett körülmények, vagyis a saját és idegen tőke romló viszonya, az idegen tőkén belül a rövidlejáratú hitelek magas aránya, s az ezen belüli igen magas külföldi részesedés nagy likviditási követelményeket támasztott a bankokkal szemben, amelyeknek azok nem feleltek meg. Ennek egyik fő oka a növekvő konkurenciaharc volt. A világháború után folytatódott a német hitelrendszerben a háború előtti időszak tendenciája, a jogi és szervezeti különbségek fennmaradása, de a gyakorolt üzletágak szinte teljes egybemosódása. Ez is alapot adott a bankrendszer túlfejlettségéhez, amely a versenyt fokozva, s a költségeket növelve a likviditás és rentabilitás egymásnak

ellentmondó követelményei közül egyre inkább az utóbbit az előbbi kárára elsőbbséget biztosító üzletpolitika kialakulásához vezetett. A fenti folyamatok eredménye a német bankéletnek a politikai eseményektől való erős függősége volt. A világgazdasági válság kitörése után azonban a német belpolitika életében polarizálódás indult meg, amely a külföldi hitelezők körében nyugtalanságot keltett. Az 1930. szeptember 14-i választások után nagy ütemben megindult a külföldi kölcsönök kivonása. Ez tovább gyengítette a válság reálfolyamatai következtében már egyébként is meggyengült német bankokat. A bankok nem tudtak követeléseik leépítésében lépést tartani a veszteségekkel /követeléseik befagyása, értékpapírállományuk értékcsökkenése stb./.

A német bankrendszer gyengeségeit a Creditanstalt osztrák nagybank bukása hozta felszínre. Ez 1931. május 11-én került nyilvánosságra. A nemzetközi pénzvilágban fokozódott a bizalmatlanság, s szinte a Creditanstalttal egyidőben vonták meg a hiteleket a korábbiaknál nagyobb mértékben a német nagybankoktól. A májusi osztrák bankpánikkal egyidőben a német gazdaságban is nyilvánosságra kerültek egyes nagyvállalatok /Nordstern, Karstadt/ fizetési nehézségei. Ezek, s a német belpolitikai élet fejleményei júniusban tovább fokozták a hitelfelmondásokat. A jegybank számára rendkívül kritikus helyzet alakult ki. Németország e szorult helyzetének orvoslására tette Hoover amerikai elnök június 20-án jóvátételi moratóriumjavaslatát, aminek pozitív hatását azonban a francia ellenállás nagyrészt megsemmisítette.

A Reichsbank nem tudott számottevő külföldi kölcsönhöz jutni, így nem maradt más választása, mint a hitelrestrikció, ami

azonban az adott helyzetben szükségszerűen bankösszeomlásokhoz vezetett. A "gát" a Danatbank esetében szakadt át. Az egyik legnagyobb német bank csődje július 13-án bankpánikhoz vezetett. A kormány által a következő két napra elrendelt bankszünnap természetesen nem volt hosszú ideig fenntartható.

A bankválság megoldása nem volt lehetséges a külföldi fizetőforgalom korlátozása, a kötött devizagazdálkodás bevezetése nélkül, hiszen a külföldi pénzek kiáramlásának megszűnését a bankpolitikai eszközök - mint ez az elmúlt hónapokban bebizonyosodott - nem tudták biztosítani. A devizaügyleteket a több lépcsőben bevezetett szabályozás során engedélyhez kötötték, a devizát kényszerárfolyamon be kellett szolgáltatni a Reichsbanknak stb. A kötött devizagazdálkodással a német valuta egy külső és egy belső valutára szakadt. Ez elvileg lehetővé tette volna a deflációs politika megszüntetését, amit azonban a Brüning-kormány nem ismert fel.

Július 20-tól a fizetési és váltóforgalom korlátozásait négy fokozatban enyhítették, illetve szüntették meg /augusztus 5-re/. Annak a veszélynek a kiküszöbölésére, hogy a gyengének tartott bankokból a többibe utalják át a betéteket, s így azok fizetése képtelenné válnának, létrehozták az "Überweisungsverband E.V."-t. Az egyesülés tagjainak egymás közötti kötelezettségeire vette át a jótállást e szervezet. Nagyobb jelentősége volt az Akzeptbank A.G. megalapításának. Ennek feladata volt, hogy a nehézségekbe került hitelintézeteknek pótlólagos hitel-lehetőséget nyújtson. Ezt a Reichsbank által egyébként el nem fogadott váltók diszkontképessé tételével érte el. 1931 végéig az Akzeptbank 1625 millió RM támogatóhitelt nyújtott. A válság nyilvánvalóvá tette a német bankrendszer intézmény-

rendszerének gyengeségeit. A kormány téves információkhoz jutott, ami gátolta a megelőző intézkedések meghozatalában. Ennek megismétlődése megakadályozására szolgált többek között a bankfelügyelet, amelynek két alapvető intézménye volt: a Kuratorium für das Bankgewerbe és a Reichskommissar für das Bankgewerbe. A széleskörű jogokkal felruházott bankfelügyeleti szervek feladata volt a bankrendszer figyelemmel kísérése; az összgazdasági szempontok érvényesítése a bankügyben; az eredetileg a kormány szándékában álló széleskörű bankszervezések előkészítése; a nagybankok - elsősorban a Danat és a Dresder Bank - problémájának rendezése.

A közjogi hitelintézetek problémáit a takarékpénztári reform volt hivatott orvosolni.

A kormány és a Reichsbank számára egyaránt a legkényesebb probléma a külföldi pénzek kiáramlásának megakadályozása volt. A kérdés politikai vetületei következtében a stillhalte-szerződés megkötését kormányközi tárgyalásoknak kellett megelőzniük. Az augusztus 12-13-án Baselban aláírt stillhalte-megállapodás végső soron az erősebb pozícióban lévő hitelezők kívánságait tükrözte, de már a következő évi meghosszabbításán sikerült a német félnek számos könnyítést elérnie. A nagybankok szanálása során a Reichsbank számottevő érdekeltséghez jutott azokban.

A válság egyik legfeltűnőbb következménye a bankok számának csökkenése volt. Egyaránt csökkent a saját és idegen tőke nagysága a bankoknál. A rövidlejáratú hitelek kivonása és a stillhalte-egyezmények következtében a passzívák esedékessége javult.

A likviditási kvóták a magánhitelbankoknál 1932-re a két évvel korábbihoz képest alig változtak. A bankok az állam, illetve a

Reichsbank segítsége nélkül nem tudták volna hatalmas veszteségeiket elviselni. A segítségnyújtás összege 893 millió RM volt, aminek nagy részét azonban a segélyezettek valamilyen formában visszafizették.

Az állam ilyen erős közvetlen gazdasági szerepvállalása azelőtt ismeretlen volt. A Brüning-kormány szanálási akcióit mind a jobb, mind a baloldal élesen támadta. Ezek az ellentétes oldalról jövő támadások azt sejtetik, hogy a bankválság elsősorban a gazdasági válság éleződésén keresztül hatott a német belpolitikai életre, ezzel járult hozzá a weimari köztársaságban való mindkét oldalon megfigyelhető bizalomvesztéshez, s így végső soron bukásához.

+ + + + +

A dolgozat az idevágó német nyelvű szakirodalom összefoglalásán alapul.

x A dolgozat 1987-ben az OTDK Politikai Gazdaságtan szekciójában indult.

HORNYÁK CSABA:

KÍSÉRLET KÁRPÁTALJA BIRTOKBAVÉTELÉRE

/1938 november/

A magyar politikusok a trianoni béke megkötésének pillanatától törekedtek a béke diktátumainak megváltoztatására, elsősorban a területi revízióra. Az már a huszas években nyilvánvalóvá vált, hogy a kialakított politikai határokat csak a Párizs környéki békerendszer másik súlyosan érintett államával, Németországgal együttműködve lehet megváltoztatni. A harmincas években Hitler hatalomra jutása után az egyre agresszívebbé váló német külpolitika új reményeket keltett Magyarországon.

Az uralkodó osztály Bethlen nevével fémjelezhető rétegében azonban aggodalmat is keltett Németország kelet-európai térnyerése, amely egyrészt a Németország által támogatott szélső joggoldalai, nyilas csoportok mind hangosabbá válásán keresztül érvényesült, másrészt különösen Ausztria annexiója után gazdasági téren jelentkezett. A jobbára zsidó nagytőke és a túlnyomóan legitimista nagybirtokosok között a német gazdasági behatolás csak megerősítette azt az ellenszenvet, amit már eddig is éreztek a fasiszta Németországgal szemben.

Ebben a helyzetben újból előtérbe került Beck lengyel külügyminiszter 1935-ben megfogalmazott "harmadik Európa" koncepciója, amely találkozott az olasz kormány elképzeléseivel is. Olaszországnak érdekében állt, hogy a kialakítandó Róma-Budapest-Varsó szövetségi rendszer ellensúlyt képezzen a Német Birodalom növekvő hatalmával szemben. A "horizontális"

tengely kialakításának elengedhetetlen feltétele volt a közös lengyel-magyar határ kialakítása, ennek azonban előfeltétele volt Kárpátalja visszacsatolása. Kárpátalja visszaszerzése kulcstényezővé vált a magyar politikusok azon köre számára, akik bizonyos mozgásszabadságot kerestek az erősödő német befolyás ellensúlyozására 1938 őszén. Kárpátalja megszerzése nagyobb, szabadabb mozgásteret biztosított volna a magyar külpolitika számára, nem Németország ellen, hanem Németország mellett.

Németország azonban nem nézte jó szemmel a magyar törekvéseket, Kárpátaljával saját céljai voltak a német kormánynak. A német befolyás alá kerülő Kárpátalja kiindulópontja lett volna az "önálló" Ukrajna megteremtésének, a Szovjetunió elleni támadás előkészítésének. Érthető, hogy Kárpátalja elfoglalásának legfőbb ellenzőjévé Németország vált 1938 őszén. A magyar igényekkel szembeni német ellenvetés a bécsi tárgyalásokon is megmutatkozott, Kárpátalja teljes területének visszacsatolását Németország tudatosan akadályozta, az elért határvonalat is csak Olaszország erőteljes fellépésére lehetett megvalósítani.

Az első bécsi döntés eredményeképp Magyarország egyenlőre nem jutott ki történelmi határaihoz, csupán Kárpátalja déli szegélyét csatolhatta vissza az anyaországához. A magyar diplomácia nehéz helyzetbe került, ha folytatni akarta az 1938 tavaszán kinyilatkoztatott "szabad kéz" politikáját, akkor feltétlenül ragaszkodnia kellett a közös lengyel-magyar határhoz. A közös határ továbbra is úgy tűnt fel mindkét kormány szemében, mint az önállóbb külpolitika legfontosabb láncsze-

me. Imrédyt az éleződő belpolitikai válság is sarkallta, hogy az elégedetlenkedő szélsőjobboldal bíráló hangját újabb terület-szerző akcióval hallgattassa el. A katonai vezetéssel konzultálva a kormány lehetségesnek tartotta, hogy katonai erővel megváltoztassa a bécsi döntés után kialakult helyzetet. A magyar kormány kész volt arra, hogy Kárpátalját a németek akarta ellenére is birtokba vegye és a november 8-i minisztertanács határozatot hozott a katonai akció megindításáról.

A kormány nagy taktikai óvatossággal kívánt eljárni, Imrédy a nyugati hatalmak reagálását is fel akarta mérni az akció előtt. Lengyel diplomaták már régóta hangoztatták Anglia és Franciaország felé a közös lengyel-magyar határ németellenes élet. Angol és francia kormánykörökben novemberre világossá vált, hogy a megcsönkített Csehszlovákia fokozatosan Németország befolyása alá kerül. Ennek ellensúlyozására a nyugati hatalmak eltűrték volna Kárpátalja Magyarországhoz csatolását. A Szovjetunió számára is a kisebbik rosszat jelentette Kárpátalja magyar fennhatóság alá kerülése, ez megakadályozta volna az "önálló Ukrajna" koncepciójának valóra váltását. Nyitott kérdést jelentett, hogy milyen magatartást fog tanúsítani Jugoszlávia és Románia. A román kormány ellenezte Magyarország aspirációját Kárpátaljára, Jugoszlávia azonban - olasz és német biztatásra - ki akart egyezni Magyarországgal és szembe helyezkedett minden olyan román javaslattal, amely a magyar érdekeket sértené. A magára maradt Románia semlegesítésére a magyar kormány területi engedményekre is hajlandó lett volna Kárpátalján - Körösmező térségében - Románia javára.

A magyar kormány a kedvező diplomáciai előkészületek ellenére nem merte egyedül vállalni Kárpátalja megszállásának koc-

kázatát, tartott egy esetleges oseh válasz csapástól a határ teljés hosszában, amit a honvédség nem lett volna képes fel-tartóztatni. A kormány kezdetben csak szoros lengyel-magyar katonai együttműködés révén látta sikeresen megvalósíthatónak a közös határt. A lengyel kormány azonban nem látott olyan politikai okokat, amelyek megmagyarázták volna a külvilág előtt Lengyelország katonai fellépését, így reguláris lengyel csapatok bevetésétől mereven elzárkóztak. Beck lengyel külügy-miniszter azért biztosította a magyar követet a lengyel diverzán akciók fokozásáról és arról, hogy Romániát ha szükségessé válik katonailag is vissza fogják tartani. Kánya tudomásul véve a lengyel álláspontot november 10-én közölte Beckkel, ha a rutén kormány kéri, a magyar csapatok lengyel reguláris egységek támogatása nélkül is be fognak vonulni Kárpátaljára.

A magyar kormány Olaszország támogatására is számított, ezért fel akarta készíteni az olasz kormányt Kárpátalja elfoglalásának eshetőségére. Cianó azonban minden erőszakos akciót ellenzett, információi szerint a németek Kárpátaljára úgy tekintenek, mint saját nemzeti területükre. Ebben az esetben Olaszország Magyarországot nem támogathatja, sőt német kívánságra még tiltakozni is kénytelen lesz, mivel Magyarország erőszakos fellépésével ellentétbe helyezkedne a bécsi döntőbíró-sági határozattal. A magyar lépés egyébként is kényelmetlen helyzetbe hozta volna Mussolinit, mivel tudvalevő, hogy a magyar-lengyel közös határ híve és így Berlinben avval gyanúsíthatták meg, hogy titokban egyetért Magyarországgal és helyesli akcióját.

Imrédy az akció elhatározásának kezdetén kísérletet tett

arra is, hogy Berlin hallgatólagos beleegyezését megnyerje. Ezt a célt szolgálta Darányi Kálmán exminiszterelnök - Imrédy tudtával és jóváhagyásával - Hitlernek írt levele, melyben Magyarország hűségét bizonygatta a tengelyhez, cáfolta a lengyel-magyar határ németellenességére vonatkozó híreszteléseket, kilátásba helyezte Magyarország csatlakozását az antikomintern paktumhoz, kilépését a Népszövetségből, a magyar-német gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzését. Hitler örömmel vette a magyar felkínálkozást, de ragaszkodott a bécsi döntésben megvont határok tiszteltetéséhez. November 15-én Horthy kormányzó is kifejtette kormánya álláspontját a budapesti német követ előtt, de mivel erre nem ragáltak német hivatalos körökben, november 17-én Kánya utasította a berlini magyar követet, hogy a német külügyminisztériumban mégegyszer indokolja meg Kárpátalja magyar megszállásának szükségességét. Ennek hatására Sztójay berlini követet november 18-án a német külügyminisztérium tájékoztatta álláspontjáról, melynek lényege, hogy egy kárpátaljai magyar lépést aggályosnak tartanak, mert félnek attól, hogy a cseh kormány erre fegyveresen reagál, ami bonyodalmakat idéz elő, és ők /a németek/ nem jöhetnek Magyarország segítségére. Nem tartanak tehát opportunusnak egy magyar akciót.

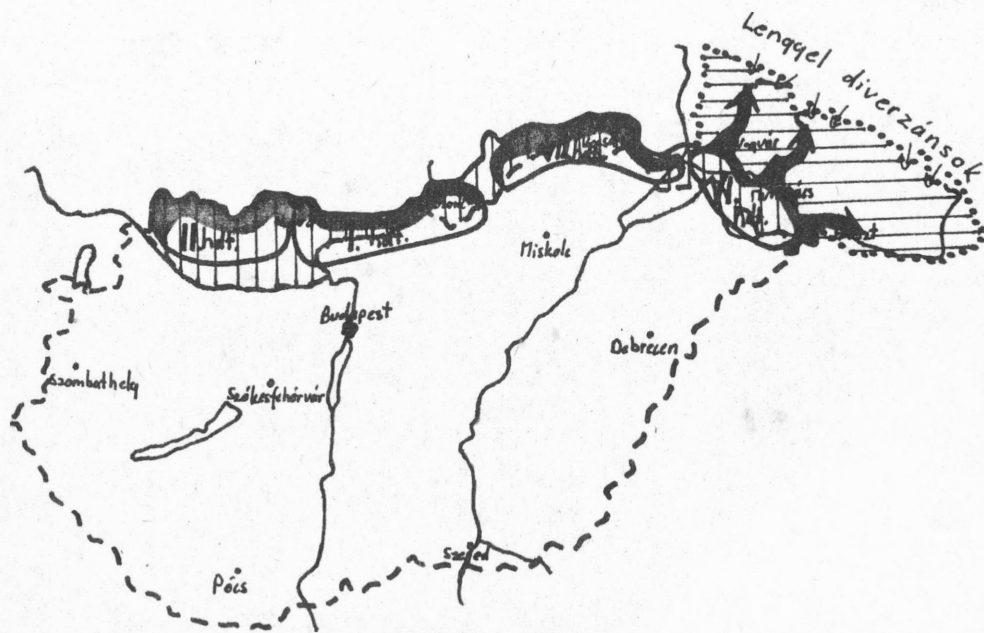
A német külügyminisztérium állásfoglalását a 18-án este összeülő minisztertanácson kedvezően ítélték meg, úgy értelmezték, hogy a németek nem ellenzik kifejezetten az akciót, ezért elhatározták, hogy november 20-án megindítják a támadást Kárpátalja ellen. A német állásfoglalással a kezében a kormány számíthatott Olaszország támogatására. A római katonai attasé tájékoztatta Mussolinit a német üzenetről, a kárpátaljai hely-

zetről, a honvédség támadási tervéről és Olaszország támogatását kérte az akció lebonyolításához. Mussolini még mindig bizalmatlan volt, ezért a katonai attasé kérte a hír megerősítését Budapestről. Közben Budapesten 19-én a késő esti órákban összeült a fegyveres akciót irányító csoport és már csak Mussolini támogatására vártak. A római katonai attasé kérésére Andorka vk. ezredes megismételte a 18-i hírt, sőt közölte, hogy Ermannsdorff német követ 19-én átadott jegyzékében megerősítette a német aggályokat, de nem ellenezte az akciót. Az üzenet vétele után Mussolini megígérte, hogy légitámogatást nyújt, továbbá készenlétbe helyez 53 vagon hadianyagot. Nem valószínű, hogy Mussolini teljes egészében elhitte a magyar katonai attasé közléseit, de hagyta magát félrevezetni, hogy a magyar kormány kész helyzet elé állíthassa a németeket.

Az akció diplomáciai előkészítése után - amely sikeresnek mondható - a honvédségen volt a sor, hogy végrehajtsa a kidolgozott terveket. A vezérkar terve az volt, hogy a magyar és lengyel szabadcsapatok egyidejű fellépésével, a románok a lengyelek által biztosított semleges magatartása mellett a szabadcsapatok segélykérésére november 20-án a debreceni /VI./ hadtest megindítja a támadást az alakulóban lévő gyorsdandárokkal együtt. A szabadcsapatok már november közepe óta készenlétben várták az indulási parancsot, őket azonnal be lehetett vetni. Az "Előd" zászlóalj már november 18-án megkapta a parancsot, hogy Ungvár, Munkácsváralja, Szalánki csoportjait az ezen irányokon át támadó honvéderőknek rendelje alá, összes egyéb erőt pedig vonja össze a Tisza két oldalán Fekete-Ardó, Tiszaújlak területén és itt első lépcsőként 21-én támadjon Nagyszöllős irányába. A helyszínen működő szabadcsapatok

már napokkal előbb elvégezték a terület legalaposabb felderítését. Megszervezték a túlsó oldal lakosságát, aképp, hogy az átcsempészett fegyverekkel felszerelt túloldali egységeket a cseh útegek mögött helyezték el azok semlegesítésére.

A vezérkar a honvédség számára három fő támadási irányt határozott meg, a terepadottságoknak megfelelően. A Tisza völgyi csoportnak Tiszaújlak Fekete-Ardó területéről Nagyszöllős, Huszt irányába kellett megindulni, a munkácsi csoport a Latorca völgyében támadt Szolyva, Verecke felé, míg az ungvári csoportnak az Ung völgyében Ókemence Perecsény elfoglalása után az uzsoki szorosig kellett volna eljutnia. Az I., II., VII. hadtest pedig védelembé helyezkedik a felvidék újonnan felszabadított területein. Az akció sikerében a vezérkar feltétlenül bízott. A vezérkari főnökség hirszerző osztálya a cseh hadsereg küzdő képességét, erkölcsi értékét kevésre értékelte;

a németek, szlovákok, magyarok leszerelésével a kötelékek erősen meggyengültek . A kárpátaljai cseh egységek utánszállítása rendkívüli nehézségeket okozott a cseh vezérkarnak, mivel a fő vasúti csomópontok és vonalak, melyeken nagyobb csapategységek szállítását meg lehetett volna oldani, magyar területre kerültek. A magyar vezérkar az egyre inkább dezorganizált cseh állapotokat látva már nem tartott ellentámadástól, a hadműveletekre 3-10 napot szánt.

A honvédség azonban a folyamatban lévő átszervezések ellenére sem volt olyan állapotban, hogy a kitűzött feladatokat maradéktalanul végre tudta volna hajtani. A támadás megindítására kijelölt VI. hadtest parancsnoka Siegler Géza altábornagy a vezérkarnak jelentette, hogy 20-án hajnalban képtelen a támadást megindítani. Csapatai 18-án kezdték meg a felvonulást a határra, de gyalogmenetben. A kimerült katonáknak legalább 24 óra pihenésre volt szükségük, ezért előbb 21-ére, majd 22-ére halasztották a támadás megindításának időpontját. A honvédség késedelmének következménye az lett, hogy a minden részletében kidolgozott és a meglepetésre alapozott terv felborult. A bajt még tetézte, hogy - az előzetes terveknek megfelelően - november 20-án a Felvidéki Magyar Hírlap címlapján hírül adta: A Ruszin Nemzeti Tanács behívta a magyar csapatokat.

A németek közben Olaszországtól is tudomást szereztek a készülő akcióról. Az óvatos Cianó 21-én miután vidéki útjáról visszatért - abban a tudatban, hogy a magyar akció már egy napja folyik - telefonon felhívta Ribbentropot és közölte vele a magyar katonai attasé november 19- i közléseit.

A német kormány - az olasz kormánnyal karöltve - novem-

ber 21-én élehangú jegyzékben ítélte el a magyar kormány lépéseit. Kánya a német jegyzék kézhezvétele előtt az olasz kormánytól már tudomást szerzett annak tartalmáról, ezért 21-én még egy kísérletet tett a német kormány jóváhagyásának megszerzésére, de Ribbentropp továbbra is fenntartotta álláspontját és a legnyomatékosabban hangsúlyozta, hogy a magyar kormány álljon el szándékától.

A tengely tiltakozó jegyzéke nehéz politikai és erkölcsi helyzetbe hozta Magyarországot. A kárpátaljai akció csődje - mely Magyarország pillanatnyi elszigetelését jelentette - megingatta a kormány helyzetét és a direkt akció kudarcának beismeréseként az Imrédy kormány november 23-án lemondott. A kormány bukása véget vetett a németektől független, inkább Olaszországra támaszkodni kívánó politikai irányvonalnak. Bebizonyosodott, hogy Olaszország nyíltan nem vállalja - közép-európai szövetségeseivel együtt sem - az ellenpólus szerepét Németországgal szemben. Ez a felismerés tovább erősítette a német orientációt Magyarországon és időlegesen háttérbe szorította az önálló diplomáciai tényezőként való fellépés igényét.

LÖFFLER TIBOR:

LÉTEZŐ SZOCIALIZMUS ÉS MODERNIZÁCIÓS ELMÉLETEK^x

/Avagy lehetséges-e szocialista modernizációs elmélet?/

A nemis olyan rég még eretnek gondolatnak számító modernizációs elméletek a 80-as években fényes diadalt arattak Magyarországon. Olyannyira, hogy mára már "illik" a létező szocializmusokat egy korábban befulladás modernizációs folyamatnak nemcsak részeként, de egyenesen kiteljesedéseként, befejezéseként tekinteni. Hipotézisünk viszont az, hogy létező szocializmusok és modernizáció egymással antinómikus. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az egyes létező szocializmusokban ne bontakozott volna ki modernizációs folyamat. Az antinómia bizonyításához meg kell ismermernünk a létező szocializmusok immanens, elsődlegesen struktúráló tényezőit és módosítanunk kell a történettudományban is gyökeret vert klasszikus modernizációs felfogást, mely a fejlettség-elmaradottság, kihívás-válasz, stb. koordinátái között megújulássá, korszerűsödéssé degradálja a modernizáció fogalmát. A modernizációs paradigma revidálása elkerülhetetlen, mert különben elsikkad annak megválaszolása, hogy valójában mit is értünk a "modern" fogalma alatt. A modernitás relativizálódása azzal a veszéllyel is jár, hogy a modernizáció kategóriája éppenséggel antimodernizációs folyamatok, törekvések legitimációs eszközeül szolgálhat.

A Talcott Parsons és Niklas Luhmann fémjelezte, nazánkban Szabó Máté és főleg Pokol Béla által képviselt struktúralis-

x A dolgozat 1987-ben az OTDK Tudományos Szocializmus szekciójában indult.

funcionális rendszer- és intézményelmélet /mely nálunk modernizációs elméletként alig ismert/ termékeny vezérgondolata az, hogy a modern társadalmakban az egyes társadalmi alrendszerek /politika, gazdaság, tudomány/ megszabadulnak korábbi diffúz összefonódásuktól. A differenciálódás során az alrendszerek a maguk egészében lezárulnak egymás elől, saját logikára tesznek szert, s köztük ún. médiумok /mint pl. gazdaság és politika között a pénz/ közvetítenek. A folyamat mozgatórugója az, hogy bizonyos fejlettségi szinten maga az össztársadalmi reprodukció kívánja meg a létszférák elkülönülését, melyek egymás autonómiája, saját logikára állása megőrzésével tudnak eleget tenni reprodukzív funkciójuknak! A létező szocializmusok alapmodelljét ellenben olyan totális mozgalmak teremtették meg, melyek egy egységes és hierarchikus hatalmi struktúra keretében igyekeztek átfogni a társadalmi létviszonyokat. Míg a modern társadalmakban az egyes létszférák funkciójuknak megfelelő sajátos logikára, szervezet- és intézményrendszerre, s nem utolsósorban a funkcióval azonosuló és sajátos logika szerint gondolkodó elkülönült rétegre tesznek szert, addig társadalmainkban /pl. gazdaság és politika viszonylatában/ az a p p a r á t u s vállalta magára egyrészt a médium /pénz/, az elkülönült réteg /vállalkozó/, a sajátos logika /hiperracionalitás/, másrészt a politikai részvétel és képviselő szerepét. Így restaurálódott a társadalmi alrendszerek premodern, diffúz összefonódása az apparátus primátusa jegyében. Ennek lebomlása, a modernizáció, azaz a társadalmi alrendszerek funkcionális elkülönülése reális lehetőségnek tekinthető, amint arra egy "szocialista menedzser-réteg" kialakulása, ill. a növekvő demokrácia ígérete enged következtetni.

A modernitás kategóriáját a modern polgári társadalomból, más megfogalmazásban a kiteljesedett árutertermelés /tőkés/ társadalomból absztraháljuk. De míg a tőkés jelleg az értéktöbblet előállításával, az értékesítési folyamattal kapcsolatos, addig a polgári jelleg az árugazdálkodással, az értékképzéssel. Az autonóm szférák modern társadalma az árutertermelés kiteljesedésének a terméke. Történelmi-fejlődési konkrétságában - a forma, amelyben kiteljesedik - a termelés tárgyi és személyi feltételei elkülönültségén alapuló árugazdálkodás be van zárva a magántulajdonba. A "modern"-hez a magántulajdontól való elvonatkoztatással jutunk. A polgári társadalom szűkebb értelemben a cserélők /tőkés és bérmunkás/ "közössége", a termelés utáni érintkezés jogilag szabályozott szférája, az "anyagi állam" /Marx/ felépítménybeni világa. A jog egy különös formája, a magánjog - amit a polgári társadalom szentesít - történelmileg ugyan döntő szerepet játszott a gazdaság mint olyan létrejöttében, de a gazdaság autonóm szféraként való működését a joganyag maga garantálja. Nem a jog egy különös formája, a magánjog képezi a modernitás alapelvét, hanem a jog maga. A modernizálódás kizárja annak lehetőségét, hogy pl. a gazdaság működését más szféráknak, s nem a gazdaságénak megfelelő logika, célok, eszközrendszer és partikuláris érdekek, stb. alapján joganyag híján vagy az érvényes jogrendszer megkerülésével befolyásolhassák.

A modern /tőkés/ árutertermelő társadalomban a termelőegységeknek a társadalmi munkamegosztásból, a termelő erők fejlettségéből fakadó izoláltsága magánjogilag, magántulajdonként rögzült. Így a társadalmi osztóke részeit /különös tőkék/ nem

egyszerűen vállalkozók, hanem magántulajdonosok működtették. Mivel az áruviszony a termékek /forgalom/ után a munkaerőre /termelés!/ is kiterjedt, a közjogot és -hatalmat le kellett választani a magánjogról, hogy a magántulajdon konfliktusmentesen uralhassa a tőkés és bérmunkás közötti egyenlőtlen csere színterét, a termelést. Megszületett a politikai állam avagy "a" politika - a politika/i állam/ nem szűkíthető le a kormányzati hatalomra! - világa, mely kezdetben imaginárius jellegű, mivel az egyenlőtlen csere szubjektumai közötti jogi-politikai egyenlőséget favorizálja. Utóbb azonban a /polgári/ demokrácia nagyon is reális világává válik. A létező szocializmusok alapmodelljét megteremtő totális mozgalmak a bolsevik elméleti tradíció nyomán a polgári társadalom totális felszámolására törekedtek. A szűkebb, jogi-politikai síkon túl /a magántulajdon és magántulajdonosok osztálya likvidálása/ az új, szocialista embertípus jelszavával a polgári társadalom, mint az anyagi életviszonyok általános-történelmi érvényű birodalmának szubjektuma, az önérdekét követő magánügyén valóságát is igyekezett megsemmisíteni. Kardinális jelentőségű, hogy a bolsevik logika a magántulajdonban és a piacban látja a kapitalizmus szubsztanciáját. De mivel ezek nem az árutermelés egy különös, kiteljesedett formájának sajátjai, általános-elvi árutermelés-ellenességhez jutunk, ami előlegezi a későbbi antimodernizációs tendenciákat. A bolsevizmus - Lenint is beleértve - emancipálni akarta az embert a /tőkés/ árutermelésből kibomló totális elidegenedés alól. A termelés és fogyasztás termelés utáni megfelelése, tehát a gazdasági spontaneitás, az anarchia helyébe a tudatosságot, a tervezést, termelés és fogyasztás termelésbeni megfeleltetését kívánta ültetni,

ami felszabadulást jelentett volna az embert objektummá alacsonyító gazdasági kényszer alól a gazdaság tudatos megszervezése útján. Ez az emancipatív küldetéstudat a Marx, Engels és Lenin elméleti munkásságából kiemelt teoretikus szocializmuskép közvetlen megvalósításának az eszménye. Bár e logika elvonatkoztat a termelő erők és a társadalmi munkamegosztás kapitalizmus mögött rejlő fejlettségi viszonyaitól, nem tudja megkerülni - bármennyire is szeretné - a termelés árutermészetének problematikáját. Mivel a termelők /és fogyasztók/ elkülönülése, tehát az árutermelés esetén a piac konstituálja a termelők közötti általános összefüggést, s ismeri el, hogy a termék társadalmilag hasznos, igény van rá, szükségletet elégít ki, még a legszigorúbb parancsgazdaságban sem szűnik meg a piac, hanem "csak" szubjektívizálódik!

A piac a termékben meglevő érték /társadalmi hasznosság/ külsővé válásának, megjelenési formáinak /csereérték/ színtere. Az alapmodellben az apparátus ítélkezik a termékek társadalmi hasznosságáról, és konstatálja a /tőkés/ árutermelés pénzközösségétől visszalépve - a dologi függőségi viszonyoktól a személyi függőségi viszonyok felé - a termelők közötti általános összefüggést, teremti meg önmaga körül a társadalom alapviszonyait. Végül is az alapmodellben egy adekvát áruformáitól elvonatkoztatott, megfosztott árugazdaságról beszélhetünk! Egy árugazdaság valós racionalitása az önző magánegyének polgári társadalma érdekszerkeztúrájából fakad. Az apparátus számára ez közömbös, s a formális racionalitás helyébe az apparátus hiper-racionalitása, mítikus előrejelzési bölcsessége, magasabbrendű meg- és felismerési képessége lép. A személyi kultusz jelensége nemcsak hogy ebből vezethető le, de szerkeztúráisan kódolt

is, mivel a társadalom megszabta intézményi korlátok híján az apparátus belső önmérséklete állíthat elé határokat, hiszen a kultikus formák melegágya, az apparátus /termelés és fogyasztás közötti/ közvetítő szerepe nem kérdőjelezhető meg. Az apparátus csak úgy láthatja el az érték kategóriákat helyettesítő funkcióját, ha a szükségleteket, s egyben a személyiséget uniformizálja. Utóbbival szembeállít egy idealizált embertípust, melynek realitását egyes egyéneknek az apparátus magasabbrendűségével alátámasztott kultiválásával próbálja biztosítani.

Egy esetleges - viszonyainkra kidolgozott - "szocialista modernizációs elmélet" előképe lehet a lenini paradigmaváltás. A NEP programjában - bár a "magántulajdon + piac = kapitalizmus" képletet nem adta fel - Lenin szakított a teoretikus szocializmust megvalósítani akaró bolsevik elméleti tradícióval, mely hajlamos a hadikommunizmusban, s általában az etatisztikus-egalitáriánus modellekben a marxi szocializmuskép megvalósulását látni. Lenin észlelte azt, amit a mai szakirodalom fejlesztési csapdának nevez: a fejlesztő állam szervező-irányító tevékenysége, kitüntetett szerepe /adminisztratív képesség, szociotechnika/ és a társadalmi egyenlőség, a politikai kultúra egyensúlya nélkül áldozatává válik önmaga fejlesztési törekvéseinek. A lenini "erős állam" a népet mobilizáló, megszervező fejlett igazgatási apparátust /perifériáról van szó!/ és az azt segítő, de egyben kontrolláló szovjetekeket, mint szocialista társadalmi korporációkat foglalta magában. A sztálini gyakorlat viszont kizárólag az apparátusra épített. A kialakult neojakobinus-totalitáriánus szisztémában gazdaság és politika a hatalmi struktúra mentén

egymásba olvadt és az ösztársadalmi reprodukciót veszélyeztetve logikátlanodott. Megsínyli, megsínylette ezt a hatalmi struktúra is, mert szervezeti részegységei az uralt társadalmi szegment érdekeit megjelenítve kvázi-politikai pártokként funkcionálnak. A kompromisszumaikként létrejövő stratégiai döntések törékenyek. A párt- és államszervezet hatalmi struktúráján belül diffúz összefonódása miatt pedig a legrosszabb esetben kormány szinten megoldható, kezelhető problémák magát a társadalmi berendezkedést erodálják, s kormányválság helyett rendszerválság alakul ki.

A korai szocializmusok tehát megszorításokkal magyarázhatóak a polgárháború, hidegháború, stb. kényszerítő erejével, mert születésüknél olyan sokkalta erősebb alapelvek bábáskodtak, melyek a politikai felszabadulás szélsőradikális programjától /Dél-Amerika/ a militáns egyenlősítésen át /Mao, Pol Pot/ az anyagi érdekeltség alábecsüléséig /Kuba/ manapság is visszaköszönnek, s amelyekre szűkebb régiókban is találni riasztó példákat.

AZ ACTA IUVENUMOKBAN MEGJELENT TÖRTÉNELMI VAGY RÉGÉSZETI
TÁRGYÚ CIKKEK JEGYZÉKE

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Tomus I.

1961. Ez a kötet összegyűjtött kiadvány volt, bölcsész tanulmány mindössze kettő szerepelt benne, de ezek is irodalmi jellegű cikkek voltak.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Tomus II.

Sectio Philologia et Historica. 1962.

Ez a kiadvány előrelépést jelentett abban a tekintetben, hogy már tisztán bölcsész jellegű kiadvány volt, a philológiai /irodalmi/ jellegű cikkek azonban többségben voltak a történelmi tárgyú tanulmányokhoz képest. Erre utal egyébként a kiadvány némileg kibővült címe is /Sectio Philologica et Historica/.

Történelmi tárgyú cikkel:

Kristó Gyula: A társadalom fogalmának magyar nyelvi ki-
fejezései. 89-108.

Iványi Anna: Az 1945-ös földosztás Mezőhegyesen és Mező-
kovácsházán. 169-190.

Pál József: Az 1917-es februári és októberi orosz for-
radalom hatása Nagykanizsa munkásmozgalmára.
191-209.

Kristó Gyula: A tartalom és forma kérdéséhez a történe-
ti források belső kritikájában. 211-218.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Tomus III.

Sectio Philologica et Historica. 1964.

Itt is vegyesen szerepelnek - akár az előző kiadványban - iro-

dalmi és történelmi vonatkozású cikkek. A kiadvány használatát megnehezíti, hogy sajnálatos módon nem szerepel tartalomjegyzék.

A következő történelmi tárgyú cikkel szerepelnek:

Nagy Vera: A Csanád megyei nemzeti bizottság politikai tevékenysége 1945-ben. 1-17.

Makk Ferenc: A Clodius-per. 19-37.

Lendvai Mária: Teleki Pál gr. külügyminiszteri és miniszterelnöki tevékenysége 1920-21. 39-58.

Horváth István: A polgári demokratikus forradalomtól a proletárdiktatúráig. 129-148.

Acta Univertatis Szegedienesis. Acta Iuvenum. Sectio Philologica et Historica. Tomus IV. /a kiadványban tévesen III.!/ 1971.

A hosszabb szünet után megjelenő kiadvány mindössze három cikket tartalmaz, amelyek közül kettő történelmi vonatkozású, a harmadik pedig régészeti tanulmány. Tehát a cím ellenére nincs irodalmi vagy nyelvészeti vonatkozású cikk. Az elszámolás oka valószínűleg az lehetett, hogy az első összegyűjtési kiadványt nem számították, csak a Sectio Philologica et Historica felirattú kiadványokat.

Rákos István: IV. Béla birtokpolitikája. 1-15.

ifj. Kürti Béla: Egy avar tegez rekonstrukciója. 17-27.

Velencei Katalin: Alánok a római birodalomban az ókor alkonyán /375-476/. 29-48.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Philologica et Historica. Tomus V. 1972.

A kötet mindössze egy régészeti cikket tartalmaz, a többi tanulmány irodalmi, nyelvészeti, vagy éppen pedagógiai jellegű.

ifj.Kürti Béla: Neuere Angaben zur Fruhbronz-Zeit der Süd-Tiefebene. Újabb adatok a Dél-Alföld korabronzkorához. 87-95.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Philologica et Historica. Tomus VI. 1973.

Petőfi születésének 150. évfordulójára készült kiadvány. Sajnálatos módon nincs egyetlen történelmi tárgyú cikk sem a kötetben, lényegében irodalmi kiadvány.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus. VII. 1975.

Ez a kiadvány - amint alcíme /Sectio Historica/ is utal rá - kizárólag történelmi illetőleg régészeti tárgyú cikkeket tartalmaz.

Font Márta: A XII. századi orosz-magyar kapcsolatok kérdéséhez. 7-14.

Zombori István: A johannita lovagrend gazdasági tevékenysége a XIV. század közepéig, különös tekintettel Provence területére. 15-28.

Csernus Sándor: Zsigmond nyugat-európai diplomáciai tevékenysége a konstanzi zsinat időszakában. 29-63.

Balogh Judit: Zsigmond és az olasz kapcsolatok alakulása. 64-86.

- Ágoston Magdolna: Jakob Unrest, a történetíró. 87-106.
- Ágoston Magdolna: III. Iván és Mátyás kapcsolatához. 107-124.
- Stutzmann Olga: A főbb Tessedik-irodalom bírálata.
125-131.
- Szalma Zsuzsanna: A Festeticsek megjelenése Keszthelyen,
a földesúri hatalom kiterjesztése. 132-139.
- Csajági Réka: A céhes termelés problémája a 18-19. században, különös tekintettel a csapó céhek-re. 140-148.
- Majoros István: Napóleon keleti politikája az amiens-i békéig. 149-154.
- Bögre Ágnes: A restauráció és a júliusi monarchia mezőgazdasága Franciaországban. 155-158.
- Raffay Ernő: A szegedi nemzetiségi kérdés történetéből 1848-49-ben. 159-187.
- Csillag András: Pulszky Ferenc a szabadságharc szolgálatában. 188-189.
- Balogh Gabriella - Dárdai Ágnes - Fischer Ferenc - Friczka Anna - Hajdók Ibolya: Egy "harmadikutas" kísérlet: a "peronizmus" első korszakáról /1943-1955/.
190-197.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus VIII. 1975.

Az előző kiadványhoz hasonlóan történeti tárgyú cikkek szerepelnek a kötetben, de egy dolgozat erejéig képviselve van a régészet is, sőt a kötet végén egy szociológiai jellegű felmérés található. Feltétlenül ki kell emelni, hogy két kiadvány is megjelent 1975-ben, ami magas színvonalú szakmai munkára

utal!

Csillik Éva: Fejezetek a déli szlávok Balkánra telepedésének történetéből Szent Demeter csodáinak tükrében. 7-19.

Bodonyi Ilona: A magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok új koncepciójáról. 20-31.

Madaras László: A kettős honfoglalás elméletének néhány településtörténeti problémája. 32-54.

Font Márta: Az orosz-magyar kapcsolatok néhány kérdése a XII. században. 55-71.

Fritsi Erzsébet: A morvamezei csata Ottokar uz der Geul Rimes krónikájában. 72-93.

Nagy Márta: Andrej Rubljov Troica-ja a XIV-XV. század történelmi-társadalmi és művészeti jelenségeinek tükrében. 94-106.

Gombos Zsuzsa: A török-francia diplomáciai kapcsolatok és Magyarország 1520-1528. 107-115.

Németh Izabella: A napóleoni uralom osztályjellege. 116-122.

Csillag András: Pulszky Ferenc a szabadságharc szolgálatában. 123-134.

Körmendy Éva: Az aradi tizenhárom nézetei az 1848-49-es forradalom és szabadságharc döntő feladatairól. 135-148.

Bögré Ágnes: Franciaország gazdasági fejlődése a második császárság korában. 149-179.

Lipták Dorottya: A Gömbös-kormány külpolitikájának egyes kérdései a magyar történeti irodalom tükrében. 180-205.

Bodonyi Katalin - Vályi Katalin : A Taurus Gumigyár fiatal munkásainak helyzete. 206-226.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus I. 1978.

Az Acta Iuvenum kiadványok számának növekedése /altajisztika, irodalom stb/ indokolta azt, hogy a kilencedik számnál újrászámolás történjen. A kiadvány egyébként első ízben közli az országos és kari konferencián elért eredményeket, történelem és régészet vonatkozásában. A kötet dolgozatai a díjnyertes dolgozatok közül kerültek ki.

Petrovics István: Nemzeti monostoraink problematikája.

9-24.

Shwarcz Klára: Szeged Árpád-kori történetének néhány kérdése. 25-38.

Fischer Ferenc: Dél-Amerika poroszai /A német katonai befolyás egyes kérdései Chilében 1885-1914/.

39-58.

Regenye Judit: A Csóka-Kremenyék neolitikus telep időrendjéhez. 59-72.

Kállay Mária: Megjegyzések a Csongrád megyei bronzkardok kronológiai, tipológiai kérdéseire különös tekintettel a Boiu típusú kardra. 73-92.

Somogyvári Ágnes: Egy korabronzkori edény kultúrába sorolásának problémái. 93-102.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus II. 1980.

A kiadvány az 1979-es egri Diákköri Konferencia díjazott történelmi és régészeti dolgozatait tartalmazza.

- Simon Katalin: A Vinca kultúra telepe Tiszaszigeten 9-26.
Regenye Judit: Tápé-Lebő 1967-es ásatás és kultikus lelete
27-48.
Gergely Anna: Antropomorf edény Lebőről 49-66.
Tóth Sándor: A 16-17. századi török válság fő kérdéseih
hez 67-96.
Csányi István: Picardia városfejlődése a XVIII. század-
ban 97-124.

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio
Historica. Tomus III. 1982.

A kötet az 1981-es szegedi Országos Diákköri Konferencia nívó-
díjra és első díjra értékelt történelem, régészet és klasszika-
filológia tárgyú dolgozataiból állították össze.

- Béres Mária: Egy különleges Árpád-kori kemence-típus 6-28.
Tari Edit: Egy késő középkori "kút" anyagának néhány problémá-
ja 29-44.
Horváth Ágnes: Sidonius Apollinaris levelezési kapcsolatai
45-60.
Juhász Márta: A kalocsai érseki uradalom gazdálkodása az
1890-es években 61-76.
Kóbor Márta: Wilhelm Dilthey történetiszemlélete és meto-
dikája 77-93.
Dányi László: Az államkapitalizmus Lenin írásaiban 1917
októbere előtt 94-114.

Munkatársaink

- Barta Zsolt - 1962-ben született Mezőtúron.
A JATE Bölcsészettudományi Karának
V. éves orosz - történelem - Kelet-
Európa sp. szakos hallgatója.
- Fischer Lajos - 1962-ben született Sopronban.
A JATE Bölcsészettudományi Karának
V. éves német - történelem szakos
hallgatója. Az Új- és Legújabbkori
Egyetemes Történeti Tanszék demonst-
rátor.
- Gácsi Hedvig - 1965-ben született Szarvason.
A JATE Bölcsészettudományi Karának
III. éves magyar - történelem - régi
magyar irodalom sp. szakos hallgatója.
- Hornyák Csaba - 1964-ben született Budapesten.
A JATE Természettudományi Karának
IV. éves történelem - földrajz szakos
hallgatója.
- Löffler Tibor - 1963-ban született Siklóson.
A JATE Természettudományi Karának
IV. éves földrajz - történelem szakos
hallgatója
- Orbán Imre - 1961-ben született Makón.
Egyetemi tanulmányait a KLTE Bölcsé-
szettudományi Karán kezdte magyar-nép-
művelés szakon, 1986-ban történelem -

- magyar - latin sp. szakon a JATE -en
végzett. Jelenleg középiskolai tanárként
dolgozik Szegeden.
- Rácz Lajos - 1963-ban született Szeghalmon.
A JATE Természettudományi Karának
IV. éves földrajz - történelem szakos
hallgatója .
- Schulcz Péter - 1961-ben született Balassagyarmaton.
A Budapesti Műszaki Egyetemen végzett
1985-ben. Jelenleg építészként dolgozik.
- Sebők Ferenc - 1961-ben született Makón.
A JATE Bölcsészettudományi Karán vég-
zett 1986-ban történelem - angol - latin
sp. szakon. Az egyetem Középkori Magyar
Történeti Tanszékének tudományos munka-
társa.
- Szabó P. Csaba - 1964-ben született Várpalotán.
A JATE Természettudományi Karának
IV. éves földrajz - történelem szakos
hallgatója. Az Új- és Legújabbkori Magyar
Történeti Tanszék demonstrátora.
- Szilasi László - 1964-ben született Békéscsabán.
A JATE Bölcsészettudományi Karának
IV. éves magyar - régi magyar irodalom
sp. szakos hallgatója. Az Irodalmi Tanszék-
ek Könyvtárának munkatársa.

Tomka Béla

- 1962-ben született Salgótarjában.
A JATE Bölcsészettudományi Karának
IV. éves történelem - Kelet-Európa sp.
szakos hallgatója.

AETAS JATE Bölcsészettudományi Kar

Tudományos Diákköri Tanácsának kiadványa

Felelős kiadó: Dr. Mikola Tibor

ISSN 0237-7934

F.k.: Dr. Kecsondi András rektorhelyettes.

Készült a JATE Soksorozító Uzemében Szeged.

Példányszám: 300

Méret: B/5.

Engedélyszám: 36/87 F.v.: Lengyel Gábor

„AETAS”

- a JATE történéshallgatóinak negyedévenként megjelenő kiadványa -

Az eddig megjelent számok tartalmából:

1985/1.- I.

A középkori búcsúk kérdéséhez /Sümei József /

A magyar vasutasság helye a századforduló társadalmában/Szabó P. Csaba /

Vita a „tízöttes” Magyarország története készülő második kötetéről/Kosztai László/

1986/1-2.-II- III.

Részletek A. Augusztinus „A szabad akaratról” c. művéből

Tanulmányok A. Augusztinusról /Szabó Ágnes, Károlyi Attila /

Az egyenlőség és a szabadság Eötvös fogalomrendszerében/Deák Ágnes /

Íj. Andrassy Gyula feljegyzése az 1918/19-es balratolódás okairól

Beszélgetés a lengyel történéshallgatókkal

1986/3.- IV.

Részletek egy kétezer éves szakácskönyvből /Apicius: De re coquinaria /

Machiavelli stato - fogalma a 14-16.sz.-i itáliai államfejlődés

tükrében /Galamb György /

Beszélgetés Jakó Zsigmond kolozsvári történéshallgatóval

/mellékletben a tudós életművének bibliográfiája /

A halál- felfogás változásai a nyugat-európai közgondolkodásban

/Neuberger Anna /